

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduskond
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond

Anu Mõistlik

Võimushete konstrueerimine nõukogude
ajalehediskursuses 1946-1979
Magistritöö

Juhendaja:
Professor Epp Lauk

Tartu 2007

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
AJALOO LINE TAUST	9
Stalinistliku ajajärgu algus	9
Sulaaeg	11
Stagnatsiooniaeg ja venestamine	14
IDEOLOOGIA JA PROPAGANDA	17
Keel kui võimu tööriist	17
Nõukogude ideoloogia	18
Propaganda põhitõed	21
Nõukogude Liidu propagandatehnika	25
<i>Uuskeel</i>	26
Propaganda vastuvõtt	29
MATERJALIST JA MEETODIST	33
Uurimismaterjal	33
<i>Kontentanalüüs</i>	33
<i>Diskursuseanalüüs</i>	34
Kasutatud meetodid	36
<i>Kodeerimisjuhendi tutvustus</i>	36
<i>Kontentanalüüsi käik</i>	37
<i>Diskursuseanalüüsi metoodika tutvustus</i>	38
<i>Diskursuseanalüüsi käik</i>	45
KONTENTANALÜÜSI TULEMUSED – LEHES AVANENUD ÜLDPIILT	46
Lugude ja piltide arv	46
Žanrid	47
Autorid	52
Teemad	55
DISKURSUSEANALÜÜSI TULEMUSED I – NSVL ÜLEMNÕUKOGU VALIMISED 1946	60
Üldine ülevaade valimiste kajastusest	60
Analüüs aladiskursuste kaupa	65
Rahva kui kõrgeima võimu kandja diskursus: <i>meie rahvas on oma maa tõeline peremees</i>	65
Mõjutamist ja õpetamist vajava rahva diskursus: <i>kõnelda veenvalt ja õigesti, lihtsas ja arusaadavas keeles</i>	68
Kodanliku ja nõukogude korra vastandamise diskursus: <i>midagi taolist pole ega võigi olla kodanlikes riikides</i>	72
Sõja meenutamise diskursus: <i>Nõukogude riik aga mitte ainult ei pidanud vastu, mitte ainult ei säilinud sõjas, vaid väljus sellest veel tugevamana</i>	77
Juhikultuse diskursus: <i>bolševike partei ja suure Stalini juhtimisel näeb meie rahvas oma õnne</i>	78
Analüüs uurimiskategooriate kaupa	80
Subjektipositsioonid	80
Ligipääs diskursusele, hääled ja intertekstuaalsus	81
Argumentatsioon	82

Lugejate konsolideerimine.....	85
Kokkuvõte.....	87
DISKURSUSEANALÜÜSI TULEMUSED II – UNGARI ÜLESTÕUS 1956.....	89
Üldine ülevaade ülestõusu kajastusest.....	89
Analüüs aladiskursuste kaupa.....	95
Rahva ärakasutamise diskursus: <i>paljudel Ungari töötajatel, kes olid langenud reaktioonilise propaganda õnge, avanesid silmad</i>	95
Ülestõusjate tegevuse valikulise esitamise diskursus: <i>fašistlikud elemendid rüüstasid kauplusi, lõhkusid aknaklaase</i>	98
NSV Liidu appikutsumise diskursus: <i>selle küsimuse otsustamine ei olnud kerge Nõukogude valitsusele</i>	101
Imre Nagy'i diskursused: paipoiss ja paaria.....	103
Analüüs uurimiskategooriate kaupa.....	105
Subjektipositsioonid	105
Ligipääs diskursusele, hääled ja intertekstuaalsus.....	108
Argumentatsioon.....	111
Lugejate konsolideerimine.....	115
Kokkuvõte.....	117
DISKURSUSEANALÜÜSI TULEMUSED III – VENESTAMINE 1979	118
Üldine ülevaade vene keele propageerimisest 1979. aastal	118
Analüüs aladiskursuste kaupa.....	120
Nõukogude rahva ühise keele diskursus: <i>Vene keele esilekerkimine rahvastevahelise suhtlemisvahendina oli meie ühiskonna objektiivne vajadus</i>	120
Vene keele kui isikliku rõõmu allika diskursus: <i>tänu sellele võin ma nüüd lugeda Lev Tolstoid vene keeles</i>	122
Vene keele ja internatsionalismi üleloomulike omaduste diskursus: <i>kujutlege korra oma kaasaegset, kellel vabariigi piiridest väljudes kaob kõnevõime</i> ..	123
Tähelepanu detailidele juhtimise diskursus: <i>Tunnid olid lühikesed – vaid 20 minutit. Kõige rohkem meeldis lastele laulude ja luuletuste õppimine</i>	125
Analüüs uurimiskategooriate lõikes.....	127
Subjektipositsioonid	127
Ligipääs diskursusele, hääled ja intertekstuaalsus.....	131
Argumentatsioon.....	134
Lugejate konsolideerimise võtted.....	136
Kokkuvõte.....	138
DISKUSSIOON	140
KOKKUVÕTE.....	145
SUMMARY	146
KASUTATUD KIRJANDUS	147
LISA 1. KODEERIMISJUHEND	152
LISA 2. KONTENTANALÜÜSI TULEMUSED.....	158

SISSEJUHATUS

Kommunistlik partei tegi kõigis Nõukogude Liidu liikmesriikides ulatuslikku ideoloogilist mõjutustööd läbi liidu eluaja aastatel 1922-1991. Totalitaarsele riigile omaselt oli ideoloogiline surve tihedalt seotud sotsiaalse surve, tagakiusamise ja repressioonidega. Koostoimes tagasid need kaks poolust rahva allumise ja liidu püsimise läbi mitme inimpõlve. Ideoloogilise poole osatähtsust ei tasu siin alahinnata, sest propagandatekstides pakutav visioon õitsvast majanduselust, positiivsed samastumisvõimalused ja kindlus ehk vankumatult paika pandud ja viimase detailini ära otsustatud elu – ning eeskätt igasuguse alternatiivse maailmakäsitluse puudumine avalikus diskursuses – avaldasid mõju paljudele inimestele.

Nõukogude riigijuhid teadvustasid kogu aeg, milline on ideoloogilise mõjutustöö tähtsus võimu kindlustamisel. Algusest saadik taotleti propaganda kõikehõlmavust, selle jõudmist kõigisse avalikesse tekstidesse ja ka inimesi ümbritsevasse füüsilisse keskkonda: linnapilti ja avalikesse ruumidesse. Eesti Kommunistliku Partei Keskkomitees oli propaganda ja agitatsiooni osakond üks esimesena asutatutest ning funktsionääride arvult alati üks suurimaid (Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, 2002:106-133, 242-251).

Propaganda tegemine ise kui fakt oli samuti osa ideoloogilisest diskursusest. Rahva „poliitilise harimise”, „ideoloogilis-poliitilise kasvatustöö”, agitatsiooni jms nime all näidati seda loomuliku ja vajaliku osana „targa” partei tegevusest rahvale „õige” maailmapildi, eluviiside ja tööelu korralduse õpetamisel. Nii ei olnud vaja ka mõjutustööd igapäevases elus maha vaikida või teiste sõnade taha peita, vaid ametlik diskursus ise põhjendas ja õigustas seda.

NLKP 1971.-1983. aasta ideoloogiadokumentide kogumikus tõdetakse kokkuvõtvalt, et „partei on sotsialistliku ülesehitustöö kõigil etappidel käsitanud /.../ töötajate kasvatamist marksismi-leninismi, nõukogude patriotismi ning proletaarse ja sotsialistliku internatsionalismi vaimus kui uue ühiskonna ehitamise tähtsamat eesmärki ja selle vältimatut tingimust” (NLKP ideoloogiast 1987:3).

Ajakirjandus täitis ideoloogiatoos kandvat rolli, suutes viia sõnumeid kiiresti laiade massideni. Efektiivset mõjutustööd nähtigi ajakirjanduse peamise ülesandena. Lenin

defineeris juba 1918. aastal ajakirjandust kui sotsialistliku ülesehitustöö tööriista (Lenin 1955:233). Ajakirjandus pidi tema sõnul olema mitte ainult propaganda- ja agitatsioonivahend, vaid ka kollektiivne organisatsioon.

NLKP Keskkomitee otsus 1979. aasta kevadest nimetab ajakirjanduse ja ideoloogiakaadri peaülesandeks «anda nõukogude rahvale, igale uuele põlvkonnale ajaloolise töö relv ning varustada nad ühiskonna arengu seaduste ja perspektiivide sügava mõistmisega, tuginedes marksismi-leninismi õpetuse vankumatule alusele» (Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest 1979:4). Propagandatehnilisemast aspektist on NLKP Keskkomitee õpetanud näiteks rajoonilehtede puhul korduvalt, kuidas nende tähtsaimaks ülesandeks on partei ja valitsuse poliitikat ning üritusi propageerides, kohalikust elust võetud arusaadavaid ning lugejale lähedasi fakte kasutades elanikkonda kasvatada ning panna kolhoosnikud lahendama rajooni ees seisvaid ülesandeid (KPSS o sredstvah massovoi informatsii i propagandõ 1979:173, 216).

Et mõjutustöö oleks võimalikult tõhus, kuulusid kõik avalikult ilmuvad väljaanded Nõukogude Liidus partei kontrolli alla ja nende sisu läbis range tsensuuri. Tsensuuriga olid seotud liidu tähtsaimad ametikandjad – kõrgemal tasemel langetasid tsensuuriotsuseid NLKP peasekretär, partei keskkomitee poliitbüroo ning agitatsiooni- ja propagandaosakond, samuti KGB (Riikliku Julgeoleku Komitee). Praktiliselt viis tsensuuri ellu organisatsioon GLAVLIT (lühend Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse venekeelsest nimetusest). Igas liiduvabariigis tegutses analoogne, kõrgema tasandi eeskujul loodud tsensuurisüsteem (Lauk 1999:30).

Eesti näitel tõendab tsensuuri kõrget tähtsustamist kas või tõsiasi, et Eesti tsensuuriameti (selle täpne nimi muutus aja jooksul korduvalt) esimesed tsensurid nimetati pärast 1941. aastal toimunud evakueerumist uuesti ametisse juba 7. augustil 1944, mil peaaegu kogu Eesti oli veel saksa vägede käes – see näitab, kui oluline oli tsensuur kohe algusest tööle saada (Aesma 2005:28).

Vastavalt NLKP näpunäidetele konstrueerisid ajakirjanduses avaldatud tekstid kunstlikku reaalsust, kus valitses majanduslik õitseng ja toodangunumbrite pidurdamatu kasv ning kus inimesed olid piiritult õnnelikud ja parteile tänulikud. Kõigi inimeste ühiste jõupingutuste eesmärgina nähti jõudmist kommunismini kui ühiskondliku arengu tipuni. Konstrueeritud maailmapildi tähtis osa oli uus, eriline inimtüüp: nõukogude inimene ehk

homo sovieticus, kes hindas üle kõige marksistlik-leninlikke tõekspidamisi, oli ustav parteile, töötas usinalt ja isetult jne. Vigu leidis selles maailmas vaid üksikasjus, mitte süsteemis. Näiteks võis olla probleeme kommunaalteenuste, olgu siis teeninduse, kaubavaliku jms tasandil. Kõik fundamentaalselt halb oli aga projitseeritud kapitalistlikele riikidele.

Nõukogude keelekasutust uurinud Thom nendib, et taoliste propagandatekstide side reaalsusega oli nõrk ja nad edastasid väga vähe infot. Põhjus oli selles, et ei kirjeldatud seda maailma, mis tegelikult olemas oli, vaid maailma, mis *peaks* olemas olema (Thom 1989:14-16). Kõike, millest siiski räägiti, kujutati Thomi sõnul mitte asjadena iseeneses, vaid tõendina mingite marksistlik-leninliku ideoloogia aspektide õigsusest, kinnistades niimoodi kommunistliku partei võimu – mis oligi keele ainus eesmärk (*ibid*: 64, 74-76).

Totalitaarse võimu toimimisest on oma ilukirjanduslikes teostes andnud tabava ülevaate inglise kirjanik George Orwell. Romaanis „1984” tunnistab üks tema tegelaskuju, ühiskonda kontrolliva partei ustav töötaja: „Partei hoiab võimu enda käes ainult enda huvides. Meid ei huvita teiste hüvang, meid huvitab üksnes võim. /.../ Võim ei ole vahend, võim on eesmärk. /.../ Me oleme võimu preestrid. Võim on jumal. /.../ Võim on võim inimolendite üle. Keha üle, – eelkõige aga mõistuse üle.” (Orwell 1990:180-181).

Käesolev töö lähtub samast alusest, keelekasutuse ülesandest kinnistada totalitaarset nõukogude võimu. See hõlmab näiteks nii hirmutamist ja hoiatamist, positiivsete samastumisvõimaluste loomist kui mobiliseerimist tegudele, aga ka näiteks argumentatsiooni iseärasusi, nõrgema „ideoloogilise laenguga” tekstide paigutamist lauspoliitiliste artiklite vahele, tingides lugejate suurema vastuvõtlikkuse neile jpm. Uuringi, milliseid tekstilisi võtteid täpsemalt kasutati, et konstrueerida võimusuhteid ühelt poolt kommunistliku partei ja teiselt poolt rahva vahel ehk milliste keeleliste vahenditega proovis partei oma võimu kinnistada ja taastoota. Nende võtete kogumit võib üldistatult nimetada võimudiskursuseks.

Milles võimudiskursus väljendus, uurin ma kolme konkreetse teema kajastuste puhul kolmest Nõukogude Eesti ajaloo erinevast etapist. Kõigi kolme teema juures oli oluliseks aspektiks nõukogude võimu vajadus ja soov end teemakäsitluste kaudu tugevamalt kehtestada, inimeste mõttemaailma ja käitumist mõjutada. Samas oli igal puhul

taustaks erinev poliitiline olukord, mis tähendas surve, tsensuuri ja sõnavabaduse erinevat taset.

Esiteks võtan vaatluse alla NSVL Ülemnõukogu valimised 1946. aastal, millele pühendati märkimisväärse ulatusega propagandakampaania. Alles hiljuti sõjast väljunud ning ühe okupatsiooni alt tagasi eelmise alla langenud rahvast tuli sundida valimistel osalema ning üritada neid veenda, et erinevalt kodanlike aegade praktikast on tegu „tõeliselt demokraatlike valimistega”, kus valijate soov maksab. Samuti oli valimispropaganda näol tegu ideoloogilise jõudemonstratsiooniga olukorras, kus nõukogude võim alles pidi kinnistama oma rolli ühiskonnas, kuna rahva vaimsel ja igapäevaelu tasandil oli paljuskki jäänud valitsema nn Eesti aeg koos sealt pärit eluviiside, materiaalse keskkonna ja maailmapildiga (Aarelaid 1998:102-107). Erinevalt järgmistest perioodidest oli tegu ka ajaga, mil nõukogude propagandamasin ei olnud Eestis veel lõplikult sisse töötatud. Samas oli tollane üldine poliitiline suund stalinistlikule ajale omaselt väga range.

Teiseks uurin 1956. aasta sügisel Ungaris toimunud ülestõusu kajastust. Selleks ajaks oli üldine poliitiline surve Stalini surma järgselt nõrgenenud. Olid tekkinud lootused režiimi lõdvenemiseks, mis said Ungari sündmustest õhutust. Unistusi tabas aga tugev tagasilöök pärast ülestõusu mahasurumist nõukogude võimude poolt. Sündmuste taustaks oli ühelt poolt küll nõrgenenud poliitiline surve, kuid muutused ei olnud põhjapanevad ning erinevalt kümme aastat varasemast ajast töötasid tsensuuri- ja propagandamehhanismid Eestis juba rafineeritult.

Kolmandaks uurimisteenaks on forsseeritud venestamise laine algus 1979. aastal, mis tähendas jõulist sammu eestlaste edasiseks allutamiseks nõukogude võimule ja rünnakut rahvusliku alalhoiu vastu. Poliitilisest aspektist valitses samal ajal stagnatsioon, mis tõi kaasa surve tugevnemise pärast vahepealset nn sulaaega, kuid stagneerumine oli tabanud ka tsensuuriorganite tööd ning kontroll ajakirjanduse üle tegelikult lõdvenes (Towards a Civic Society 1993:211-213).

Uurin nende teemade kajastust ajalehes Rahva Hääli kui EKP ametlikus ja teistele väljaannetele eeskujuks mõeldud häälekandjas. Seal toimuv peaks näitama kõige paremini sisulisi suundumusi ja muutusi, sh tugevnemist ja nõrgenemist ametlikus mõjutustöös. Peamiseks meetodiks on diskursuseanalüüs, kuid eelnevalt uurin vastavate aastate ajalehti

ka kontentanalüüsi meetodiga, kirjeldamaks lehes igal ajaetapil valitsenud üldpilti, lugude jaotumist žanriti, autoriti ja teemati.

Nõukogude võimu diskursiivseid praktikaid Eesti ajakirjanduses on seni uuritud mitmest aspektist. Näiteks on Peet Lepik (2000, 2001) käsitlenud Nõukogude Liidu ideoloogilisi põhitõdesid. Mitmed uurijad on vaadelnud tsensuuri temaatikat – Kaljo-Olev Veskimägi (1996) ja Epp Lauk (1999) annavad tsensuuri tegevusest Eesti NSVs üldülevaate, kusjuures esile tõsta tasuks Veskimägi ulatuslikku tööd arhiivimaterjalidega, Maarja Lõhmus on käsitlenud toimetamise seoseid tsensuuriga (1997, 1999), Madis Aesma oma bakalaureusetöös (2005) vaatleb nõukogude tsensuurisüsteemi loomist ja organisatsioonilist väljakujunemist Eesti NSVs kuni aastani 1953 jne.

Uuritud on ka konkreetseid kampaaniaid, propagandaaspekte ja teemavaldkondade kajastamist. Näiteks Andreas Ventsel (2005) on oma magistrیتöös analüüsinud „meie” konstrueerimist poliitilises retoorikas aastatel 1940-1953. Tiiu Kreegipuu (2005) uuris oma magistrیتöös kultuuripoliitika rakendusi muuhulgas trükiajakirjanduses, Kristiina Herodes (1999) oma bakalaureusetöös aga kommunistlike noorte esitamist, võttes osaliselt aluseks ajakirjanduse. Halliki Harro (2001) doktoritöö vaatleb Eesti ajakirjanduse konventsioonide muutumist 20. sajandil, sealhulgas žanreid, erinevate „häälte” representatsiooni tekstides ja intertekstuaalsust. Olaf Kuuli (2005) on uurinud kultuuripoliitika-alaseid parteitekste, põhinedes suuresti ajakirjanduses ilmunud materjalidel. Käesoleva töö mõtteliseks eelkäijaks on minu bakalaureusetöö (Mõistlik 2003), mis uuris naiste kuvandi konstrueerimist ENSV ajakirjanduses.

Meedia sisu ja ajakirjandusele avaldatud surve nõukogudeaegsest arengust Eestis ja teistes Balti riikides, arvestades ajaloolise konteksti muutumist, annab hea ülevaate teos *Towards a Civic Society* (1993).

Käesoleva töö eesmärgiks on lisada juba uuritule keeleliste võtete analüüs võimu tugevdamise aspektist, mis oli nõukogude keelekasutuse peamisi ülesandeid, võttes aluseks tavapärasest jõulisemat võimu kehtestamist nõudnud teemad eri ajaetappidel, arvestades vastava hetke poliitilist taustsüsteemi.

AJALOOLINE TAUST

Stalinistliku ajajärgu algus

Alates Eesti inkorporeerimisest Nõukogude Liidu koosseisu asus kommunistlik partei kehtestama ranget totalitaarset riigikorda, mis valitses 1956. aastani. Erinevalt selle perioodi lõpuaastatest käis pärast sõda siiski mitmest aspektist n-ö sisseelamise aeg, mil üleliidulised süsteemid ei olnud veel lõpuni kehtestatud või tehti hiljem käibinud reeglitesse praktilistel põhjustel ajutine erand.

Näiteks tuli käsk kolhoosid asutada EKP Keskkomiteele alles 1947. aastal (Veskimägi 2005:192) ja massiline kolhoseerimine järgnes kaks aastat hiljem. Varasema maareformi käigus jaotati küll maid suuremate talude omanikelt uusmaasaajatele ümber, kuid ei olnud pakilist sundust koonduda ühismajapidamisteks. Samuti salliti veel 1946. aasta lõpul jõulupühade tähistamist (ibid.:117). Kuni aastani 1949 oli hõlpsam elu ka eestiaegsetel vaimuinimestel, kes olid valmis koostööks nõukogude võimuga – toonastel Eesti parteijuhtidel õnnestus ÜK(b)P tahtega vastuollu minnes sageli hoiduda konkreetsete autorite süüpinka tõstmisest, piirdudes üldisema kriitikaga kultuurielus veel esinevate ideoloogiliste vigade aadressil (Kuuli 2005).

Aarelaid (1998:102-103) kirjeldab, kuidas 1940. aastate teisel poolel oli koolidesse alles jäänud palju eestikeelseid ja -meelseid õpetajaid, samuti iseseisvusaegseid raamatukogusid ning veel ei olnud paljudes kodudes küüditamishirmus hävitatud eestiaegseid trükiseid. Säilinud olid ka endisaegne kodusisustus ja tarbeesemed, mis materiaalse kontekstina aitasid samuti rahvustundeid alal hoida (vt ka Towards a Civic Society 1993:26). Aarelaid järeldeb toonaseid aegu mäletavate haritlastega tehtud intervjuude põhjal, et „hoolimata repressioonidest oli rahvusmeelsus 1940ndate aastate teisel poolel äärmiselt elujõuline”.

Nende allhoovuste taustal juurutas partei üha enam oma võimu. Et allutada kogu ühiskond oma kontrollile, rakendasid võimud ulatuslikku vägivallapoliitikat, mida iseloomustasid massiküüditamised, ebasoovitavaks peetud isikute represseerimine või tapmine, pöörates eraldi tähelepanu vaimsele ja poliitilisele eliidile. Esialgu küll arreteerimist ja tapmist kasutati vähem (Kuuli 2002:11). Suur osa repressioonidest viidi ellu

teravnevate klassivastuolude, nn kodanlike natsionalistide vastase võitluse sildi all. (Laane 2000:28-29; Eesti ajalugu 1997:115).

Iga üleastumist kehtestatud reeglitest (mis sageli olid kirja panemata) karistati jõumeetoditega. Imelik (2000:70-74) kirjeldab juhtumeid, kus kohvikus sõpradele purjuspäi revolvrit näidanud mees arreteeriti loetud minutite jooksul, kus välismaale salaja kirja kirjutanud inimene läkitati kümneks aastaks vangi jne. Keelatud oli kõik, mida võidi tõlgendada riigivastase tegevusena – sealhulgas suhtlemine välismaale pagenud sugulastega, aga ka mõne ebasoovitava inimese lähisugulane olemine jne.

Olustiku kirjeldamiseks jutustab Imelik järgmise anekdoodi: üks vang küsib teiselt: «Palju sa said?» «15 aastat.» «Mille eest?» «Mitte millegi eest.» «Ära valeta – mitte millegi eest antakse kümme.» (ibid.:73).

Kogu vaimuelu sfäär oli üha kindlamalt ideoloogilise surve all. Tegutseda said ainult need loomeisikud, kelle looming vastas riiklikele nõuetele: soovitud suund oli sotsrealism. Ideoloogiliselt ebakorrektsed haritlased ja loomeisikud vallandati või heideti loomeliitudest välja. Nad lõpetasid kas julgeolekuorganite keldrites või tohtisid edasi tegutseda mõnel vähetähtsal, võimalikult väikese vaimse väljundiga töökohal (Eesti ajalugu 1997:134-135).

Ühiskonnas juurdus lisaks hirmule ka usaldamatus, sest repressiivorganid soosisid üksteise peale kaebamist, mida mitmedki inimesed kasutasid ära endale soodsa maine loomiseks või vanade arvete klaarimiseks (Kiin, Ruutsoo, Tarand 1990:95; Towards a Civic Society 1993:26).

Lisaks vaimuelule korraldasid nõukogude võimud stalinismi ajal ümber ka kõik teised Eesti avaliku elu valdkonnad, kohandades neid üleliidulisele mallile, kuid 1946. aastaks ei olnud muudatused veel (lõpuni) läbi viidud. Alanud oli siiski tööstuse forsseeritud arendamine koos tööliste massilise sissetoomisega Venemaalt, samuti oli läbi viidud maareform, mis kaotas suurtalupidamised, jne.

Ajakirjandus oli allutatud üliirangele kontrollile juba 1940.-41. aastal ja olukord taastati kohe pärast Eesti uut langemist punaarmee kätte sügisel 1944. Nagu ülal mainitud, nimetati Eesti tsensuuriameti uued tsensorid ametisse veel siis, kui praktiliselt kogu riik oli sakslaste käes. Kõigi teemade kajastamisel pidi ajakirjanduses kasutama ainult ametlikult paika pandud vaatenurki ja seisukohti. Eriti rangelt oli paika pandud ideoloogia, poliitika ja

ajaloo kajastamine, millele järgnes majanduselu ja sellele omakorda haridus ja kultuur. Kritiseerida tohtis ainult argielu detaile – korteriolusid, toitlustamist jne. Isegi trükivea läbilaskmine võis väljaande toimetaja jaoks lõppeda lahtilaskmisega, ebasoovitava tooniga artikli avaldamine või mõne tabuteema puutumine aga Siberisse saatmisega (Towards a Civic Society.:186-187).

Inimesed nägid läbini ideoloogilises ajakirjanduses võimude tööriista, mis viis vastuvõtlikkuse sõnumitele väga madalale. Seda kirjeldab hästi Veskimägi (2005:30-31): „EKP KK büroo otsuseid, ka nende refereeringuid ajalehes oli vaev lugeda. Alguses, 1944-1945, lugesime neid püüdlikult, üritades mõistatada, mida meist tahetakse. Varsti õppisime, et otsuse algus, kust uhkas taevani parteilist enesekiitust, tuleb lugemata jätta, siis hakkasime selliseid tükke tagantpoolt ettepoole lugema, kuna mõned meie hulgast arvasid, et uba on jutu eelviimases lõigus. Siis lõime kõigele sellele käega.”

Sulaaeg

Surveõhkkond Nõukogude Liidus hakkas leevenema pärast parteijuhi Jossif Stalini surma 1953. aastal, eriti aga pärast NLKP XX kongressi 1956. aasta veebruaris, kus mõisteti hukka Stalini isikukultus ja selle kaudu ka terroristliku juhi valitsusviis tervikuna (vt Ideoloogilise töö küsimusi 1962). Paljud varem hukkamõistetud kultuuritegelased said loa loometööd jätkata, ideoloogilised piirid, mida inimeste teod ja väljaütlemised ei võinud ületada, nihkusid. Terror lõppes. Samas said elule õhutatud lootused kohe ka tagasilöögi, kui Nõukogude võimud surusid 4. novembril maha Ungaris kümmekond päeva varem puhkenud ülestõusu. See tähendas, et Nõukogude Liit on tugev, lagunemist pole ette näha ja järelikult tuleb leida pikaaegsem strateegia rahvana ellu jääda (Towards a Civic Society 1993:29).

Alljärgnev Ungari sündmuste täpsem kirjeldus põhineb, kui pole teisiti öeldud, Tallinnas tegutseva Ungari Instituudi direktori Urmas Bereczki kokkuvõttel (2001:1358-1361). Sügisel 1956 puhkenud ülestõus (Bereczki ise nimetab seda revolutsiooniks, mina jään „ülestõusu” kui Eestis levinud termini juurde, kuigi sisuliselt võiks kasutada mõlemat) oli kulminatsiooniks aasta varem, demokraatiameelse riigijuhi Imre Nagy’i tagandamise järel alanud ühiskondlikule käärimisele. Kevadel 1956 muutusid Ungari komsomoli loodud

Petõfi seltsi miitingud foorumiks, kus hakati süsteemi puudusi ja kuritegusid avalikult kritiseerima. Ka ajalehed olid parteisisese demokraatliku opositsiooni käes. Kirjanike Liit soovitas poliitbüroo ja keskkomitee ümbervalimist uue parteikongressi poolt, kelle peaksid moodustama ennast n-ö mitte kompromiteerinud inimesed.

Revolutsioonilise pöörde võtsid vabadusmõtted 23. oktoobril rahumeelsena alanud demonstratsioonil Budapestis. Tudengid olid kokku pannud nõudmiste loetelu, mille järgi tuli Nõukogude väed riigist välja viia, Ungari pidi täieliku majandusliku ja poliitilise võrdsuse abil looma uued suhted NSV Liiduga, võimalikuks tuli teha sõnavabadus jne. Osa demonstrante siirdus raadiomaja juurde, et nõudmised otse-eetris ette lugeda. Neid ei lastud sisse ning hoonet kaitsvad julgeolekutöötajad avasid tule. Tulevahetusi puhkes linnas teisi. Demonstrandid kasutasid relvastumiseks sõjatehaste, sõjaväe ja politsei ladusid, mille valvurid läksid enamasti rahva poolele üle.

24. oktoobril sisenesid Budapesti Nõukogude väed, keda vormiliselt kutsus appi parteisekretär Ernő Gerő, kuid tegelikult anti käsk Budapesti marsiks ka ilma kutseta. Esimese viiepäevase lahingu kestel said Nõukogude väed kiirelt organiseerunud ungarlastelt lüüa. Järgnes nelja päeva pikkune relvarahu, mille kestel Ungari astus uuesti peaministriks tõusnud Imre Nagy'i juhtimisel ühepoolselt välja Varssavi paktist, kaotati tsensuur, kohalikes omavalitsustes ja tööstusettevõtetes hakati kommunistliku diktatuuri organitelt võimu üle võtma, valitses ülev meeleolu. 4. novembril algas uus Nõukogude vägede rünnak, mis lõppes võiduga. Viimased organiseeritud vastuvõitlejad alistati 11. novembril.

Ungari teema oli alates 28. oktoobrist ka ÜRO eri organite arutelude päevakorras, kuid lääneriigid ei astunud samme, mis oleks võinud Nõukogude Liidu käitumist mõjutada. Lääneriikide passiivsuse üheks võimaliku põhjusena on sageli välja toodud hõivatust samal ajal, 29. oktoobril puhkenud Suessi kriisiga. Nii Bereczki kui ka Ungari ajaloolane Békés (2006:4) peavad aga tähtsamaks motiiviks soovi säilitada *status quo*, olemasolev jõudude tasakaal, mille ohverdamiseks ei olnud Ungari saatus küllalt tähtis.

Békés (ibid.:7) toob esile, et ülestõusu vältel ei olnud Kremli seisukoht, kuidas Ungaris talitada, algusest peale selge ega ühtne, vaid toimusid teravad vaidlused. NLKP KK presiidiumi nõupidamistel tehtud mitteametlike märkmete põhjal räägib Békés, kuidas presiidium võttis Moskvas viibinud Hiina delegatsiooni survele 30. oktoobril „vastu

ühehäälse (!) otsuse – Nõukogude väed tuleb Ungarist välja viia”. Otsuse elluviimine ei oleks ilmselt tähendanud Ungarist loobumist, kuid kindlasti režiimi märgatavat lõdvenemist. Presiidium mõtles siiski juba järgmisel päeval ümber ja otsustas ülestõusu ikkagi maha suruda.

Ülestõusu käigus hukkus kokku umbes 2700 ungarlast, umbes 200 000 põgenes samal ajal riigist. Pärast kommunistide võimu taastamist vangistati kättemaksuks kümneid tuhandeid inimesi, hukati 400, nende hulgas Nagy. NSV Liit taaskehtestas Ungaris sotsialistliku diktatuuri. Uueks riigijuhiks sai János Kádár.

Eestis elasid inimesed Ungari sündmustele tugevalt kaasa, saades infot Lääne raadiokanalitest. Ka EKP KK pleenumil 1957. aastal kurdeti, et Ungari ülestõus leidis Eestis elavat vastukaja ning EKP KK aruandes NLKP Keskkomiteele kirjeldati mitmeid koosviibimisi, kus kohalviibijad olid tõstnud tooste ungari rahva terviseks ja kritiseerinud Nõukogude valitsuse tegevust. NSV Liidu vastaseid sõnumeid levitati lendlehtedel ning majaseintele tekkinud kritseldustes (Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991 2002:247). Vahepeal elavnenud lootused taandusid taas pärast 4. novembrit.

Üldiselt 1950. aastate teisel poolel ja 1960. aastatel Eestis ning kogu Baltikumis inimeste elutingimused paranesid. Baltimaadest said nn näidisliiduvabariigid, mille suhteliselt kõrge majanduslik õitseng pidi näitama maailmale kommunismi edusamme ning tõestama naabritele, et Baltikumi inkorporeerimine Nõukogude Liitu oli neile pigem kasulik ja hea. Eriti suhetes Skandinaaviamaade ja Soomega selgus, et sellise mulje jätmine paljus õnnestuski (Towards a Civic Society 1993:31).

Seoses vabama õhustikuga leevenesid tsensuurinõuded ajakirjanduses, mille sisu lähenes mõningal määral inimeste igapäevastele kogemustele (vt ka Mõistlik 2003, kus on naisi kujutavate lugude näitel näha olulist teemavaliku mitmekesisust 1950. aastate jooksul). Kadusid mõned tabuteemad, näiteks võis tunnistada pagulaste ja metsavendade olemasolu. Hakkasid arenema ajakirjanduslikud žanrid, tekkis elavam kirjutamisstiil, mis vastandus totalitaarsele keelepruugile. Ajakirjaniku vabaduse määras käsitletav teema – kultuuri ja sotsiaalelu kajastamisel oli näiteks lubatud rohkem kui poliitika alal.

Ajakirjanduse sisu muutumine tingis inimeste vastuvõtlikuma suhtumise

kirjutatusse, mis aitas tegelikult kaasa nende psühholoogilisele sobitumisele nõukogude eluga (Towards a Civic Society 1993:29). Vabam õhustik kadus pärast 1968. aasta veriseid sündmusi Prahas. Kontroll ühiskondliku elu üle tugevnes uuesti ja inimesed kaotasid lootuse nõukogude süsteemi paindlikkusse, võimalusse arendada «inimnäolist sotsialismi».

Stagnatsiooniaeg ja venestamine

Lähtuvalt lootuse hääbumisest nimetatakse aastaid 1968-1986 Nõukogude Liidu ajaloos stagnatsiooni- või tumeda tuleviku perioodiks (Vahtre 2001:384).

Üleastumisi karistati jälle rangemalt, kuigi mitte Stalini-ajastu terroristlikus vormis. Ebasoovitavaid poliitilisi seisukohti väljendanud inimestel takistati karjäärivõimalusi, neid hoiti eemal vaimset eneseväljendust võimaldavate või muidu ihaldusväärselt positsioonidelt; keelati välissõite, keelduti korteringimuste parandamisest, ideoloogiliselt sobimatuid väitekirju ei lubatud kaitsmisele jne (Towards a Civic Society 1993:211; Kiin, Ruutsoo & Tarand 1990:107-120; Ruutsoo 2000:31-32).

1970. aastate teisel poolel algas Eesti jaoks NSV Liidu aja tugevaim venestuslaine, mis oli seotud Brežnevi poolt sõnastatud kavaga arendada ühtset nõukogude rahvast. 1976. aastal jõustus üleliiduline seadus, mille kohaselt tuli kõik teaduslikud väitekirjad koostada ja kaitsta vene keeles, mis puudutas ka näiteks eesti keele murdeid või lauseehitust käsitlevaid töid (Vahtre 2004). Jõulisele venestamisele koolides ja lasteaedades, kultuurielus, aga ka igapäevases asjaajamises pani aluse NSVL Ministrite Nõukogu salajane määrus 13. oktoobrist 1978 „Vene keele edasise omandamise ja õpetamise täiustamisest kõikides vabariikides”. Selle alusel koostas EKP Keskkomitee büroo omaenda vastava otsuse koos 29 punktist koosneva tegevuste kavaga (mõlemad on ära toodud Kiin, Ruutsoo & Tarand 1990:167-177).

Järgnes vene keele õpetusega alustamine juba lasteaedades, kooliprogrammides tõsteti vene keele mahtu kolmandiku võrra, vene keele õpetajad hakkasid saama 15% kõrgemat palka kui eesti keele õpetajad jne. Kultuurivaldkonnas soositi vene keeles kirjutavaid autoreid, vene näidendite lavastamist algkeeles jm venekeelset repertuaari. Teenindussfääris hakati massiliselt ametisse võtma umbkeelseid venelasi, muutes vene keele oskuse eestlastele lausa hädavajalikuks (Sarv 1997). 1980. aastate algupoolel hõivas

vene keel vaikselt juhtpositsiooni Eesti ametliku keelena – kakskeelsed blanketid asendusid ametiasutustes sageli venekeelsetega, enamik ametlikust kirjavahetusest viidi üle vene keelele jne (Endre, Laar & Ott 1996:44).

Ajakirjandusel oli vene keele ja selle sügavama õpetuse propageerimisel loomulikult oluline roll. EKP KK tegevuskava käskis „TV ja raadio informatsiooni ja propaganda saadetes ning ajakirjanduses laiemalt tutvustada vene keele ja kirjanduse õpetamise eesrindlikke kogemusi, propageerida keeleõppimise võimalusi raadio ja TV kaudu. Kasutada seda tööd igakülgselt elanikkonna kasvatamiseks kommunismi vaimus. Viia sel eesmärgil sisse spetsiaalsed rubriigid.” (Kiin, Ruutsoo & Tarand 1990:176).

Vene keele levitamist toetanud ametlikku argumentatsiooni iseloomustab hästi NLKP Keskkomitee peasekretäri Leonid Brežnevi tsitaat läkitusest Taškendis 1979. aasta mais toimunud vene keele alasele konverentsile: „Emakeele kõrval vene keele vaba valdamine, mille nõukogude inimesed on vabatahtlikult tunnistanud ajalooliseks ühisvaraks, aitab veelgi tugevdada nõukogude rahva poliitilist, majanduslikku ja vaimset ühtsust. /.../ Edukalt viiakse ellu Lenini unistus – teha nii, et igal meie maa kodanikul „oleks võimalus suurt vene keelt ära õppida”.” (Brežnev 1979).

Stagnatsiooniaja üldist poliitikat ja õhustikku mõjutas ühelt poolt Brežnevi ajal võimust võtnud gerontokraatia ehk vanemaealine poliitiline juhtkond. Samuti mängis olulist rolli tõik, et liidu majandus oli jõudnud 1970. aastate teiseks pooleks tõsisesse raskustesse. Juba varem olid majandust kahjustanud mitmete kaupade põhjendamatult madala hinnaga müük, inimeste nõrk motivatsioon riigi ja abstraktse plaanitaitmise heaks tööd teha jne. Pärast 1973. aasta konflikti Lähis-Idas langes veel tublisti nafta hind maailmaturul, nafta oli aga Nõukogude Liidu tähtsamaid ekspordiartikleid.

Ametlikud tekstid kirjeldasid siiski endiselt riigi õitsengut, ohjeldamatut juurdekasvu ja arengut, rohkem kui sajabrotsendilist plaanitaitmist.

Teos *Towards a Civic Society* sedastab, et nõukogude ajakirjanduse jaoks üldine stagnatsioon 1970. aastate teisel poolel hoopis soodsaks teguriks (1993:211-213). Parteibürokraatia muutus ükskõiksemaks ja stagnatsioon tabas ka tsensuuriaparaati ennast, kontroll muutus pigem vormiliseks. Tekkis mänguruum, mille ajakirjanikud ära kasutasid, edastades ideoloogilist liini eiravaid mõtteid mitmel viisil n-ö ridade vahelt.

Näiteks kasutati keerukaid teksti ülesehitamise vorme, mis võimaldasid sõnumeid teisiti kõlama jätta. Eeskätt kultuuriajakirjanduses levis hillitsetult irooniline ühiskonnakriitika. Nähtusi kajastati võimalikult isiklikust vaatepunktist, võrrelduna ametliku, institutsionaalse lähenemisega. Poliitilisi ja läbini ideoloogilisi sündmusi kajastades leiti üldinimlikke vaatenurki. Artikleid alustati sageli küll Marxi, Lenini, NLKP KK otsuste vms tsiteerimisega, minnes aga edasi inimliku, inimlähedase ja individuaalse tekstiga. Ametlikud tekstid tunnistasid puudujääke olme- ja töötingimustes, argielu detailides. Ajakirjandus elas oma kriitikameele paljuskil välja samas sfääris – olmeliste üksikasjade, korteriolude, halva teeninduse pihta. Ühtlasi oli seegi üks võimalus kirjutada ühiskondlik-poliitilise temaatika asemel isiklikust elust, sest argiprobleemid puudutasid igapäevaselt kõiki inimesi (Harro 2001:206-210).

«[Tsensurid] jäid hõlpsalt rahule kõige süütumate tõlgendustega ja ajakirjanikud pääsesid järjest enam läbi ükskõik millega, millest nad kirjutada tahtsid,» nendivad teose *Towards a Civic Society* autorid (1993.:212).

Sel viisil aitasid ajakirjandus, aga ka kirjandus ja kunstielu stagnatsiooniperioodil inimeste elujõudu ülal hoida, sest valitses sügav pessimism suuremate muutuste võimalikkuse suhtes (*ibid.*:213), mida toetas omakorda uus venestamislaine, nõrgestades niivõrd olulist rahvusliku alalpüsimise abinõu nagu oma keel.

IDEOLOOGIA JA PROPAGANDA

Keel kui võimu tööriist

Keelekasutus on tänapäevastes ühiskondades alati üks peamisi võimu kehtestamise ja kinnistamise abinõusid. Erinevalt traditsioonilistest võimu kinnistamise vahenditest ehk mitmesugusest sundusest, vaimsest ja füüsilisest survest, on keelekasutuse roll tekitada inimestes vähemalt osalist nõusolekut võimuga (Fairclough 2001:2-3). Niisuguse ülesande andis keelele ka kommunistlik partei Nõukogude Liidus.

Keel, nii verbaalne kui ka näiteks pildiline, on peamine sotsiaalse reaalsuse (ehk läbi tõlgendamise ja tähenduste andmise tekkiva reaalsuse) konstrueerija. Keelelised valikud – sõnastuse ja lausestuse valikud, aga ka valikud, millest üldse rääkida ja millistest nähtustest rääkida omavahelises seoses – mõjutavad seda, kuidas me maailma mõistame. Nende valikute kaudu on võimalik mõjutada seda osa teadmistest, mida inimesed võtavad kui enesestmõistetavat. Selles seisnebki üks avaliku diskursuse tugevamaid mõjusid, sõltumata valitsevast ühiskonnakorrast. Päevakorras olevate teemade valik, nende seostamine ja argumenteerimine, mitmesugused klassifikatsioonid ja tähenduste määratlemine ühel konkreetsel viisil jätab kõrvale teised võimalused, konstrueerides tajutavat reaalsust kindlates piirides ja muutes mõjutamise enda raskesti läbinähtavaks.

Sõltuvalt ühiskonnast, võivad keele kaudu teostatava võimu ulatus ja täpsemad võtted oluliselt erineda. Näiteks räägib Bourdieu mõistetest, nagu sümboliline võim ja sümboliline vägivald (1994:164, 166, 170; 1999:13), mille all ta mõtleb sellist reaalsuse konstrueerimise võimu ehk „etteantu määramist” keele ja tähenduste kaudu, mille rakendamisest ei ole rakendajad ega allutatavad ise teadlikud. Nii ei peagi riik ilmtingimata andma korraldusi või rakendama füüsilist survet, et luua korrastatud sotsiaalset maailma, sest eeskätt haridussüsteemi, aga ka teiste kanalite kaudu on tal ainulaadne võimalus väga ulatuslikult kujundada kõigi elanike mentaalseid struktuure, mille abil nad spontaanselt tajuvad kogu ümbritsevat reaalsust, seejuures riiki ennast (Bourdieu 2003:113-153).

Nõukogude Liidu puhul teadvustasid nii võimulolijad kui ka tavaelanikud valdavalt keelelist mõjutamist ja suur osa mõjutustööst põrkus vastu äratundmist, et seisukohti ja mõttemalle surutakse vägisi peale. Sellest hoolimata oli nõukogude propaganda tänu oma

kõikehõlmavusele suurepärases eelisseisus, avaldamaks mitmete oma valikutega inimestele varjatumat mõju. Allpool vaatlen tehtud mõjutustööd üksikasjalikumalt ideoloogia levitamise ja propagandavõtete vaatenurgast (ühtlasi defineerides need mõisted antud kontekstis), ning peatüki lõpus puudutan olemasolevate uuringute põhjal põgusalt propaganda reaalselt mõju ENSV elanikele.

Nõukogude ideoloogia

Ideoloogia on sotsiaalsete gruppide jaoks sageli vahend oma võimu teostamiseks ja kindlustamiseks. Sellise eesmärgiga kasutas kommunistlik partei marksistlik-leninlikku ideoloogiat, mille seisukohtade alusel sündisid konkreetsed propagandavõtted.

Ideoloogia mõistet ennast tõlgendatakse erinevalt – võimalikud definitsioonid ulatuvad süstemaatiliselt moonutatud sõnumite edastamisest tegudele orienteeritud uskumusteni või ainult selliste ideedeni, mis võimaldavad kindlustada domineeriva grupi võimu (Eagleton 1996:1-2).

Erinevate teooriate analüüsimisel jõuab Eagleton järeldusele, et ideoloogiat on mõttekas vaadata kui mitte ainult ühiskonnas domineerivale grupile omaseid ideid, vaid et ka erinevaid ilma mõjuvõimuta gruppe iseloomustavad olemuslikult sarnased uskumuste süsteemid. Analoogselt määratleb ideoloogiat Van Dijk (1998:8-9), kirjeldades seda kui ükskõik millisele sotsiaalsele grupile omast ühist tõekspidamiste süsteemi, mille järgi grupi liikmed otsustavad, mis on hea, mis halb ja millega üldse tegu on, ning käituvad vastavalt.

Ideoloogia eesmärgina pakub Eagleton välja mingite grupile omaste ideede propageerimist, legitiimseks muutmist. Ta nõustub Van Dijkiga, et ühtlasi püüab grupp ideoloogia abil viia ellu oma huve, näiteks soovi domineerida teiste gruppide üle (see iseloomustas ka nõukogude ideoloogiat) või vaidlustada domineeriva grupi positsiooni.

Kuna ideoloogiad on omased gruppidele (olgu need siis väikesed või nähku ennast kõikehõlmavana), sisaldub neis alati meie-nemad-dimensioon. See tähendab, et ideoloogia hõlmab „meie” huvide eest seismist, sageli mõne teise grupi, „nende” vastu. Kui retsipient panna tundma, et „nemad” on ka tema jaoks probleem, suureneb tõenäosus, et ta võtab omaks „meie” seisukohti. Nõukogude ideoloogid nägi vaenlasi kõigis, kes nende seisukohti ei jaganud: peamiselt lääneriikides ja siseriiklikult nn kodanlikes natsionalistides ehk neis,

kes pooldasid nõukogude ajale eelnenud režiime.

Ideoloogia eduka levitamise juures peavad mitmed teoreetikud oluliseks esiteks ligipääsu ajakirjandusele, poliitikale, haridusele jne, mille kaudu saab ideoloogilisi sõnumeid avalikkusele edastada. NSV Liidus oli see tingimus peaaegu ideaalselt täidetud, sest partei omas mingil määral kontrolli kõigi ühiskonnaelu valdkondade üle.

Althusser on eristanud arvukalt nn ideoloogilisi riigimasinaid – kool, ajakirjandus, kirikud, perekond, seadusandlus, parteid, kirjandus, sport jne – mille kõigi eesmärgiks on olemasolevate tootmissuhete ehk ka võimussuhete reprodutseerimine (1984:17). Tegu oli marksistliku teoreetikuga, kes antud juhul rääkis kapitalistlikust ühiskonnast, kuid tema järeldused on hõlpsalt üldistatavad, sh Nõukogude Liidule. Althusseri sõnul on kõik ideoloogilised riigimasinad poliitilist võimu omava klassi ideoloogia kandjad ja edendajad. Seos on aga ka teistpidine: keegi ei saa pikemat aega riigis võimul olla, omamata hegemooniat ideoloogilistes riigimasinates (ibid.:20).

Ometi ei tähenda mingit ideoloogiat omava grupi hea ligipääs ajakirjandusele, haridussüsteemile, poliitikale jms, et teised grupid selle ideoloogia automaatselt omaks võtavad (Van Dijk 1998:97-98). See sõltub alternatiivsete teadmiskordade olemasolust, aga laiemalt võttes ka sellest, kuidas pealesurutud ideoloogia sobitub inimeste igapäevaste kogemustega.

Eagleton toob välja, et paljude teoreetikute hinnangul tagab ideoloogia edukuse selle n-ö universaalseks muutmine. See tähendab, et grupp peab esitama oma ideoloogiat mitte ainult enda seisukohtadena, vaid kogu inimkonnale omase tõena, asjade olemuse ja loomuliku käiguna. ”Tihti arvatakse, et edukad ideoloogiad püüavad näidata oma uskumusi loomulike ja iseenesestmõistetavatena,” väidab Eagleton (1996:58), ”[...] nii et keegi ei kujutagi ette, kuidas asjad võiks olla teisiti.”

Ka Bourdieu (1994:167) märgib, et kuigi ideoloogiad teenivad kellegi erihuve, esitavad nad neid huve sageli üldiste ja universaalsetena. Ta järeldab, et ideoloogia abil integreerib domineeriv kultuur domineerivat klassi ehk ideoloogia kandjat, kuid ühtlasi tegeleb ka näilise kogu ühiskonna integreerimisega – ja et see integratsioon on näiline, toob see kaasa domineeritud klassi apaatia. Ühtlasi tegeleb valitsev klass ideoloogia abil oma võimulolemise ja domineerimise legitimeerimisega. Ka see kirjeldus iseloomustab hästi ideoloogia kasutamist nõukogude võimude poolt.

Van Dijk lisab argumendi, mis rõhub inimeste ratsionaalsusele – ideoloog peab edastama seisukohti, milles inimesed tunneksid ära oma isiklikud huvid. Kui inimene arvab, et ideoloogiline väide vastab ka tema huvidele, toetab ta ideoloogi kergemini.

Üldiselt on marksistid ise, nagu näiteks Lenin, rääkinud marksistlik-leninlikust ideoloogiast harva kui mingi rühma erihuvidest. Pigem ongi võetud omaks strateegia näidata ideoloogiat üldhuvi väljundina. Tõsi – marksistid nendivad, et tegu on töölisklassi ideoloogiaga, kuid samas kujutavad nad töölisklassi eesmärke ja huve üldistena ning ainsate õigetena.

Eagleton märgib, et Leninile omases tähenduses on ideoloogia „uskumuste süsteem, mis liidab kokku ja inspireerib kindlat gruppi või klassi ihaldatud poliitiliste eesmärkide poole liikudes” (1996:44).

Nõukogude propagandatekstid kinnitavad sellist ideoloogiale omistatud rolli: „Arenenud sotsialismi oludes on aktuaalsem kui kunagi varem Lenini seisukoht, et riik on tugev rahvahulkade teadlikkusega.” (Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest 1979:4).

Igapäevases riigivalitsemises oligi ideoloogia nõukogude võimude jaoks ääretult tähtis, olles kõigjale tungiva valitsemiskorra jaoks ühtaegu eneseõigustus ja võimu teostamise abinõu. Seda tähtsust aitab mõista Lepiku loetelu ideoloogia leninlikest põhitunnustest (Lepik 2000; 2001):

1. Ideoloogia on poliitiliste, õiguslike, eetiliste, religioossete, filosoofiliste ja ka esteetiliste vaadete süsteem.
2. Ideoloogia on filosoofia sünonüüm.
3. Ideoloogia on teaduslik. (Brežnevi ajal nimetati isegi marksismi kateedrid kõrgkoolides ümber „teadusliku kommunismi” kateedriteks.)
4. Ideoloogia on ainuõige.
5. Ideoloogia kui «teaduslik» teooria kipub nähtusi jäigalt sildistama, lahterdama ja vastandama.
6. Ideoloogia kannab ühiskonnas ülimaid väärtusi.
7. Ideoloogia aitab koos hoida poliitilist süsteemi, luua ja säilitada kollektiivset teadvust.
8. Ideoloogia kujundab inimeste veendumusi, tekitab neist kodanikule

kohustusliku kõlbelis-poliitilise imperatiivi.

9. Ideoloogia on kommunistliku partei ja ideoloogi relv.

10. Ideoloogia põhisisu on kommunismi väärtustamine.

Mõningatest seisukohtadest, millest nõukogude ideoloogia kui uskumuste süsteem koosnes, on toonud näited Lõhmus (1997:110):

- Müüt sotsialistliku revolutsiooni võidust ja sellest, et on alanud uus ajastu.
- Müüt loojast ja juhtidest – Leninist ja kommunistlikust (bolševike) parteist. (Hiljem lisandus siia ka Stalini, Brežnevi jt NLKP juhtide ülistamine, mille kõrghetkeks oli Stalini ulatuslik isikukultus – A.M.)
- Müüt liiduriikidest kui ühtsest perest, keda siiski ohustavad välisvaenlased.
- Müüt Suurest isamaasõjast ja Nõukogude Liidu võitmatusest.
- Müüt sotsialismi arengust ja kommunismi võidukäigust.
- Müüt õnnelikest ja vabadest Nõukogude inimestest.
- Müüt töölisklassist kui juhtivast jõust.

Nõukogude rahvast nähti ühtse kollektiivina, kus individualistlikud väärtused olid taandunud kollektivistlike ees. Vastavalt Triandise (1995:2) definitsioonile tähendab kollektivism sotsiaalset hoiakut, kus inimesed näevad end mingi grupi osana ja on nõus oma isiklikud eesmärgid allutama grupi huvidele ja eesmärkidele. Individualism on sama autori sõnul aga sotsiaalne hoiak, kus inimesed näevad end indiviididena, mitte osana kollektiivist, ja lähtuvad isiklikest eelistustest ja vajadustest, teistega suhtlevad nad siis, kui näevad sellel eeliseid mitesuhtlemise ees. Kollektivistlik hoiak sõltub suuresti rahvuse eripärast, olles Nõukogude Liidu elanikkonna hulgas omane küll näiteks venelastele, kuid mitte eestlastele (vt nt Kants 1997:34).

Kirjeldatud ideoloogiliselt taustalt lähtusid konkreetsed propagandavõtted, mida võimul olnud NLKP ja temaga seotud struktuurid kasutasid, et oma huve rahuldada ja võimu kindlustada.

Propaganda põhitõed

Üldiselt võib propagandat defineerida inimeste arvamuste ja käitumise mõjutamise tehnikana, mis manipuleerib erinevate sündmuste, nähtuste jm representatsioonidega – olgu

siis sõnas, helis või pildis. Propaganda kaudu levitatakse ideid eesmärgiga jõuda propagandisti soovitud tulemuseni, näiteks ideede omaksvõtmiseni propaganda retsipientide poolt, nende vastava käitumiseni jne (Lasswell 1995:3; Haste 1995:105; Jowett & O'Donnell 1999:6). Propagandat võib teha avalikult, aga ka varjatult, manipuleerides propagandistliku teksti lugejate või kuulajatega. Nõukogude Liidu puhul olid esindatud nii avalikud kui varjatult toimivad elemendid.

Varjatud võimalusi diskursiivselt ideoloogilisi seisukohti edastada on väga palju, alustades nähtuste nimetamisest (nt „terrorist” või „vabadusvõitleja”), üldise atmosfääri loomisest illustratsioonide ja teksti algusega (Fairclough 1999:211-215), info moonutamisest või valikulisest esitamisest (ibid.:105-113), jõuliste metafooride kasutamisest ja väidete järjekorrast (teksti algusesse pandud info mõjub tähtsamana) ning lõpetades võimuhete varjatud esitamisega, näiteks selle kaudu, kellel on tekstis õigus teiselt midagi nõuda (ibid.:138-152).

Mida enamates tekstides sellised valikud korduvad, seda enam nende mõju kasvab. Üldisi, korduvaid mingist teemast rääkimise viise (kuidas on sellest sobiv või sobimatu, kasulik ja kasutu, õige ja vale rääkida, millised teised teemad ning millised isikud sellega seostuvad jne) võib defineerida diskursustena (Hall 1997:6). Selles tähenduses kasutatakse diskursuse mõistet kogu käesolevas töös.

Propaganda mõiste pärineb 17. sajandi algupoolest. Rooma paavst asutas siis eraldi organisatsiooni, mis pidi vaimsete relvade abil võitma katoliku kiriku rüppe tagasi sealt välja libisenud rahvaid (Jackall 1995:1). Sajandite vältel on propaganda leidnud aktiivset kasutamist eeskätt sõdade ajal, sest valitsused peavad neisse astumist rahvale õigustama – ja enamasti sedavõrd, et inimesed nõustuksid ise rindele minema. Ühesõnaga püütakse inimesi panna aktsepteerima muidu ilmselgelt vastuseisu tekitavaid asjaolusid.

Tehniliselt uue taseme saavutas propaganda maailmasõdade ajal, mille ulatus ja tehnoloogiline tase olid varem nägematud (Chomsky 1997:7, 28; Jackall 1995:4). Olulist rolli mängis propaganda kõigi 20. sajandi totalitaarsete riigikordade alustalana, samuti külmas sõjas.

Chomsky (1997) nimetab esimeseks suuremaks modernseks propagandavõidu USA presidendi Woodrow Wilsoni kampaaniat Esimese maailmasõja ajal. Ta kirjeldab, kuidas spetsiaalselt asutatud propagandakomisjon pööras patsifistlikult meelestatud

elanikkonna kuue kuuga verejanuliseks karjaks, mis soovis rebida tükkideks kõike vähegi saksalikku.

Sõjaaegseteks levinud propagandaviisideks olid ja on ajaloo ning rahvusvaheliste suhete ümbermõtestamine või nende valikuline esitamine, jättes kostma propagandistile sobivad hääled (Chomsky 1997), sõjalise konflikti mõtestamine idealistlikult (sõditakse õigluse või demokraatia nimel, kadumisohus väikeriikide kaitseks, terrorismi hävitamiseks vm), vähemalt mõningane kontroll ajakirjanduse ja sinna jõudva info üle jne. Propaganda seisukohalt on peetud väga mõjukaks filmikunsti, kuigi see ei muuda inimeste arvamusi suurt edukamalt kui teised meediumid, väidavad Jowett & O'Donnell (1999:114-115, 128-129).

Väga oluline ka see, kes soovitud sõnumi välja ütleb ehk kes on rääkija. Chomsky (1997:9) väidab, et propagandale tagab suurema edu haritlaste kaasahaaramine, Haste (1995:108-111) kirjeldab jällegi kirjanike märkimisväärset rolli Suurbritannia Esimese maailmasõja aegses propagandas.

20. sajandi üheks edukamaks propagandamehhanismiks on peetud natsi-Saksamaa vastavat süsteemi, mille juhtivateks ideoloogideks olid Adolf Hitler ja propagandaminister Joseph Goebbels. Viimane vastutas ka propaganda praktikasse rakendamise eest. Teoses „Mein Kampf” joonistas Hitler välja mitu juhust edukaks propagandaks, viitavad Jowett ja O'Donnell (1999:235-248):

- 1) mängi tunnetele, mitte abstraktsetele ideedele;
- 2) võta mõni üksik idee ja korda neid pidevalt, kasutades stereotüüpset sõnastust ja vältides objektiivsust;
- 3) esita ainult ühepoolsed argumendid;
- 4) kritiseeri pidevalt riigi vaenlasi ja
- 5) vali välja üks vaenlane, keda eriti põhjalikult mustata.

Doob (1995) on uurinud Goebbelsist maha jäänud käsikirju ning kirjeldab nende põhjal Goebbelsi hinnatumaid propagandanippe. Jätan neist siinkohal kõrvale need, mis puudutavad detailsemalt sõjaseisukorras käitumist, luure mõjutamist jne.

- Propagandistil peab olema juurdepääs nii avalikule arvamusele kui infole tegelike sündmuste kohta.
- Propagandat peab kavandama ja ellu viima ainult üks instants.

- Sündmusi kavandades peab juba ette mõtlema nende propagandistlikule kajastamisele.
- Propaganda peab mingis osas põhinema faktidel, ükskõik, kui vähe neid parajasti võtta on.
- Et propaganda mõju avaldaks, peab ta inimestes huvi äratama. (Sellepärast sobisid meelelahutusžanrid manipuleerimiseks paremini kui juhtkirjad, mida lugedes inimene teadis, et talle esitatakse ideoloogilisi arvamusi. Ajalehtedes pidid propagandat kõige tulemuslikumalt edastama „moonutatud uudised, mis näisid tõestena”.)
- Eelkõige peab propaganda olema usutav – „tõde tuleks kasutada nii tihti kui võimalik”. Samas pärineb Jowetti ja O’Donnelli (1999:13) vahendusel Goebbelsi suust ka väide, et inimesed usuvad kergemini tõeliselt suurt ja meeldejäävat valet kui sisult pehmemat, aga ainult kerget valet: ei suudeta uskuda, et keegi *nii* räägelt valetab.
- Et suurendada info usutavust, peab propagandist mõnikord levitama anonüümsena sõnumeid, mille allikaks on propagandist ise.
- Suuremat mõju avaldab info, mille ütleb välja prestiižne isik (nt Hitler).
- Propagandat peab hoolikalt ajastama, et psühholoogiline efekt oleks suurim (see hõlmab ka info esitamise sagedust – sõnumi kordamist, kuni see jääb meelde, aga ei muutu veel igavaks).
- Nähtusi ja inimesi tuleb meeldejäävalt sildistada, kasutades väljendeid, mis enam-vähem kindlalt kutsuvad esile positiivse või negatiivse emotsiooni. Must-valge lahterdamine on oma selguse tõttu üldse hea.
- Ära tõsta asjatuid lootusi, sest riskid usalduse kaotamisega.
- Juhi inimeste positiivseid ja negatiivseid tundeid kindlatele teemadele (viha näiteks bolševike ja juutide vastu).

Doob kinnitab, et Goebbelsi hinnangul oli vähe sellist, mida propaganda ei suudaks mõjutada. Näiteks tõi ta vajadused seksuaalelu ja söögi järele, samuti ei suutnud propaganda maha vaikida otseseid sõjakahjustusi ega tõsta tööstustoodangut. Raskesti mõjutatavad olid ka usulised veendumused ning okupeeritud rahvaste vastutegevus.

Nõukogude Liidu propagandatehnika

Nõukogude Liidu propagandavõtted sarnanesid Goebbelsi ettekirjutustega. Kõik totalitaarsed valitsejad on kasutanud väga sarnast propagandat, mida võib põhjendada võtete ühesuguse ülesandega – kindlustada totalitaarset, kõikjale ulatuvat võimu.

Eboni (1987) hinnangul oligi nõukogude propaganda juures mõjusaimaks selle üleüldisus: propagandat tuli igast mõeldavast kanalist, alates ajakirjandusest, lõpetades kunstiga. Propagandistlikke funktsioone poogiti külge isegi spordiüritustele, korraldades näiteks rahule pühendatud rattavõistlusi (rahu ülistamises sisaldus vihje sõjakana kujutatud kapitalismileerile: „meie” oleme rahu poolt, „nemad” selle vastu) vm.

Üleüldisuse mõjuvõimu kinnitab Imelik (1998:74): „Nii nagu kõige mõttetumast hambapasta reklaamist, nii jääb ka päevast päeva ajalehes, raadios ja televisioonis kuuldud-nähtud veel mõttetumast sotsialismi propagandast tahes-tahtmata midagi alateadvusse pidama.”

Eeskätt stalinismiajal oli suur osa propagandast organiseeritud spetsiifiliste kampaaniatena, mille käigus pühendasid ajalehed partei survele eraldi tähelepanu näiteks kodanlike natsionalistide hukkamõistmisele, naistraktoristide propageerimisele jne (Towards a Civic Society 1993:190). Sageli olid korduvad teemakäsitlused mõeldud otseseks tegudele õhutamiseks, et paremini lahendada mingi praktiline, reaalselt eksisteeriv probleem. Näiteks kajastati esimestel sõjajärgsetel aastatel ohtralt metsavarumise temaatikat, pidades järke metsaveoplaani täitmises jne. Taustaks oli keskviimude nõue Eestilt ebarealistlikes kogustes puitu saada, mille täitmiseks aeti sunniviisil metsa varuma kümneid tuhandeid inimesi, sageli abiks vaid tavaline käsisaag (Veskimägi 2005:122-124). Ajakirjanduse roll oli siin nii tegudele õhutav ja metsasundusele õilsamat tähendust omistav kui tegematajätjaid hoiatav.

Ebon (1987) leiab, et laias laastus üritas nõukogude propaganda teha kahte: mõtestada ümber ajalugu ning luua müüte. Suurimaks müüdiks sai algul Lenini, hiljem Stalini isik, keda kõigi vahenditega eksponeeriti ja ülistati. Tähtis oli ka see, et ideoloogiliselt olulisi nähtusi nimetati uute nimedega, mis saidki omada tähendust ainult marksistlik-leninlikus kontekstis – näiteks bolševike vastaseid kutsuti «rahvavaenlasteks».

Uuskeel

Just tekstilist külge, mitte niivõrd konkreetseid mõtteid, ongi mitmed uurijad pidanud nõukogude propaganda võtmeteguriks, mis ei määranud ainult sõnumite edastamise edukust, vaid andis aluse sügavamatele psühholoogiliste muutustele nõukogude inimeste seas. Sellise keelekasutuse elementide kirjeldamine on suuresti ka käesoleva töö eesmärgiks.

Jakubowitz (1995) refereerib nõukogude keelekasutuseeskirju järgmiselt:

- Väärtushinnanguid antakse edasi selgelt ja vaidlustamata.
- Ilmnevad pragmaatilised ja rituaalsed jooned: keelekasutusse tuuakse rituaalsed sõnad, millega inimese aju suhteliselt kergelt harjub ja neis sisalduvad väärtushinnangud omaks võtab.
- Sõnad ei pidanud maailma kirjeldama, vaid seda looma.
- Palju võeti kasutusele uusi sõnu ja kontseptsioone, tähistamaks ideoloogiliselt olulisi nähtusi.

Totalitaarsele korrale omaseid uusi sõnu ja mõisteid on oma romaanis «1984» tabavalt kirjeldanud ka Orwell, kes nimetab nõnda tekkinud keelt uuskeeleks (*newspeak*).

«Uuskeele eesmärgiks ei olnud mitte üksnes tagada väljendusvahendid ingsotsi (inglise sotsialismi – A.M.) jüngritele omasele maailmavaatele ja vaimulaadile, vaid ühtlasi teha kõik teised mõtlemisviisid võimatuks. [...] Seda saavutati osalt uute sõnade leiutamisega, peamiselt aga soovimatute sõnade väljajätmise ja allesjäänud sõnade laasimisega ketserlikest tähendustest. [...] Uuskeel loodi meil kasutatava inglise keele põhjal, ometi ei mõistaks tänapäeva inglise keele kõneleja paljusid uuskeele lauseid.» (1990:207-208).

Nõukogude keelekasutust uurinud Thom nendib, et avalikel tekstidel puudus tegelik sisu ja jooksvatele sündmustele ei viidatud peaaegu üldse. „Sõnadevool näib pärinevat ei kusagilt ja siiski jõuab see iga päev miljonitesse trükistesse, raadiosse ja televisiooni. Tundub, et see suudaks edasi voolata aegade lõpuni.” (Thom 1989:13).

Sarnaselt Jakubowitziga leiab Thom, et uuskeel (ka Thom kasutas seda mõistet) surus alla kõik reaalselt olemasoleva, kirjeldades hoopis seda, mis *peaks* olemas olema. Ühelt poolt püüdis nõukogude propaganda reaalsust purustada, teisalt aga olemasoleva teatud detailide abil ehitada uut, kunstlikku reaalsust, kus kõik omas mingit marksistlik-leninlikku tähendust, kindlustades seega kommunistliku partei võimu (vt *ibid.*:64).

Vähene reaalne sisu tähendas, et kasutati ohtralt stereotüüpeid iseloomustusi. Stereotüüpsete, ainult kitsa tunnuste hulga kuvandite puhul võis olla kindlam selles, kas ja milliseid emotsioone need inimestes tekitavad ja kuidas need aitavad kujundada inimese väärtushinnanguid. Peamiselt stereotüpiseeriti sotsialistlik kord kui hea ja kapitalistlik kord kui halb – kõik negatiivne omistati kapitalistlikele ühiskondadele. Sotsialistlike riikide elu heana näitamine läks nii kaugele, et ebasoovitav oli näiteks looduskatastroofidest ning kuritegevusest kirjutamine ja rääkimine. Ideoloogia taotles tõe monopoli, kõige lahtiseletamist ja kontrolli kõige üle ning viited mõnede protsesside (nagu looduse käitumise) kontrollimatusele oleks kahjustanud partei kõikvõimsuse kuvandit.

Stereotüüpselt näidati aga ka praktiliselt kõike muud. Marksistlik-leninliku maailma konstrueerimisel muudeti kõik nähtused Thomi hinnangul (ibid.:74-76) sümboliks ehk siis nad ei olnud asjad iseeneses, vaid kinnitused ideoloogia mingi aspekti õigsusest. Näiteks lüpsja-karjatalitaja edukas plaanitäitmine oli kommunistliku majandussüsteemi ja nõukogude inimese võidu sümbol. Sellisena seda kas otse või kaude ka kirjeldati. Sidet reaalsusega aitas vältida ka rohke allegooria ja metafoori kasutamine. Tulemuseks on tseremoniaalne, isegi rituaalne, reaalse elu sündmustega vähest kontakti omav keel. Thom kirjeldab seda metakeelena, mis sisuliselt tähendab, et keel räägib iseendast (ibid.:97). Rituaalsuse poolelt toob ta sisse ka võrdluse maagiliste loitsude lausumisega, mida esitati kui enesestmõistetavaid argumente, kuid tegelikult sarnanesid just loitsudega.

Pärast Stalini aega kasutasid nõukogude propagandistid suhteliselt harva täielikku valet, sest rahva hulgas levis lääne raadiojaamade kuulamine, välisajakirjanikel oli aga võimalik otsene vale hõlpsasti ümber lükata (ibid.:68-73). Pigem oli tegu faktide ülisubjektiivse valiku ja ülisubjektiivse tõlgendamisega. Jättes fakte ja asjaolusid kõrvale, oli võimalik moonutada nähtustevahelisi seoseid ja nende põhjuseid.

Mõistete moonutamise käigus omandasid sõnad ja laused sageli tegelikkusele täpselt vastupidiseid tähendusi – sõna "demokraatia" kasutati kõigi silmatorkavalt ebademokraatlike sotsialismimaade puhul, "rahu eest võitlemise" sildi all käis hoogne võidurelvastumine, räägiti suurest õnnest ja vaimustustest, mida tundvat tegelikkuses tagakiusatud inimesed, majanduse õitsengut ülistati ka ilmse kitsikuse puhul jne, jne.

Võis aga juhtuda, et äraspidiseks muutunud tähendused andsid tekstide koostajale kurbnaljaka vastulöögi. Näiteks kurdetakse ideoloogialektoritele mõeldud brošüüris NLKP

XXV kongressi materjalide kohta järgmist: „Päevast päeva kordavad arvukad antikommunismi ideoloogia kanalid ideid Nõukogude Liidust kui „suletud ühiskonnast”, kus kiusatavat inimesi taga veendumuste ja vaadete pärast, kust mõnede rahvusgruppide esindajad ei saavat vabalt lahkuda, kus puuduvat usu- ja südametunnistuse vabadus, ning kus, ühesõnaga, olevat täiesti ebademokraatlik ühiskond.” (Ant & Kiik 1977:17). Vastupidiselt autorite soovile (?) tuli kokku aus ja ülevaatlik kirjeldus sellest, mida Nõukogude Liit just nimelt oli.

Põhijoontes pidi nõukogude äraspidine keelepraktika kinnitama kommunistliku partei võimu, tema peaaegu rituaalset ülimuslikkust. Seda eesmärki teenis ka kõigi nähtuste kirjeldamine absoluutsete, vaieldamatutena. Kõhklemiseks ei julgustanud inimest miski.

Kirjeldatud diskursiivne keskkond ümbritses inimesi igapäevaselt aastakümnete vältel. Kõik ametlikud tekstid olid valminud ühe ja sama, reaalsest elust võõrandunud, tähendusi moonutava šablooni järgi. Ka peaaegu kõik mitteametlikud tekstid olid sellest tugevalt mõjutatud. Selle keskkonna mõju inimeste psüühikale ja maailmapildile peab Thom ahistavaks ja hukutavaks, jättes ehk siiski piisava tähelepanuta alternatiivse mõtte, eraelus kasutatud suulise keele olemasolu, mida ametlik diskursus küll mõjutas, kuid mis siiski nende aastakümnete vältel välja ei surnud.

Thom toob esiteks välja, et uuskeel surus maha inimese „mina” (1989:134, 136-137). „Minu” asemel esines tekstides peamiselt „meie”, sest propageeriti kollektivistlikke ideid. Inimeselt võeti õigus isiklikele mõtetele ja isegi isiklikele mälestustele. Nii täitis suuresti ideoloogide eesmärk: inimene sai võimust sõltuvaks, kuna peaaegu kõik, mis tal üldse oli, tulenes ühiskonnast – korter, töö jne. Võttes selle inimeselt ära, jääb alles ainult suur tühik.

Kui Thomi mõttekäiku kollektivismi kohta edasi arendada, võib oletada, et kogu kollektivismi propageerimine täitiski suuresti inimeste „mina”, nende isikliku mõttemaailma, isiklike väärtushinnangute tasalülitamise eesmärki. Vaatleme näiteks suurte töökollektiivide loomist kolhooside asutamise ja suurtööstuse edendamise kaudu, millele lisandus vaba aja sisustamine partei ja/või töökoha poolt. Kolhoosid ja tööstus täitsid küll ka majanduslikke eesmärke, kuid ühtlasi hõlmati inimene niimoodi väga suures osas tema ajast ühiskondlikku ellu – keskkonda, mida partei sai kontrollida.

Võib arvata, et ka naiste töölemineku ulatuslik propageerimine oli osaliselt sama

sihiga (vt Möistlik 2003:70, 85). Enamgi, näiteks 1961. aasta parteiprogramm nimetab oluliseks naise koduste majapidamiskohustuste vähendamist ja samade vajaduste rahuldamist *ühiskondlikult*, näiteks arendada ühiskondlikku toitlustamist (Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm 1961:90). Pakkudes pereemale abiks lasteaedu ja -sõimi, täideti aga sama ühiskonnaellu haaramise eesmärki ka vaid mõne aastaste, kergesti mõjutatavate laste puhul. Kõige sellega taheti võimalikult koomale tõmmata aega, mida inimene veetis vaid iseenda ja lähedastega, seltskonnas, kus käibisid väärtused ja seisukohad, mida partei kontrollida ei suutnud. Ja kus inimesel *tohtisid* veel olla oma mõtted ja mälestused.

Thom arutleb edasi, et vaieldamatu, absoluutseid tõdesid propageeriv keel võttis inimeselt ka kõhklemisoscuse, vaimuerksuse – või vähemalt surus neid alla. Ambitsioone ja konkurentsi maha suruv majandussüsteem omakorda võttis inimeselt edasipüüdlikkuse, tekitas konformismi, mis omakorda tähendas jälle sõltumist ümbritsevast ehk võimust. Niisuguses koostoimes ühiskonnakorralduse protsessidega võiski seisneda nõukogude propaganda kõige hukatuslikum külg. Surudes maha inimese «mina» ja ignoreerides reaalses maailmas, lõi propaganda ka soodsa pinnase vaimseks järeleandmiseks – tühjuse asemel võis inimene valida vaimse sobitumise süsteemi, mis töötas õitsvat tulevikku, õnne, kasu ja kindlust.

Nii tõdevad ka uurimuse „Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991” autorid: „Üks koletuslikumaid [EKP] kuritegusid oli rahva mentaliteedi rikkumine: inimeste kasvatamine, kes ei mõistnud või ei tahtnud mõista, et nad pole liikumisvabad, valikuvabaduse ja muude inimõigustega varustatud kodanikud, vaid kommunistliku režiimi orjad.” (2002:9).

Propaganda vastuvõtt

Kui rääkida propaganda vastuvõtust konkreetselt, siis mõjutavad seda iga inimese puhul tema eelnevad teadmised ja isiklikud kogemused, millega uusi sõnumeid võrreldakse. Kui inimene juba ette kahtlustab, et mingi tekst on kirjutatud mõttega teda nii-öelda vahele võtta, suunata tema mõtteid ja käitumist, loeb ta teksti eesmärgiga seda mitte uskuda. Fairclough (1999:135-136) kõneleb sel puhul resistentsest lugemisest ja toob näiteks

reklaamteksti, mida inimene loeb mõttega, et talle tahetakse midagi pähe määrida.

Eestlaste vastuvõtlikkust nõukogude propagandale pidi mõjutama asjaolu, et eraelus räägiti nõukogude võimust kui vägivaldsest okupatsioonist, igapäevane elu tõestas võimu totalitaarsed iseloomu jne. Ometi oli propaganda mõju inimeseti erinev, sõltudes retsiipiendi vanusest, kodusest keskkonnast, sõnumite iseloomust jne.

Üheks alusmõisteks on siin topeltnõuetlemine, mille levikut eestlaste hulgas on uurinud Aili Aarelaid. Ta selgitab, et totalitaarsele riigikorrale omase täieliku surve all võis väljendada ainult ametliku ideoloogiaga kooskõlas olevaid mõtteid ja tõekspidamisi. Muud, vastalised mõtted tuli endas maha suruda – väljendada sai neid ainult usaldusväärsete pereliikmete ja tuttavate ringis. «Selline lõhenemine omakorda on soodne pinnas topeltnõuetlemise tekkele,» nendib Aarelaid, «sest inimesed on sunnitud elama korraga kahe täiesti vastandliku väärtuselis-normatiivse maailma üheaegse eksistentsi tingimustes.» (2000:755).

Autor järeldab, et inimesed hakkasid nägema nähtusi mitmeti tõlgendatavatena, millest tekkiski topeltnõuetlemine. Ühelt poolt oli see vaimse surve vähendamise moodus, teiselt poolt tekitas teesklemisvajadus ikkagi stressi.

Aarelaid on süvaintervjuude kaudu uurinud, kuidas tekkis topeltnõuetlemine eri põlvkondadel, kelle jaoks nõukogude okupatsioon algas erinevas eluetapis. Ta jõuab järeldusele, et reeglina teadvustasid režiimivahetust ise pealt näinud inimesed ametlikku ideoloogiat selgelt kui võõrast, mitte «meie» oma. Seejuures tajusid iseseisvuse ajal üles kasvanud inimesed nõukogude korra tulekut kui unistuste purunemist, kodust ja koolist kaasa saadud väärtuste kadumist. Noored olid kujutanud ette helget tulevikku, said aga karmi ja lootusetu mineviku. Teise rühma moodustasid need inimesed, kes olid sõja ja võimude vahetumise ajal veel lapseas. Sõja algus ja võõrvägede sissemarsš tekitas neis eksistentsiaalset hirmu, mis juurdus neisse sügavalt. Topeltnõuetlemist kui kahekordset mängu mängisid nemad hirmust ajendatult ka püüdlikumalt.

Nii 1940. kui ka 1950. aastate keskel olidki ajakirjanduse lugemise eas sellised inimesed, kes nägid nõukogude võimu võõrana. Seetõttu pidi nende vastuvõtlikkus võõrast ideoloogiast kantud tekstidele jääma küllaltki madalaks.

Puhtalt nõukogude ajal kasvatusel saanud inimeste jaoks olid «oma» ja «võõras» juba koha vahetanud. Propaganda tabas neid hiljemalt lasteaia, mõjutustele väga altis

vanuses. Enamgi, laste säästmiseks ei rääkinud vanemad neile sageli üldse propagandast lahku minevat juttu.

1970. aastate lõpus olid sellised vastuvõtlikumad inimesed juba täisealised, mis ei tähenda muidugi propaganda kompromissitult omaksvõttu. Kuigi ideoloogilised sõnumid ulatusid kõikjale, lahkesid nad reaalsest elust, mida inimene iga päev enda ümber nägi, ja lasid end tõlgendada võimu tööriistana. Küll võime oletada, et igasugusesse propagandasse ei suhtunud ühtlase halvaksapanuga.

Eeskätt selle hilisema põlvkonna mõjutajana oli ametlik propaganda olulises eelisseisukorras, järeldeb Wertschi läbi viidud uurimusest (1998). Wertsch ja Hagstrom küsitlesid 1993. aastal mitmeid 20.-40. eluaastates eestlasi, uurides, kuidas intervjuueeritavad mõistsid nõukogude ajal levinud ajalookäsitlusi Eesti inkorporeerimise kohta Nõukogude Liitu. Esiteks palus Wertsch neil jutustada ametliku, seejärel mitteametliku, erasfääris ringelnud versiooni.

Autor leidis, et ametliku ajalooversiooni esitasid kõik küsitletud enam-vähem sarnaselt, põhjus-tagajärg-seosed olid paigas, nii et sündmusest tekkis terviklik pilt. Mitteametlik versioon koosnes aga suuresti alguse ja lõputa seikadest, üksikasjadest, mida tõlgendati emotsionaalselt (näiteks et Eestisse tulnud vene sõdurid olid kasimata). Ei olnud narratiivi, ei olnud üksteisega seotud fakte. Tõenäoliselt rääkisid intervjuueeritavad edasi pereringis kuulnud mälestuskilde, mis keskendusid isiklikele üleelamistele (ibid.:164).

See hilisem nõukogude eestlaste põlvkond teadvustas küll, et ametlik ajalooversioon Eesti astumisest Nõukogude Liitu oli vale, kuid tal puudus selge alternatiivteooria. Ta võis teada, mis on vale, kuid talle ei olnud päris arusaadav, mis on õige. Võib järeldada, et kui inimene luges ametlikke tekste, täienes tema arusaam sellest, mis oli ideoloogiliselt korrektne, ja see moodustas seostatud teadmise. Mitteametlik, erasfääris ringlev info ei moodustanud aga süsteemi, millele toetuda, et ajupesule efektiivselt vastu seista.

Seda järeldust toetab ka Thomi teooria (1989), mille kohaselt mõjutas pidev propagandatulv inimesi ikkagi, kuigi nad võisid uskuda, et esitatud ideed on valed. Midagi jäi neile külge – olgu siis kategooriline maailmatõlgendamise ja mõtlemise viis või muu paratamatu jälg sellest olukorrast, kus ametlikku propagandat tundis inimene hästi, aga tal praktiliselt puudus võimalus hankida mingit muud sama selgelt ja süstemaatiliselt esitatud

infot.

Ja lõpetuseks võib öelda, et propagandal oli mõju ka puhtalt oma üleüldise ja massilise leviku fakti tõttu. Asjaolu, et praktiliselt kõik avalikud tekstid olid kirjutatud ametliku diskursuse võtmes, et ka suur osa avalikku ruumi oli täidetud loosungitest jms ei lasknud unustada totalitaarse võimu olemasolu. Foucault on võrrelnud tänapäevast võimu (mitte ainult totalitaarset, kuid selle puhul kehtib võrdlus eriti hästi) hoonega, kus viibijad teavad, et läbi akende võidakse neid igal hetkel kontrollida, kuid nad ei tea, millal ega kelle poolt. Sellises orwellilikus ühiskonnas hakkab võim end ise taastootma, sest inimesed käituvad peagi oma algatusel kogu aeg nii, nagu neid parajasti kontrollitaks. (Foucault 1995:195-228).

MATERJALIST JA MEETODIST

Uurimismaterjal

Kontentanalüüs

Võimussuhete konstrueerimist Nõukogude Eesti ajakirjanduses vaatlesin ma kolme teema kajastuse põhjal ajalehes Rahva Hääli – NSVL Ülemnõukogu valimised 1946., Ungari ülestõus 1956. ja venestamine 1979. aastal. Uurimise alguses viisin läbi skemaatilise kontentanalüüsi ajalehe kõigi kolme aastakäigu kohta, et joonistada välja vastaval ajal lehes valitsenud üldpilt ehk kontekst, kuhu uuritavate teemade kajastus paigutus.

Uurisin kontentanalüüsi käigus igast aastast 12 lehenumbrit. Esmalt võtsin jaanuarikuust esimese lehe, mis ilmus esimesel nädalapäeval – 1979. aasta puhul esmaspäeval, 1946. ja 1956. aasta puhul teisipäeval, sest esmaspäeviti siis lehte ei ilmunud. (Tegelikult ei ilmunud leht esmaspäeviti ka 1979. aastal, kuid 1. jaanuari puhul tehti erand.) Järgmiseks võtsin veebruarikuust lehe, mille ilumiskuupäev oli kahe võrra suurem kui jaanuaris, märtsist lehe, mille ilumiskuupäev oli kolme võrra suurem kui veebruaris, aprillist lehe, mille ilumiskuupäev oli kahe võrra suurem kui märtsis jne vaheldumisi kahe- ja kolmepäevaste hüpetega. Nii olid aasta lõpuks läbi võetud kõik kuud ja kuupäev oli nihkunud kuu algusest lõppu. Valimi sisu hõlmas igast kuust erinevat päeva ning nädalapäevade valik oli juhuslik ja haaras kogu nädalat, andes niimoodi ülevaatliku läbilõike aastast.

Et lehenumbritest joonistuks välja adekvaatne üldpilt, uurisin kõiki ajakirjanduslikke tekste. Välja jäid ainult tele- ja raadiokavad, lotovõitude tabelid jms informatiivsed materjalid, mille propagandistlik väärtus on üldjuhul madal. Üldiselt olid sellised ühikud koondatud selgesti eristatud blokkidesse viimasel, harvemini (ka) eelviimasel leheküljel. Keerulisem oli lugu mitmesuguste teadaannete ja kuulutustega, mis eriti 1946. aastal võisid asuda küll nende blokkide naabruses, kuid keset ajakirjanduslikke tekste. Sellisel juhul võtsin kuulutused valimisse, kuna nad mõjusid asukoha tõttu ajakirjanduslike, n-ö toimetuse materjalidena.

Uuritavate tekstide koguarvuks tuli 1653 (aastate kaupa 617, 525 ja 511).

Diskursuseanalüüs

Diskursuseanalüüsi valimi koostamisel lähtusin iga konkreetse teema kajastuse iseärasustest ja eesmärgist vaadelda just võimu kehtestamise seisukohast olulisi tendentse. Iga teema kogu kajastust antud aastatel, ka väljaspool detailsemaks analüüsiks koostatud valimit, vaatlén pikemalt tulemuste osas.

1946. aasta 10. veebruari NSVL Ülemnõukogu valimiste puhul piirdusin valimi koostamisel ainult 1946. aasta jooksul ilmunud tekstidega, et vaadelda teema kõige kontsentreeritumat kajastust. Esiteks võtsin valimisse kõik sel ajal ilmunud tekstid, mis keskendusid valitava organi ehk NSV Liidu Ülemnõukogu ja valimissüsteemi iseloomustamisele ning pidid seega konstrueerima kogu sündmusele tähendusraamistiku, selgitama, mida valitakse ja seega – miks peaks valimistel osalema. Kuigi üldsõnaliselt räägiti valimiste olulisusest palju, ilmus ainult kolm lugu, mis tutvustasid Ülemnõukogu või valimissüsteemi kui selliseid. Uurisín neid kõiki.

Neile kolmele lisasin üheksa erinevat teksti, mis puudutasid rahva tegevust ja neile omistatud rolle seoses valimistega. Lähtekohaks oli tõsiasi, et valimiste teema kajastamine 1946. aasta algusest kuni 10. veebruari valimistepäevani oli ülitihed, sageli haaras teema üle poole lehest, mis osutab partei soovile saavutada teema kajastuse läbi märkimisväärset mõju rahva hulgas. Seega on väga oluline uurimisküsimus, millisena nähti kompartei võimu all olevat rahvast lugudes endis – millistesse rollidesse inimesed asetusid, milliseid tegevusi nad tegid, milliseid tegevusi tuli teha nende suhtes jne. Neid aspekte käsitlevaid lugusid leidsin tekstimassiivis arvukalt ja mitmete alateemade all. Valisin lood välja põhimõttega, et oleks esindatud tüüpilised lood kõigist peamistest alateemadest:

- 3 teksti, mis käsitlesid valijate koosolekuid (üks kandidaatide esitamiseks, üks kandidaatidega kohtumiseks, üks ÜK(b)P KK valimiste-eelse läkituse arutamiseks);
- 2 teksti, mis käsitlesid agitaatorite tegevust (üks juhtkiri, mis määratles nende ülesanded; üks lugu kohtumisest valijatega);
- 1 tekst, mis käsitles valimiste auks tehtud töösaavutusi, sotsialistlikku võistlust;
- 1 valimistepäeva lehes ilmunud lühireportaaž esimestest varahommikustest valijatest (valimisjaoskonnad avati kell kuus);
- 1 üleskutse valimaminekuks, mille autoriks oli kultuuritegelane kui rahva seas potentsiaalselt mõjukas arvamuseavaldaja, ja

- 1 tekst valimisjaoskondade töö korraldamisest (9. veebruaril ilmunud tekst n-ö viimaste juhistega, millele jaoskondades järgmisel päeval tähelepanu pöörata).

Ungari ülestõusu kajastuse puhul 1956. aastal (nagu aastakümneid hiljem ka näiteks Tšernobõli katastroofi puhul) osutus tähenduslikuks avalikustamise aspekt – millest räägiti ja millest ei räägitud. Tegu oli NSV Liidu jaoks väga tundliku teemaga, ohuga, et üks riik väljub tema mõjusfäärist, luues Liidu nõrkust väljendava pretsedendi. Eriti tundlik oli teema ajavahemikus nõukogude vägede esmasest tagasilöömisest kuni uue pealetungi ja võiduni, mil jõujooned olid paigast nihkunud ja tulevik segane. Sellest tulenevalt võtsin valimisse proportsionaalselt rohkem just ülestõusu kestel avaldatud tekste – neli lugu, mis püüdsid sündmuste käigu kirjeldamise poole, ühe Pravdast pärineva, sündmusi mõtestava loo, ning deklaratsiooni NSV Liidu ja teiste sotsialismimaade sõprusest. Ülestõusu mahasurumise järgsest esimesest, 6. novembri lehest lisasin uudisloo toimunust ning Pravdas juba 4. novembril ilmunud juhtkirja, mis mõtestasid lahti vahepealse pöördepunkti ja lisasid seni esinemata käsitusviise ka varasematest sündmustest.

Hilisema teemaarengu kohta uurisin 21. novembril ilmunud NSVL välisministri D. Šepilovi kõnet ÜRO peaassambleel, mis hõlmas kokku umbes ühe Rahva Hääle lehekülje. Tekst oli oluline, kuna võttis toimu kokku juba distantsilt, esitades tõenäoliselt juba läbimõeldud ametliku versiooni. Kas pikkusest või just ajalisest distantsist tulenevalt sisaldas tekst mitmeid varem kasutamata väiteid ning propagandistlikke võtteid. Lisaks oli kõne sisuliseks kokkuvõtteks Ungari sündmuste arutamise ülevaadetele ÜRO organites.

Samuti uurisin kaht veel suuremalt distantsilt, 2. detsembril ilmunud lugu, et vaadelda ka hilisemaid teema käsitusviise. Lugudeks olid ülevaade olukorrast Ungaris ning Ungari põgenike saatust käsitlev tekst. Kokku tuli valimi suuruseks üksteist lugu.

1979. aasta puhul uurisin tekste, kus peamiseks teemaks oli a) vene keel või b) internatsionalistlik kasvatus, mille juures vene keelt käsitleti olulise osana. Selliste tekstide ilmumine algas pärast mai lõpus toimunud üleliidulist vene keele alast konverentsi Taškendis.

Esiteks võtsingi valimisse Brežnevi 23. mail ilmunud läkituse sellel konverentsil osalejatele ning kaks uudist konverentsil toimunust (23. ja 25. mail). Seejärel uurisin 8.

juunil ilmunud vene keele alast teemakülge „Kõigi nõukogude inimeste ühisvara”, mis koondas viit vene keelt eri nurgast kiitnud lugu ja mille avaldamist võib pidada Taškendi konverentsi soovitude täideviimise kiireks alguseks (Endre, Laar & Ott 1996:43). Küljel esinenud viis lähenemist vene keele teemale võib kokku võtta märksõnadega (1) vene keele õpe lasteaias, (2) vene keel paljurahvuselises töökollektiivis, (3) vene keele süvendatud õpe koolis, (4) tõlkijate ettevalmistus ülikoolis ning (5) ühe vene filoloogi suhted vene keelega läbi elu.

Hilisematest tekstidest on valimis kolm lugu seitsmest – valiku põhimõtteks oli, et esindatud oleksid 8. juuni küljel veel kasutamata aspektid teemast. Nendeks olid: (1) ühe vene keele õpetaja töö, (2) suhtumine vene keelde Lääne-Euroopas ning (3) internatsionalistlik kasvatus, mille oluline osa on vene keel.

Kokku tuli 1979. aasta kohta valimi suuruseks 11 teksti.

Kasutatud meetodid

Kodeerimisjuhendi tutvustus

Kontentanalüüsi käigus fikseerisin esiteks lugude ja lehes esinenud illustratsioonide üldise arvu. Illustratsioonidena käsitlesin erinevaid pilte, nagu fotosid, karikatuure ja joonistusi, aga ka kaarte, maleülesannete juures olevat malelauda (sest see oli samuti joonistus) jne.

Seejärel uurisin tekste kolme kategooria järgi, mille alaliigitused on näha kodeerimisjuhendis (vt Lisa 1).

Esiteks vaatlesin iga loo žanrit*. Seejuures tuli lahendada küsimus, kuidas täpselt eristada uudiseid ja olemuslugusid/artikleid, arvestades tänapäevasel kujul uudiste väga harva esinemist. Lähtusin nii sisulistest kui vormilistest tunnustest. Uudise rolliks (vt sõna ennast) lugesin peaaesjalikult mingi uudse informatsiooni edastamist, samas kui olemuslugu keskendub pigem protsessidele ja probleemidele, portreteerib kedagi või midagi jne. Samuti arvestasin olemusloo tuvastamisel selliste žanriliste elementide olemasolu, nagu reportaaž

* Käsitlen žanri mõistet laiemalt kui traditsiooniliste ajakirjanduslike žanrite tähenduses – vaatlen eraldi žanrina ka näiteks kõnet, seadlust, avalikku kirja jms selgesti eristatavate žanriliste tunnustega tekstitüüpi, samuti eristan eraldi žanritena mitmeid uudisežanri alaliike, nagu näiteks spordi-, välis- või piltuudiseid. Sellise žanrite käsitlemise mõte on joonistada paremini välja ajalehes ilmunud tekstide spekter selle mitmekesisuses.

(s.t mitte läbivalt, vaid elemendina), narratiiv, dialoog vms.

Eristasin levinumate žanrite, nagu uudiste, olemuslugude, piltuudiste jne puhul ka seda, mis riigi või piirkonna sündmusi neis kajastatakse, et anda parem pilt lehe kaudu avanenud infoväljast. Nõukogude Liidust väljapoole jäävate riikide puhul arvestasin kuuluvust kas n-ö sõbralike, NSV Liidu reaalse või potentsiaalse mõju all olevate, või nende hulgast välja jäävate riikide hulka, nii nagu see tulenes ajaloolisest taustast ja lugude tonaalsusest. Sisu liigitamine piirkondade kaupa on oluline, arvestades tähtsust, mida nõukogude propaganda omistas ühelt poolt riikidevaheliste vastuolude rõhutamisele, teisalt aga sotsialistlike riikide kui ühise (ja võimude lootust mööda üha enam ka tegelikkuses ühte sulava) pere kuvandile. Kui lood liigitusid „Muu” alla, oli tegu riikidega, mille kuuluvus sotsialismileeri või selle alt välja oli vastaval ajahetkel kaheldav.

Teiseks fikseerisin lugude autorid, et anda ülevaade, keda esitleti lehes ilmuvate materjalide koostajatena. Uurisin, kui palju on anonüümseid tekste, mis peaksid kajastama toimetuse seisukohta, aga kuna tegu oli partei häälekandjaga, siis tegelikult partei seisukohta; kui paljud autorid olid antud lihtsalt nimega, mis viitab ajakirjaniku staatusele, kuid ei pruugi seda olla; ning kui sageli oli üheselt näha, et tegu on välisautoriga (autori nimele on lisatud töökoht või tiitel või siis on autoriks nimetatud mingit kollektiivi).

Kolmandaks määratlesin iga loo peamise teema. Alajaotusteks on seejuures liigitatud kõik sisult laiemad teemavaldkonnad, väljaarvatud rahvusvahelised suhted, kus liigitasin täpsemalt lahti ainult sõjaliste konfliktide või sõjaohuga seonduvad teemad. Ülejäänute puhul oli areaal niivõrd kirju, et liigitamine ei annaks ülevaatlikku tulemust.

Kontentanalüüsi käik

Esiteks fikseerisin ma kodeerimise tulemused arvuliselt. Kuna kõigil kolmel aastal oli uuritavaid tekste erineval hulgal, arvutasin tulemused ümber protsendiks vastava aasta lugude üldarvust, et tulemused oleksid omavahel võrreldavad (vt Lisa 2). Saadud andmeid interpreteerisin ajalooliste olude, nõukogude ideoloogia ja propaganda üldjoonte valguses.

Diskursuseanalüüsi metoodika tutvustus

Peamise osa uurimistööst tein diskursuseanalüüsi abil, mis on parim meetod tekstides kajastatud võimusuhte uurimiseks. Kokkuvõtlikult võib öelda, et diskursuseanalüüsi eesmärgiks on üles leida ja välja tuua tekstides varjatult esinevad võimusuhted või mõne muu sotsiaalse praktika väljendused, tekstis peituvad oletused selle kohta, mis on loomulik. Võimu taastootmine ongi diskursuseanalüüsi keskne uurimisobjekt käesolevas töös.

Erinevalt kontentanalüüsist, mis vastab peamiselt küsimustele „mis?” ja „kui palju?”, keskendub diskursuseanalüüs küsimusele „kuidas?”. Diskursuseanalüüs võimaldab arvesse võtta nii keelekasutust kui ka teksti kirjutamise ja lugejapoolse retseptsiooni konteksti. Viimase abil on võimalik rekonstrueerida ka nn ridadevahelist teksti. Cook (1992:1, viidatud Garrett & Bell 2000:3) kirjeldab diskursuseanalüüsi järgmiselt: «See ei tegele ainult keelega. See uurib ka kommunikatsiooni konteksti: kes suhtleb kellega ja miks; millises ühiskonnas ja olukorras, millise meediumi vahendusel; kuidas erinevad kommunikatsioonitüübid arenevad ja millised on nende omavahelised suhted.»

Meetodi rakendamisel on välja kujunenud mitmeid koolkondi ja lähenemisi, mille uurimisobjektide hulka kuuluvad kokkuvõttes teksti kõik omadused – lingvistilised iseärasused, argumentatsiooniskeem, teksti üldstruktuur, intertekstuaalsus ehk seosed teiste, eelnevalt valminud tekstidega, representeeritud «häälte» valik, tekstis konstrueeritud subjektidevahelised suhted ning subjektide identiteedid jne, aga ka teksti tootmisprotsess ja tootmise kontekst.

Käesolevas töös kasutasin ma eeskujudena van Dijki (1993, 1996, 1998, 2000), Fairclough (1995, 1999, 2001), Belli (2000), Harro (2001) ning Jokineni ja Juhila (2000) mõningaid seisukohti.

Van Dijk (2000:61-63; 1998:201-227) annab juhiseid diskursuseanalüüsi tegemiseks just ideoloogia väljundite uurimise eesmärgil, soovitades tähelepanu pöörata muuhulgas loo kirjutamise tõenäolisele kontekstile, ebasümmeetriliste võimusuhte konstrueerimisele ja teksti semantilisele struktuurile ehk tekstisse peidetud väärtushinnangutele, sellele, milliseid tähendusi tekst varjatult sisaldab. Ta rõhutab vajadust keskenduda diskursiivsetele strateegiatele, mis legitimeerivad võimu ning tekitavad rahva nõusolekut võimuga (sageli võimu rakendamist ennast eitades) (1993:250, 254-255). Eraldi käsitleb ta seoses võimuküsimustega diskursusele „ligipääsu” (1996) ehk seda, kelle

sõnumid pääsevad tekstidesse ning kas, kuidas ja kelle poolt neid seal tõlgendatakse.

Bell (2000:64-66) keskendub küll uudislugudele, kuid esitab küsimusi, millele on oluline vastata igasuguseid tekste uurides: mis on see, millest tekst tegelikult räägib? ja sellest tulenevalt – mis on see, millest tekst jätab rääkimata? Jututeemade, allikate jne vältimine on eriti oluline ajakirjanduse juures, mis on allutatud tsensuurile ja kus riik püüab tsensuuri kaudu edastada selliseid sõnumeid, mis teenivad just tema ja ei kellegi teise huve.

Fairclough (2001:2, 76-77) paneb erilist rõhku tekstides enesestmõistetavana nähtavate eelduste väljatoomisele, mis võib puudutada ka võimuvahekordi. Kui teatud diskursiivsed taktikad muutuvad niivõrd domineerivaks, et alternatiivid sisuliselt kaovad, muutuvad dominantsed diskursused näiliselt loomulikuks, naturaliseeruvad, ning neid hakatakse nägema ainuvõimalikuna. Tuues välja vaikivad eeldused, mis tekstides peituvad, saavad nähtavaks ka võimalused teistsugusteks eeldusteks, teisteks tekstilisteks valikuteks ning teistsuguse maailma, võimuhete jms kujutamiseks.

Ma uurisin võimuhete konstrueerimiseks kasutatud võtteid neljast aspektist, mille valikut ja millega seostuvaid uurimisküsimusi järgnevalt selgitan.

a) Subjektide positsioneerimine, rollid

Ühiskondlikud võimusuhted on suhted kahe poole vahel – esiteks võimu teostajad ning teiseks võimu subjektid ehk isikud ja grupid, kelle üle võimu teostatakse. Seega on võimuhete uurimisel väga tähtis analüüsida, milliseid rolle kummalegi poolele teksti kaudu konstrueeritakse.

Esiteks määratlesin ma tekstides endis kirjeldatud subjektipositsioone, kuhu inimesed võivad asetuda – ehk milliseid rolle võimude kontrolli all olev ajakirjandus riigi elanikele antud tekstis ette nägi ja võimalikuks pidas; mida need rollid sisaldasid. Tekstides loodud subjektipositsioonide tähtsust võimu taastootmisel on Fairclough (1995:87) kirjeldanud järgmiselt: „[Teatud] subjektipositsioonide loomulikuks muutmine ilmselgelt piirab (*constrains*) subjekte ja pikemas perspektiivis aitab kaasa nii subjektide sotsialiseerimisele kui ka antud ühiskonnas või institutsioonis olemasolevate sotsiaalsete identiteetide „varu” piiramisele.”

Minu kolme uurimisteema juures on NSVL Ülemnõukogu valimiste puhul oluline vaadelda valijatele, aga ka valimisjaoskondade töötajatele, sh agitaatoritele loodud

subjektipositsioone. Ka viimased täitsid väga sageli oma ülesandeid sunniviisiliselt ja nende rolli konstrueerimine ajakirjanduses oli tihedalt seotud nende ülesannete ja rolli väljatöötamisega reaalses elus. Samuti konstrueeriti Ungari ülestõusu puhul näiteks teadmatuses ja rumalusest ülestõusuga liitunud ungarlaste rolli, venestamise teema raames vene keele õppija kui üliusina ja heal meelel vajalikust rohkem töötava noore rolli jne.

N-ö rahvale konstrueeritavate subjektipositsioonidega haakub ka võimukandjatele rollide konstrueerimine. Eriti Stalini, vähem Brežnevi puhul tegeldi nõukogude avalikus propagandadiskursuses sihikindla juhikultuse juurutamisega. Minu uuritavatest aastatest keskmisel, 1956. aastal täitis NLKP juhi rolli Hruštšov, kelle puhul juhikultuse konstrueerimisest rääkida ei saa. Kõigi käsitletavate tekstide puhul uurisingi ka seda, kuidas konstrueeriti neis võimukandjate, juhtide rolli.

Lisaks tekstides endis konstrueeritud rollipositsioonidele uurisin ma lugusid ka selles võtmes, millisesse positsiooni oli asetunud loo autor ning millist vastavat rolli konstrueeriti lugejale. See vaatenurk võib ka eelmisega kattuda, juhul kui loos on otse pöördutud lugeja poole. Kas autor jagas lugejale loos otseseid käitumisjuhiseid või väärtushinnanguid? Või oli tegu lihtsalt informeerimisega? Kas autor väitis end teadvat ja edastavat tegelikkuses võimatuid teadmisi – näiteks mõnede tulevikusündmuste või inimeste mõtete kohta? Jne.

Lugejale konstrueeritud rolli uurimisel on kasuks Fairclough (1995:85-87) soovitatud küsimus: „Millisena nähakse antud tekstis varjatult selle ideaalset lugejat?” Näiteks kui venestamise teema puhul räägitakse lastest, kes on väga rõõmsad uute venekeelsete sõnade õppimise üle ja selle üle, et nad saavad nüüd paremini vene lastega suhelda, siis võib ideaalse lugejana ette kujutada lapsevanemaid, kes samuti tahaksid, et nende lapsed oleksid õnnelikud ning laia keelteoskusega. Autor on aga võtnud positsiooni, kus just tema tutvustab sellistele lapsevanematele võimalust nende huvide rahuldamiseks. Seegi on võimusuhte konstrueerimine.

b) Ligipääs diskursusele, hääled ja intertekstuaalsus

Võimusuhte uurimise seisukohast on alati kriitilise tähtsusega, kellel on tekstide sisule ligipääs, kelle seisukohad ja sõnumid pääsevad areenile, kus neil on võimalik lugejate teadmisi ning arvamusi mõjutada. Võib eristada mitmeid olulisi ligipääsu viise – otsese

tekstis esinemise kõrval ka võimalust mõjutada teksti planeerimist, koostamist, paigutamist, ajastust jne (Van Dijk 1996:86-89). Tekstide endi põhjal võib aga sellist n-ö kaadritagust ligipääsu olla näha vaid vihjamisi või üldse mitte, mistõttu peamiselt on võimalik uurida tekstides endis esinevate eri osapoolte representatsiooni.

Esiteks vaatasin, millistel gruppidel, organisatsioonidel või inimestel oli tekstile aktiivne, millistel ainult passiivne ligipääs. Passiivne ligipääs tähendab, et subjekt on küll kõneaineks, kuid tal endal sõnaõigus puudub (ibid.:92-94). Aktiivne ligipääs tähendab, et olemas on ka sõnaõigus, ning sellistest osapooltest võib rääkida kui tekstides esinevatest „häälest”. Kui osapoolel on sõnaõigus, tuleb ka uurida, mille ütlemine jäetakse autorile ja mida on õigus rääkida allikal. Kui suur osa tekstist jääb autorile, kui suur teistele häälele?

Teiseks on „hääle” puhul oluline, kas (1) nad võivad vähemalt näiliselt rääkida iseenda eest ja oma sõnavõttu ise kontrollida, mis kehtib loo autori ja nende allikate puhul, kelle jutt on edastatud otsesitaadina jutumärkide vahel, või (2) nende jutt on vahendatud, n-ö ümberjutustatud või parafraseeritud, mis tähendab, et kontroll seisukohtade edastamise üle on loo autoril (Harro 2001:220; Fairclough 1995:79-81).

Kolmandaks on tähtis analüüsida, kas kõigi hääle juttu „võetakse tõsiselt” (Jokinen & Juhila 2000:86). Mõned hääled tõstetakse loos esile ja käsitatakse autoriteedina, teisi marginaliseeritakse, sõnavõtule võidakse anda autoripoolne hinnang kas sõnakasutusega („ta tõdes, et valitseb olukord x” vs „ta väitis, et valitseb olukord x”) või kontekstiasetusega – seisukoha paigutamisega loo algus- või lõpuossa, seda ümberlukkavate väidete või toetavate väidete vahele, seisukoha autori iseloomustamisega jne, jne (Fairclough 1995:81-83). Samuti on oluline see, mille ütlemine jääb autorile, mille ütlemine teistele allikatele.

Hääle küsimus tõusetub olulisena kõigi kolme alateema puhul – valimiste juures, mida reklaamiti (erinevalt kodanliku aja omadest) väga demokraatlikena, on oluline, kui palju võtab sõna rahvas ja mida nad räägivad, kas kandidaadid tutvustavad neile ka oma kavatsusi jne; Ungari sündmuste kui võimude jaoks väga tundliku teema puhul on tähtis, kes saavad n-ö õiguse seda tõlgendada; venestamise puhul on taas tegu demokraatlikuna esitatud protsessiga – NSV Liidu eri maade rahvad olevat vabatahtlikult valinud vene keele rahvastevahelise suhtlemise keeleks – mistõttu on taas oluline, kas vene keele kaitseks astuvad üles tavainimesed, võimukandjad vms.

Lisaks hääle kajastamisele uurisin ka uuritavate lugude teisi allikaid, nii palju kui

neid oli võimalik tuvastada. Teksti seosed teiste, eelnevate tekstidega ehk intertekstuaalsus on alati tähtis uurimisobjekt, kuna ühtki teksti ei loeta vaakumis, vaid nad omandavad tähenduse just koosmõjus teiste tekstidega, millega lugejad kokku puutuvad. Hoey (2001:43) defineerib intertekstuaalsust kui teksti sidet varasemate tekstidega, mis mõjutavad nii hilisema teksti tootmist ja sisu kui ka lugeja arusaamist hilisemast tekstist. Need varasemad tekstid võivad olla eraldi tähistatud, aga ka ilma viiteta; hilisem tekst võib nendega nõustuda, neile vastu vaielda, nende üle ironiseerida jne (Fairclough 1999:84).

Fairclough nendib ka, et intertekstuaalne mõõde aitab mõista esiteks tekstide seotust ajaloolises perspektiivis, teiseks tavasid, mille kohaselt muutuvad teatud tüüpi tekstid sageli teist teatud tüüpi tekstideks (nt riigijuhi kõne muundub sageli ajaleheartikliks), kolmandaks aitab ta meeles pidada, et intertekstuaalsuse puhul ei mõjuta lugejat mitte ainult käesolev tekst, vaid ka varasemad, millele tekst viitab (ibid:84-85).

Intertekstuaalsusena on minu uurimisteemade juures vajalik vaadata kas või sidet üht ja sama teemat kajastavate tekstide endi vahel, kuna nõukogude propagandas olid tugeva ideoloogilise kontrolli all olevates tekstides mõned sõnastused, väljendid või teemakäsitlused nii tundlikud, et neid ei tohtinud oluliselt varieerida ja nad kordusid loost loosse või isegi ühest aastakümnest teise (vt Mõistlik 2003:78-79). Selliste korduste esinemine viitabki tugevale kontrollile teema kajastuse üle.

c) Argumentatsioon

Fairclough (1996:108) sõnul on tekstide ideoloogilisest aspektist uurimise juures eriti oluline pöörata tähelepanu sellele, mis on jäetud ütleмата, sellele, mida teksti mõistmiseks vaikimisi eeldatakse. Uurides tekstides esinevaid arutelukäike, seoseid jms, üldistatult öeldes argumentatsiooniskeemi, ja tuues välja selle, mida on vaja eeldada, et tekst tunduks koherentsena ja loogika töötaks, saabki suuresti dekonstrueerida ideoloogiliselt koostatud mõttekäike ja seoseid, varjatult pealesurutavaid seisukohti. Nii püüdsin tekste lugedes vastata järgmistele küsimustele:

(1) Kas protsesse on kirjeldatud täielikult või esineb seal sisulisi tühikuid; kas on mõne tegevuse puhul puudu näiteks tegija ja kirjeldus on umbisikuline; milliseid varjatud eeldusi nõuab tühikute „täitmine”, et tekst oleks arusaadav ja koherentne? (Fairclough 1996:106-109; 2001:41-43, 65-71). Eriti oluline on see küsimus Ungari teema kajastuse

puhul, kus võimud tahtsid edastada nii vähe infot tegelikult toimuva kohta kui võimalik. Aga ka venestamise ja valimiste teema puhul on oluline uurida, kuidas põhjendati vajadust valima minna või vene keelt õppida, millisele väärtustesüsteemile need põhjendused tuginevad ja kui täielikud nad on.

(2) Kas keerulisi protsesse või nähtusi lihtsustatakse ja üldistatakse, stereotüüpiseeritakse, jättes nende algupärase keerukuse kõrvale ja lihtsustatud tõlgenduse kõlama veenvalt ja enesestmõistetavalt? (Jokinen & Juhila 2000:90-91). See võib hõlmata ka mingite nähtuste nominaliseerimist ja sildistamist – näiteks Ungaris toimunud sündmuste nimetamist rahvavastaseks avantüüriks ja ülestõusjate nimetamist kontrrevolutsionäärideks vms. Kui inimese ainsaks infoallikaks on propagandistlik ajaleht ja ta ei tea „sildiga” kokku võetud nähtuste tegelikke tagamaid, võivadki tema jaoks nende nähtuste nimena kõlama jääda ja mõttemaailma mõjutada lehes esinevad „sildid”.

(3) Milliseid muid ideoloogiliselt tähenduslikke implitsiitseid eeldusi tekstide aruteluloloogikas sisaldub?

Samuti uurisin (4) argumentatsiooniskeemi analüüsi juures erinevaid retoorilisi võtteid, nagu metafooride või ülivõrdeliste omadussõnade tihe kasutamine, (5) erinevaid polariseerimisi teljel hea-halb, meie-nemad vms ning (6) otseste valede kasutamist, nii palju kui neid on võimalik tagantjärele tuvastada. Viimane punkt on selles mõttes oluline, et kahel viimasel uuritud aastal oli inimestel peamiselt raadio vahendusel ligipääs ka läänest tulevatele infole ning otsesed valed sai selle abil paljastada. Nii pidi otsese vale edastamine kujutama endast võimude poolt kas mõtlematut või riskantset sammu – või miks mitte ka jõudemonstratsiooni stiilis „tahan ja valetan”.

d) Lugejate konsolideerimine

Kuna ideoloogilise mõjutustöö peamine roll võimu kehtestamise ja kinnistamise juures on saavutada inimeste vähemalt osaline nõusolek kehtiva võimuga, siis uurisin ka seda, milliste vahenditega prooviti lugudes inimesi koondada ja tegudele õhutada ning üksmeelt luua.

Üheks konsolideerimise ja ühtlasi võimu legitimeerimise tööriistaks, mille kasutamist ma siinkohal vaatlesin, on sõna „meie”, mille ideoloogilist tähtsust on rõhutanud paljud uurijad. Seejuures on oluline, keda täpselt „meie” all mõeldakse – see võis tähistada

näiteks lugejaid ja ajakirjanikke, Eesti elanikke, Nõukogude Liidu elanikke, parteid vm – ning vahel jäetigi see manipuleerimise eesmärgil ebaselgeks. Fairclough tõdeb, et sõna „meie” kasutatakse sageli võimupositsioonil oleva rääkija/kirjutaja eesmärkide ja soovide tähistamiseks, mida püütakse üle kanda ka rahvale (1995:108-109). „Meie” esineb ideoloogilistes diskursustes sageli paaris sõnaga „nemad”, nõnda oli see ka nõukogude propagandas, kui tõmmati vahejooni sotsialismi ja kapitalismi või sotsialismi ja kodanliku korra vahel. Meie-nemad polarisatsiooni ENSV ideoloogilistes diskursustes on uurinud Lauk (2002).

„Meie” kasutamise kõrval vaatlesin sellega sageli kattuvat konsolideerimise võtet – rahvale mingite tunnete, mõtete või kavatsuste omistamist, mille kaudu antakse lugejatele mudel, millega samastuda. Seda võib nimetada ka autori näitamiseks nn kõiketeadjana, kuna tegelikkuses ei ole võimalik teiste inimeste soove ja mõtteid teada. Näiteks räägiti sageli, kuidas „meie”, „töötav rahvas”, „Eesti inimesed” vms suhtuvad mingisse Nõukogude korra aspekti, tootmisplaanide täitmisel või mõnesse sündmusse.

Inimesi koondavaks ja motiveerivaks jõuks on ka ühised vaenlased ja ohud. „Vaenlase mõiste on üks peamisi totalitaarsete režiimide ja nende vägivalda õigustusi,” tõdeb Lauk (ibid).

Joonistades välja näiteks sõjaohu, mis lähtub kapitalistlikest maadest, näidatakse ühtlasi Nõukogude Liidu kaitsvat rolli ja Nõukogude Liidus elamise turvalisi külgi. Sõja teema oli nõukogude propagandas alati silmapaistval kohal ning rahva ühiseid kannatusi ja võitu Suures isamaasõjas rõhutati ametlikes propagandatekstides läbi aastakümnete, projitseerides sellele taustale kapitalistlike riikide soovi sõjaõudused tagasi tuua. Lisaks välisvaenlastele kujutas nõukogude propaganda ka sisevaenlasi koos neilt lähtuvate ohtudega, näiteks kodanlikke natsionaliste.

Milliseid ohte tekstides konstrueeriti, vaatlesin kolmest aspektist: esiteks, kellelt oht lähtus, teiseks, milles oht seisnes, ja kolmandaks, keda teksti järgi üldse ohustati.

Konsolideerimiseks võidi kasutada veel mitmeid võimalusi, näiteks ühiste mineviku- või tulevikusaavutuste rõhutamist, positiivsete eeskujude seadmist, kellega samastuda (näiteks Ungari sündmuste puhul töölised, kes olevat kaitsnud oma töökohti ülestõusjate eest, kes püüdsid lõhkuda tehaste sisseseadet) jne.

Diskursuseanalüüsi käik

Esmalt uurisin kõiki valimisse haaratud tekste vastavalt eristatud uurimiskategooriatele. Tulemuste põhjal joonistasin iga teema kohta välja peamised võimu kehtestamise aspektist olulised diskursused ehk võimudiskursuse aladiskursused. Tegu oli loost loosse kordunud kuvanditega isikutest, sündmustest või nähtustest. Sarnaselt on diskursuseanalüüsi tulemusi esitanud nt Lauristin (2000) kelle eeskujul põhineb sama esitusviis minu bakalaureusetöös (Mõistlik 2003:57-70). Tekstides esinesid need diskursused omavahel põimunult. Lisaks eristatud diskursustele esitan uurimistulemustest kokkuvõtte ka nelja kategooria lõikes.

Diskursuseanalüüsi tulemused esitan ma kolmes eraldi peatükis, vastavalt kolmele uurimisteemale. Igas peatükis annan esiteks üldise ülevaate teema kajastusest, jätkan võimudiskursuse aladiskursuste väljatoomisega ning lõpetan analüüsiga nelja uurimiskategooria lõikes. Üldises ülevaates on aluseks kõik antud aastal antud teema kohta ilmunud lood, aladiskursuste ja uurimiskategooriate lõikes tehtud analüüs põhineb koostatud valimil.

Nii kontent- kui diskursuseanalüüsi puhul annan ma tekstide andmed, millest võtan kasutatud propagandavõtete kohta näiteid, ainult analüüsi käigus, mitte kasutatud kirjanduse loetelus.

KONTENTANALÜÜSI TULEMUSED – LEHES AVANENUD ÜLDPIILT

Tutvustan oma uuringu tulemusi kahes jaos. Enne konkreetsete uurimisteedade käsitlemist diskursuseanalüüsi abil kirjeldan kontentanalüüsi alusel, milline oli 1946., 1956. ja 1979. aastal Rahva Hääles avanenud üldpilt – kui palju mis žanris, kelle poolt kirjutatud ja mis teemalisi lugusid avaldati. See aitab mõista üldist fooni, mille taustale asetused mind huvitavad konkreetsete teemade käsitlemised, konteksti, mis avaldas ilmselt mõju nii tekstide koostamisele kui ka lugejatepoolsele vastuvõtule.

Lugude ja piltide arv

Rahva Hääle maht püsis uuritud aastatel neljaleheküljelisena, millesse tehti tähtsamate sündmuste puhul mõningaid erandeid – nii sattus mu valimisse 1946. aastast ka üks kuuekülgeline number, mis ilmus 1. jaanuaril. Arvestades lehe suhteliselt nappi mahtu, ulatus lugude arv üsna kõrgele. 1946. aastal tuli valimiks kokku 617 teksti ehk umbes 51 lugu ühe lehenumbri kohta. 1956. aastal tuli ühe lehe kohta ligi 44 teksti (koguvalim 525 lugu) ja 1979. aastal ligi 43 teksti (valim 511 lugu).

Nähtav on lugude arvu vähenemine aja jooksul, mille olulise põhjusena võib välja tuua illustratiivse materjali (fotod, karikatuurid, joonistused jms) üha sagedasema kasutamise. Ühelt poolt on see ilmselt märgiks fotokasutuse tehniliste võimaluste paranemisest. 1946. aastal oli fotode kvaliteet lehes lausa silmatorkavalt vilets, uduste kontuuride kompenseerimiseks oli ohtralt kasutatud retušeerimist jne. Hiljem olukord paranes. Teisalt aga – kui asi oleks olnud vaid kvaliteedis ja soov illustratiivse materjali avaldamiseks olemas, oleks võinud fotode asemel kasutada näiteks rohkem joonistusi. Kuid seda tehti 1946. aastal äärmiselt harva.

Niisiis võib illustratsioonide esialgse harvema ja pärastise sagedasema avaldamise taga vähemalt osaliselt näha konventsioonide muutust, tahtlikku valikut. Sagenemise põhjuseks võis olla soov pakkuda lugejale hõlpsamini „haaratavat” materjali, mis võis osutada nii parteile soodsaks kui vastupidi – sõltuvalt sisust. Ühelt poolt edastas toimetis fotodega inimlähedasemaid ja emotsionaalsemaid vaatenurki, pakkudes alternatiivi

ametlikule diskursusele. Samas kandis suur osa fotosid ikkagi ametlikku liini järgivaid sõnumeid, ja tegi seda ilmselt tekstidest tõhusamalt, kuna oli rüütatud vastuvõetavasse kuube.

Täpsemalt ilmus 1946. aastal ühe lehenumbri kohta keskmiselt 0,7 pilti, kusjuures valimisse sattus ka kaks täiesti pildivaba numbrit. 1956. aastal tuli ühe ajalehe kohta keskmiselt 2,7 ja 1979. aastal veel natuke rohkem, 3 pilti numbri kohta.

Hoolimata lugude arvu langemisest kolme aasta lõikes, jäi nende arv siiski üsna kõrgeks. Suur arv tekste ajakirjanduslikus väljaandes tähendab alati näiliselt suurt informatiivsust, mitmesuguste erinevate sõnumite suurt hulka. Arvestades aga tekstide sisutühjust ja info nõrka kontsentratsiooni, mida kirjeldas Thom, oli tegu nimelt näilise informatiivsusega.

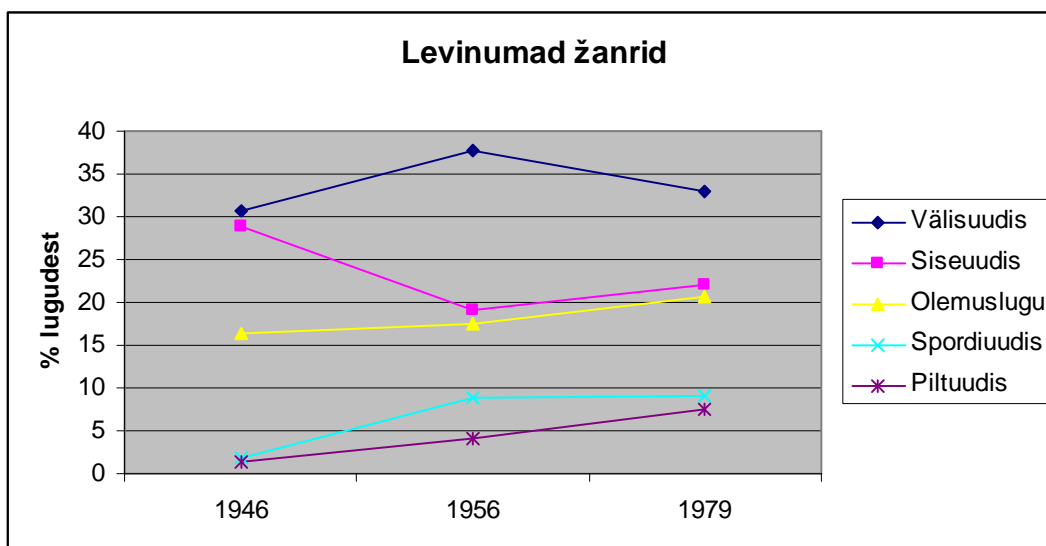
Žanrid

Kõigil kolmel aastal moodustasid üle poole ilmunud materjalidest uudised, kuigi nende osakaal kergelt langes – 60 protsendilt 55ni. Et suurim tähelepanu oli pööratud uudistele, langeb kokku igapäevaselt ilmuva ajalehe profiiliga. Samas oli ka uudislikkus näiline, sest valdavalt ei olnud tegu lugudega, mis oleksid andnud ülevaate uutest sündmustest reaalses elus. Pigem oli tegu pseudosündmustega sellest maailmast, mille olemasolu partei soovis (mis *peaks* olemas olema, nagu defineeris Thom) – uudised mõne asutuse või töötaja värskest plaanitäitmisest, ideedest töö ratsionaliseerimiseks või muudest tööalastest saavutustest, koosolekutest, kus arutati erinevaid parteidokumente, harva räägiti näiteks mõnest uuest raamatust või näidendist jne.

Uudiste hulgas olid kõigil kolmel aastal ülekaalus välisuudised (vt Tabel 1). Samas ei jätnud nad tegelikult ajalehes nii ülekaalukat muljet, sest sageli oli tegu väga lühikeste uudistega, mis asusid kolmandal või neljandal ehk eelviimasel või viimasel leheküljel. Ometi oli välisuudiste arv muljetavaldav, kusjuures riikide kaupa kajastasid nad peaaegu võrdselt (1) Nõukogude Liidu teiste piirkondade sündmusi peale Eesti, (2) sotsialismileeris ja teistes NSV Liidu jaoks sõbralikes maades toimuvat, (3) suhteid sõbralike ja mittesõbralike riikide vahel ning (4) mittesõbralikes riikides toimuvat.

Vormiliselt kajastati seega laia välissündmuste areaali, mis kattub ametlike suunistega propagandatöök. Ka NLKP Keskkomitee õpetas, et ajakirjandus peab kajastama nii sotsialismi- kui kapitalismimaade elu, kumbagi muidugi eri valguses: „Nõukogude massiteabevahendite üks alatisi ülesandeid on süstemaatiliselt valgustada sotsialismimaade elu kogu selle mitmekülgsuses. /.../ Kogu resoluutsusega tuleb paljastada imperialistlikke külma sõja propageerijaid /.../. Tuua esile nüüdisaja kapitalismi rahvavastane ja ebahumaanne olemus /.../.” (Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest 1979:8-9).

Tabel 1. Sagedamini esinenud žanrid.

Esmalt, 1946. aastal jäi välisuudiste osakaal praktiliselt võrdseks siseuudistega, kuid hüppas seejärel järgnevas kaheks perioodiks poole jagu kõrgemale. Vahe oli eriti suur 1956. aastal. Ühelt poolt mängis sellise lõhe sissekärsemisel rolli välisuudiste osakaalu kasv (kolmel aastal vastavalt 31, 38 ja 33 protsenti), teisalt aga samaaegne siseuudiste osatähtsuse langus (vastavalt 29, 19 ja 22 protsenti kõigist lugudest).

Kuna langes ka uudiste üldarv, ei jäänud siseuudiseid vähemaks ainult välisuudiste kasuks, vaid ruumi said juurde ka teised žanrid. Millised täpsed, vaatan allpool, kus uurin ühtlasi, kas siseuudiste kui selliste vähenemine tähendas ka üldist nõrgemat tähelepanu kodumaistele sündmustele, mis võis kaasneda propagandamasina küpsema tegutsemisega ja suunaga Eesti sulandamiseks „ühtsesse vennasrahvaste perre”.

Välis- ja siseuudiste järel olid igal aastal kolmandal kohal olemuslood-artiklid. Esmalt jäi nende hulk siseuudistele selgelt alla, moodustades nende arvust vaid vähem kui kaks kolmandikku (kokku 16,3 protsenti siseuudiste 28,9 protsendi kõrval), kuid järgnevas kaheks aastaks kahanes vahe vaid kahe protsendipunkti. Üldine osakaal samas kogu aeg tõusis (1956. aastal oli see 17,4 protsenti ja 1979. aastal juba 20,7 protsenti). Kuna olemuslugusid oli väga erinevaid, parteialgorganisatsioonide tegevust kajastavatest kuni 1979. aastal juba üht abielulahutust lahkava tekstini, siis paljalt olemuslugude arvu kasvust ajalehe üldise tonaalsuse muutumise kohta järeldusi teha ei saa. See nõuaks kvalitatiivset tekstianalüüsi.

Kui vaadata olemuslugude sündmuste toimumise piirkonda, siis Eestist rääkivate lugude osakaal jäi esimesel kahel aastal ühesuguseks ja kolmandal aastal isegi langes ligi kahe protsendipunkti võrra (umbes 15 protsendilt umbes 13-le). Olemuslugude osakaalu kasv tuli eeskätt välislugude arvelt, kusjuures 1956. aastal olid tõusu allikaks väljaspool sotsialismileeri toimuvast ja NSV Liidu suhetest nende riikidega rääkivad lood, 1979. aastal aga peamiselt lood NSV Liidu sees toimuvast. See kattub ajaliselt nõukogude rahva kui eri rahvaste sulami propageerimise algusega.

Jõuliselt muutus kolme aasta lõikes spordisündmuste kajastamine. Spordiuudiste osakaal kasvas 1946. aasta 1,8 protsendilt esmalt 8,8 ja 1979. aastaks juba 9 protsendini kõigist lugudest. Muutust võib seostada pärast stalinismiaega nõrgenenud kaanonitega, mis lubasid kajastada laiemaid teemavaldkondi. Sporditeema puhul valitseb ju alati reaalne „oht“, et NSV Liidu sportlased ei osutu parimateks ega saa häid tulemusi. Siinkohal oleks spordiuudised ilmselt eraldi väikese uurimistöö teemaks, et vaadelda, kuidas selle „ohuga“ ümber käidi – kui palju räägiti näiteks ainult nõukogude sportlaste saavutatud kohtadest, jättes esikoha saanud teise riigi võistleja mainimata vms.

Jaotasin spordiuudised Eesti-sisestest, liiduvabariikide vahelistest, sotsialismileerisisestest ja rahvusvahelistest võistlustest rääkivateks. 1956. aastaks kasvas kõigi nende osakaal, kusjuures selge lõviosa jäi liiduvabariikide vahelistele võistlustele, millest poole vähem oli nii Eesti-siseseid kui ka rahvusvahelisi võistlusi. Liidusisesed võistlused olid esikohal ka 1946. aastal, näidates püsivat suundumust. 1979. aastaks oli aga kõige levinum selline spordiuudiste žanr, mida ma ei hakanud riigiti ja võistlusetüüpe pidi lahkama – tegu oli sisuliselt ühelauseliste mikrouudiste blokiga, kus olid segiläbi Eesti

kohalikud ja erinevad riikidevahelised sporditulemused. Kuna sellises blokis mõjusidki uudised ühtse kompotina, mõjuks liigitamine kunstlikult. Kokkuvõttes toimus kasv aja jooksul siiski peale Eesti ka teisi riike hõlmava spordi osas.

Kolme aasta jooksul kasvas kõvasti ka piltuudiste osakaal. Nagu eelpool fotode kohta üldiselt öeldud, võisid siin põhjuseks olla nii tehnika areng kui ka „pehmemate” käsitusviiside levik. Piltuudiste osakaalu kasv oli erinevalt spordiuudiste ühest järsust hüppest järk-järguline: 1,3 protsendilt 4,2-le ja sealt 7,4-le. Valdavalt jäi piltuudiste teemaks siiski töö – põllumajandus, tööstus, uute ehitiste valmimine jne. Alles 1979. aastal jäi valimisse ka üks pehmemal teemal pildiboks, mis rangelt võttes *piltuudise* mõiste alla ei kuulukski. Tegu oli Kalju Suure fotoga 18. augustist 1979, mis kujutas sünnitusmajas kõrvuti lebavaid kaksikuid imikuid, kes tundusid üksteisel käest hoidvat. Allkiri oli lakooniline: „Venna käsi”.

Üldjoontes võib pildiboksides levikut siiski seostada pehmemate käsitusviiside sagemisega lehes, kuna reeglina on foto sõltumata sisust hõlpsamini haaratav ja vastuvõetavam žanr kui ideoloogiliselt laetud tekst. Samuti võib fotode kaudu edastada ambivalentsemaid käsitusviise ja tõlgendusi kui tekstiliselt.

NLKP Keskkomitee on vastu võtnud ka vähemalt ühe otsuse, mis mõistis hukka mõningate lehtede ülemäärast illustreerimist, viidates küll lisaks mahule ka piltide nõrgale sisule. Keskkomitee leidis 1958. aastal, et liigne illustreerimine kahjustab väljaannete ideelis-poliitilist sisu. (KPSS o sredstvah massovoi informatsii i propagandõ 1979:232-233). See näitab, et partei pidas fotode liigset kasutamist ideoloogilist sõnumit õõnestavaks, sest teksti jäi vähemaks ja leht muutus apoliitilisemaks.

Ülejäänud žanrite osakaal ei ulatunud ühelgi aastal üle mõne protsendi, mistõttu ka muutused osakaalus võivad olla liialt juhuslikud, sõltuda valimist ega näidata kindlat tendentsi. Ühteist võib siiski välja tuua.

Selgelt kasvas portreelugude hulk. Osakaalud olid vastavalt 1,6 protsenti, 1,3 ja 2,7 protsenti. Hoolimata vahepealsest langusest, võib siiski rääkida suunast tõusule, sest esimesel aastal ajasid portreelugude osakaalu kunstlikult suuremaks NSVL Ülemnõukogu valimised, millele eelnesid kandidaatide tutvustused. 1979. aasta suurimat portreelugude osakaalu saab aga pidada kindlaks märgiks üldisest inimlähedasema kirjutusviisi levikust.

Selgelt vähenes ametlike žanrite, nagu kõnede-tervituste ja seadusandlike aktide osakaal (esimesel 3,1-0,8-1,2 protsenti ja teisel 3-1-0,8 protsenti). Seejuures oli 1946. aasta puhul kõnede, tervituste ja õnnitluste žanri alla liigitunud 19 loost 14 kõned, ehk valdavalt mitmeid lehekülgi hõlmanud riigijuhtide ettekanded, mida avaldati mahust hoolimata alati täispikkuses, otsekui kanoonilisi religioosseid tekste, mille puhul iga sõna on olemuslikult määrav komponent. Järgnevate aastate puhul jäi aga kõnede osakaal väiksemaks (vastavalt 2 ja 3 kõnet) ehk seetõttu, et juhuslikult jäid valimist välja mõned tähtpäevad, kongressid vm, mille puhul neid ikkagi peeti ja avaldati, kuid tendents on sellest võimalusest hoolimata languse suunas.

Puhtametlike žanrite osakaalu langus näitab seega selget vahet stalinismiaja ja järgnenud väiksema ideoloogilise survega aastate vahel.

Huvitav tendents on juhtkirjade osakaalu langus. Esimesel kahel aastal oli juhtkiri igas lehenumbris, andes umbes kaheprotsendise osakaalu lugudest. 1979. aastal esines juhtkiri aga vaid kolmes uuritud lehes, kusjuures asukoht oli samuti muutunud, nihkudes esikülje vasakust ülanurgast vasakusse alanurka ehk vähem silmapaistvasse, lugemisdiagonaalist välja jäävasse kohta. Juhtkirjade näol vähendati kõrge ideoloogilise laenguga tekstide rolli, mille puhul lugejad olid ette häälestatud tõrjuvalt ja tehtavast mõjutustööst teadlikult. Nii võis tegu olla tegu ideoloogilise sõnumi rüütamisega lugejale vastuvõetavasse ja mõjusamasse kuube.

Kokkuvõttes võib öelda, et aja jooksul kasvas mõningate pehmemate žanrite, nagu spordi- ja piltuudiste osakaal Rahva Hääles ning mõningate ametlike žanrite, nagu kõnede ja seadusaktide roll vähenes. Alati olid lehes selges ülekaalus uudised ning artiklid- olemuslood, kuid uudiste osakaal aja jooksul kergelt vähenes ning artiklite oma kasvas. 1946 oli uuritavatest aastatest ainus, kus oli suurem rõhk sise- kui välisuudistel. Hiljem siseuudiste osakaal kahanes, andes uut ruumi välisuudistele ja teistele žanritele, kust lisandus samuti peamiselt välissündmusi kajastavaid tekste.

Mis puudutab selgelt ametlike žanrite mõningast taandumist „pehmemate” ees, siis on kõigi inimlähedasemate žanrite ja ajakirjanduslike võtete mõju propagandas kahetine – ühelt poolt tähistab nende levik surve vähenemist, teisalt on neis sisalduv ideoloogiline sõnum vastuvõetavama vormi tõttu mõjusam.

Nii jagas ka omaaegne ENSV hariduse rahvakomissar Nigol Andresen 1940. aasta lõpul poliitöötajate kursusel peetud esinemises žanrilisi „lahinguvõtteid”: „Ilukirjanduse abil, võin teile kinnitada, on võimalik agitatsiooni teostada palju tõhusamalt, kui vastavate teoreetiliste raamatute kaudu... Juhul, kui inimene ei ole mitte meie aktiivne vastane, vaid erapooletu, siis teie ei pääse temale juurde maailmavaatelises kasvatustöös kaugeltki mitte sellega, kui võtate Stalini kõned, võtate Lenini brošüürid või mõne Marxi väiksema teose ja hakkate sellega teda harjutama... vaid niisugusel juhul võite noorte inimeste seas lähtuda ilukirjandusest, kus mingisuguseid ühiskondlikke probleeme arutletakse. Aktiivset vastast, kes on seniste pärimuste vangis, teie lööte paratamatult suurte kirjanike teostega ja arvamustega.” (tsiteeritud Veskimägi 1996:120).

Autorid

Kõige rohkem lugusid vaadeldud kolme aasta jooksul pärines infoagentuuridelt, valdavalt TASSist, mitu korda vähem ETAst (vt Tabel 2). Tegu oli võimude poolt tugevalt kontrollitud allikatega. Nii 1956. kui ka 1979. aastal küündis infoagentuuridelt või nende korrespondentidelt pärit lugude hulk lausa 43 ja 42 protsendi juurde, mis haakub välislugude suurema osatähtsusega, võrreldes 1946. aastaga (28% lugusid agentuuridelt). Välisteemade puhul oli allikaks peaaegu alati infoagentuur, valdavalt TASS, pakkudes kogu NSV Liidus ühtset ja „õiget” käsitus rahvusvahelistest sündmustest.

1979. aastal oli eelnevate aastatega võrreldes erinevuseks see, et agentuuritöötajaid hakati sageli nimeliselt välja tooma. Sellepärast liigituski 7,2% tekste nime ja ametikohaga nimetatud autorite alla, kuigi olemuslikult kuulusid nad agentuurilugude hulka. Tabel 2 näitab esialgset liigitust – nime ja ametikohaga autorite lugusid 14,9 ja agentuurilugusid 34,8 protsenti, kuid sisuliselt on õigem 7,7 ja 42 protsenti.

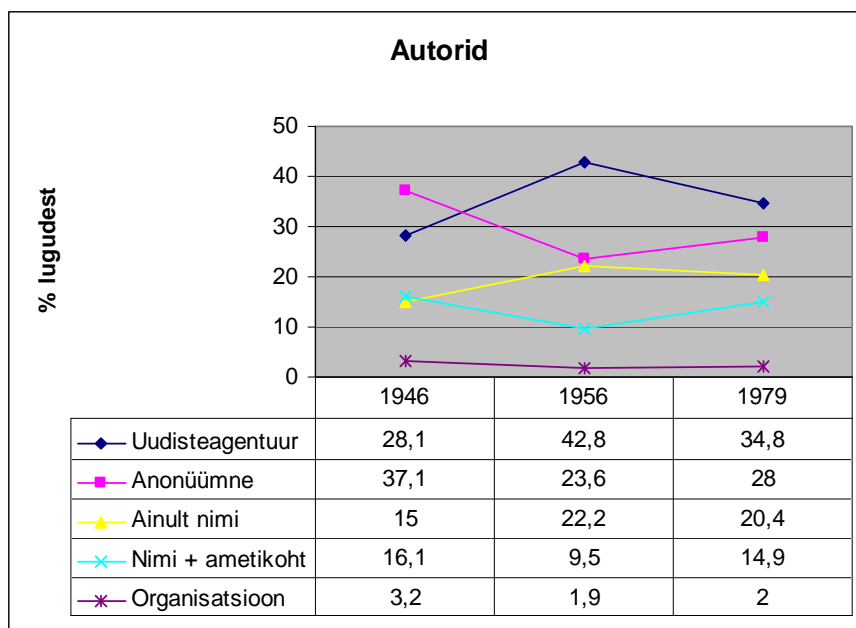
1946. aasta oli vaadelduist ainus, mil infoagentuuridele ei kuulunud juhtroll. Kõige sagedamini olid tekstid hoopis anonüümsed, ilma autorita (37 protsenti), agentuurid 28 protsendiga olid teisel kohal.

Anonüümsete lugude sedavõrd kõrge osakaal on mõneti üllatav. Tõsi küll, järgnevatel aastatel see vähenes, olles kümme aastat hiljem 24 ning 1979. aastal 28 protsenti. Samas aga rõhutab Harro (2001:224-226), kelle uuring Eesti ajakirjanduslike

konventsioonide muutumise kohta hõlmas ka autorluse küsimust, et kogu nõukogude aja vältel valitses nõue märkida autor ära iga artikli puhul, välja arvatud ametlikud materjalid ning juhtkiri – ja nõuet ka täideti. See oli oluline opositsioonilisi seisukohti esindavate autorite identifitseerimiseks ja teiseks aitas kindlaks teha, kas täidetakse nõuet hankida enamik lugudest mittekoosseisulistelt, toimetusevälistelt autoritelt. Samuti tõdeb Harro, et propaganda mõttes teeb viide konkreetsele isikule informatsiooni usaldusväärsemaks (ibid.:229).

Minu uuring näitas aga läbi kõigi kolme uuritud aasta anonüümsete lugude kõrget osakaalu, mis puudutas igasuguseid tekste, mitte ainult mainitud erandeid. Tulemuste erinevus võib johtuda valimi erinevusest – Harro uuris komsomolilehte Noorte Hääli ja nõukogude perioodist vaatles ta aastaid 1971 ja 1981.

Tabel 2. Lugude autorid.

Asjaolu, et tekstil näiliselt puudub autor, võib sõltuvalt kontekstist edastada erinevaid signaale. Üldiselt võib anonüümseid lugusid käsitada toimetuse materjalidena, kuid kuna käesoleval juhul oli tegu EKP kõige otsesema häälekandjaga, siis võis neid sama hästi nimetada partei materjalideks. Seega on üks võimalus tõlgendada anonüümsete lugude suurt hulka nõnda, et konstrueeriti anonüümset partei häält kui sellist, mille puhul sõnade

kirjapanija isik ei ole tähtis, kuna ta on nagunii vahendaja ja teksti tegelik autor on partei (umbes nagu enne renessansiaega ei pandud Euroopas religioosse süžeege maalidele kunstnike nimesid, kuna nad olid vaid kiriku „tööriistad” ja nende isik oli tähtsusetu).

1946. aasta eripäraks võrreldes järgnevatega on ka välisautorina identifitseeritud ehk nime ja ametikohaga tutvustatud autorite sagedasem esinemine – 16%, võrrelduna järgnevate aastate 9,5 ja 7,5 protsendiga (1979. aasta puhul lahutasin agentuuride töötajad maha).

Peamiselt oli tegu EKP või NLKP juhtidega, kelle nimed olid sageli erinevate seadluste, tervituste, kõnede vms all, Eesti parteijuhid kirjutasid aga ka artikleid majandusest jms. Sageli võtsid sõna ka kohalike parteirakkude esindajad ja asutustejuhid. Parteitegelaste sage esinemine võis lähtuda nõukogude võimu vajadusest end ühiskonnas legitimeerida, näidata kes on võimul ja mis ametikohad võimuga kaasas käivad, näidata parteitegelaste pädevust erinevatel teemadel sõna võtta jne. Välisautorite kõrgem osakaal 1946. aastal on lisaks ametlike tekstide kõrgele hulgale põhjendatav ka partei enda eelpool mainitud nõudega meediakanalitele, et nad peavad hoidma tugevat korrespondentide võrku teiste elualade esindajate seas, kellelt tuleb tellida väga suur osa materjalidest.

Näiteks käsib NLKP KK otsus 25. juulist 1940 „korraldada, et oblasti-, krai- ja vabariiklikes ajalehtedes trükitaks kirjutisi peamiselt toimetuseväliselt aktiivilt – partei-, nõukogude- ja majandustöötajatelt, tööstuse ja põllumajanduse stahhaanovlastelt, nõukogude intelligentsi laiadelt kihtidelt, küla- ja tööliskirjasaatjatelt” (KPSS o sredstvah massovoi informatsii i propagandõ 1979:173). Korrespondentide juurdemuretsmise vajadust tööliste, intelligentsi jm elualadelt rõhutas KK oma otsustes erinevate meediakanalite kohta veel korduvalt läbi aastate (vt nt ibid.:218, 220, 240-243, 252, 264, 265-269, 287 jne). Nõude põhjus oli ilmselt selles, et ühest küljest saab laia korrespondentide võrgu abil hankida rohkem materjale ning on, millega lehte täita, teisalt aga saab konstrueerida väljaande sidet rahvaga, ajalehe kui erinevatele ühiskonnakihtidele avatud meediumi kuvandit.

Samas oli ka ainult nimega ära toodud autorite seas ilmselgelt suur osa väljastpoolt toimetust pärit korrespondente, mida kinnitas ülalpool viidatud uurimuses ka Harro. Kirjutasin eraldi üles kõik nimeliselt välja toodud autorid (seda ainult tekstiliste materjalide, mitte näiteks karikatuuride puhul). Selgus, et 1946. aastal oli 91 nime hulgas

ainult 9, mis esinesid rohkem kui korra, 1956. aastal 101 nime hulgas 8 ning 1979. aastal juba pisut rohkem ehk viiendiku jagu, 83 nime hulgas 17. Juba nimede endi arv näitab, et nii suuri toimetusi ei ole reaalne ülal pidada. Harvad kordused (kuigi tihedama valimi korral oleks neid kindlasti rohkem olnud) osutavad samuti püsiautorite vähesusele loetelus.

Kui liita selgelt välisautoritena defineeritud ja nimeliselt toodud autorid, siis tuleb esimesel kahel aastal nende osakaaluks 31-32 protsenti ja 1979. aasta puhul 28 protsenti. Kui arvestada ka korduvate nimede sagenemist, siis võib oletada, et väliskorrespondentide osakaal tõepoolest langes aja jooksul ja see võis seostuda ideoloogilise surve muutumisega.

Kokkuvõttes esines lehes kõige sagedamini infoagentuuridest pärinevaid tekste, mis olid läbinud tugeva ideoloogilise filtri ja edastasid kontrollitud käsitlust eeskätt välissündmustest. Ülejäänud lugude puhul (kui ametikohaga toodud autorid välja arvata) jäi sageli segaseks, kelle sulest või millisest allikast materjal tegelikult pärines.

Teemad

Teemade lõikes kehtis juba nii žanrite kui ka autorite puhul välja joonistunud reegel, et 1946. aastal oli kõige enam levinud tunnuste järjekord teistsugune kui järgnevatel perioodidel ja et rõhk väljapool Eestit toimuvale oli kõige väiksem 1946. ning suurim 1956. aastal.

Nii oli 1946. aastal kõige sagedasemaks teemaks põllumajandus (17 protsenti lugudest, vt ka Tabel 3), millest peaaegu poole hõlmas plaanide seadmise, plaanitäitmise, sotsialistliku võistluse jms temaatika ehk siis kvantitatiivselt mõõdetavad saavutused. Järgnesid tööde üldist kulgemist, hooajaliste tööde käiku jms kirjeldavad lood, kus ei keskendutud arvulistele eesmärkidele. Põllumajandusteemadest kolmandana esines lugusid probleemidest, peamiselt kimpujäämisest plaanitäitmisega.

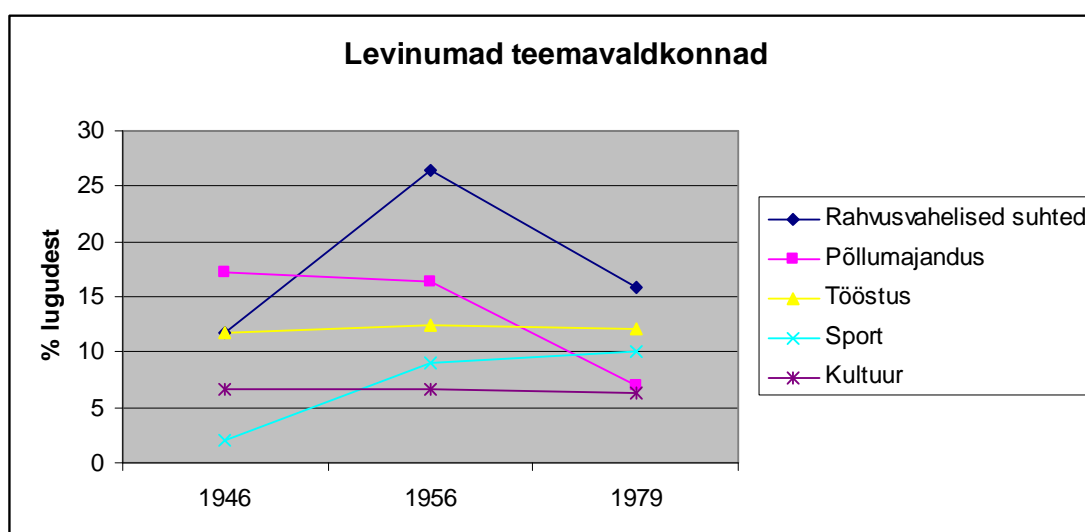
Sageduselt teine teema olid rahvusvahelised suhted (ligi 11,8 protsenti), millest aga vaid ühe teksti võrra jäi maha tööstustemaatika (11,7 protsenti). Sarnaselt põllumajandusega oli tööstuse puhul peamine rõhk plaanitäitmisel, mis hõlmas üle poole lugudest. Järgnesid uutest toodetest ja uutest tööstusasutustest teavitamine.

Kolmandaks tuli johtuvalt NSV Liidu Ülemnõukogu veebruarikuistest valimistest ja järgneva aasta ENSV Ülemnõukogu valimistest just valimiste temaatika (7,9 protsenti).

Järgnes taas välisteema – lood, mis kirjeldasid sündmusi väljaspool sõbralikke sotsialismimaid (6,8 protsenti). Neid oli märgatavalt rohkem kui sotsialismimaades toimuva kirjeldusi (2,6 protsenti), kuid 1946. aasta oli paljuskki veel rahvusvaheliste suhete paikaloikumise aeg pärast II maailmasõda, sotsialistlikke riike oli veel vähe ning põhjalikke järeldusi ei tasu siit teha.

Praktiliselt sama palju kui kapitalismi- jms maade elu kirjeldust oli kultuuriteematikat (6,6 protsenti).

Tabel 3. Sagedamini esinenud teemad.

Märgatava osa tekstidest hõlmasid veel erinevate tähtpäevade tähistamise (4,9 protsenti) ning metsatöö teema (3,4 protsenti). Metsatööde kordades sagedasem kajastamine võrreldes järgmiste aastatega tulenes keskvõimudelt tulnud korraldustest koguda liidu vajaduste rahuldamiseks märkimisväärsel hulgal puitu, kusjuures selleks ei olnud veel võtta palgatöölisi. Nii saadeti metsa varuma kümneid tuhandeid teiste elualade esindajaid, abiks algelised tööriistad. Ebarealistlike eesmärkide täitmiseks võetigi appi ka propaganda, tuues lehtedes välja plaanitäitmise jooksvat seisu (ühes hoiatava loeteluga mahajääjatest), tublide plaanitäitjate positiivset eeskuju jne.

1956. aastal oli peamistes teemades toimunud nihe. Esikohale oli tõusnud rahvusvaheliste suhete teema, mis hõlmas 26,5 protsenti lugudest ehk üle kahe korra enam kui eelmisel uuritud aastal. Kui lisada juurde teised otsesed välisteemad – elu

sotsialismileeris ja elu kapitalismimaades – tuleb nende osakaaluks 33,6 protsenti kümme aastat varasema 21,2 protsendi kõrval. Seejuures tutvustati kapitalismi- jm NSV Liidule vaenulikes maades toimuvat endiselt üle kahe korra enam kui sotsialismimaade elu. Põhjuseks võis siin olla suhtumine „tunne oma vaenlast”.

Teemade pingerea teisele kohale oli taandunud põllumajandus (16,4 protsenti lugudest) ja kolmandale tööstus (12,4 protsenti). Mõlema majandusharu puhul oli seejuures vähenenud kvantitatiivsete saavutuste osakaal ning tõusnud kvalitatiivsete edusammude roll, seda eriti tööstuse puhul.

Järgnes eelmise perioodiga võrreldes juba eelpool tutvustatud hüppe läbi teinud sporditeema, selle järel aga kultuur.

Vähemkajastatud teemadest, mille puhul osakaal on nii väike, et muutused võivad olla ka juhuslikud, võib mainida siiski partei- või riigiorganite, sh partei algorganisatsioonide töös esinevate puuduste kõige sagedasemat kajastamist aastate lõikes. Puuduste kajastamisel oli valdavalt tegu just partei allorganisatsioonidega. Tõsi, protsendinumber on kõigest 1,5, võrrelduna varasema aasta 1,1 ja hilisema 0,2 protsendiga lugudest. Poliitilise surve langust võib peegeldada harvem nõukogude ühiskonna ja süsteemi kiitmine – eelneva 1,6 protsendi asemelt oli sellele pühendatud 0,6 protsenti lugudest (1979. aastal samuti suhteliselt vähe – 0,8 protsenti). Lausa kaheksa korda vähenes tähtpäevade kajastamine (4,9 protsendilt 0,6-le), mis samuti on ideoloogiliselt kõrge „laenguga” teema, kuna kõik tähtpäevad olid otsese ideoloogilise tähendusega.

Mitu teemat kadusid pildilt seoses enam või vähem objektiivsete asjaoludega. Parajasti ei toimunud ühtegi valimist, nii et praktiliselt kadus valimistemaatika. Sõja kaugenedes oli loogiline ka sõjameeste ja sõjaväe tegemiste harvem kajastamine – peaaegu kõike, mis puudutas II maailmasõjale järgnenud sõjalisi arenguid ja sõjalist võimsust, loeti nagunii riiklikuks saladuseks. Ka metsandusteema langes ära, nüüd olid metsategemiseks tööle võetud eraldi inimesed ja tegu polnud enam üldrahvaliku sunnikampaaniaga (Veskimägi 2005:123).

1979. aasta tähistab eeskätt mõningate täiesti uute teemavaldkondade ilmutumist leheveergudele. Kõige levinumaks teemaringiks olid aga endiselt rahvusvahelised suhted (kuigi nüüd kõigest 16 protsenti lugudest; koos sotsialismi- ja kapitalismimaades toimuvaga 25,6 protsenti). Seejuures kasvas eelnenud aastatega võrreldes poole jagu

sõjalisi suhteid hõlmavate lugude osakaal (7 protsendini) – päevakorral olid mitmed sõjalised konfliktid ja desarmeerimine, strateegilise relvastuse piiramise teema.

Tööstusteemasid kajastati nüüd juba rohkem kui põllumajandust (12 ja 7 protsenti), mis võib haakuda reaalse situatsiooniga, riigi industrialiseerimise ja põllumajanduse osatähtsuse langemisega. Põllumajandusteemade osakaal lehes oli seejuures lausa üle kahe korra vähenenud. Plaanitäitmine ja kvalitatiivsed saavutused olid tööstuse puhul endiselt tähtsaimad alateemad, põllumajanduse puhul aga ka konkreetsete kolhooside ja kolhoosnike portrekeerimine (viimane lisas lehte n-ö inimlikku mõõdet) ning erinevad probleemid töö korraldamisel.

Põllumajandustemaatika langes tegelikult lausa neljandale kohale, sest mööda läks ka sporditeema, mida esines kümnendikus lugudest, kusjuures tulemusspordi kõrvale oli tekkinud tervise- ehk rahvasport (0,8%), mille puhul räägiti peamiselt selle harrastamiseks vajalike tingimuste loomisest. Ruumiliselt proportsioonilt jäi põllumajandus ilmselt siiski ettepoole, kuna spordilugudest enamiku moodustasid mahult lühikesed tulemus-uudised.

Kultuuriteemat kajastati praktiliselt sama palju kui eelnevatel aastatel (6,3%), muutes selle kõige püsivama kajastusega teemaks. Natuke kasvas partei- ja riigiorganite ning parteialgorganisatsioonide, peamiselt just viimaste töö kirjeldamine, seda positiivsest või neutraalsest, mitte negatiivsest aspektist. Selgelt sagenes teadustegevuse kajastamine (kolmel aastal vastavalt 0,6 protsenti, 1,7 ja 3,1 protsenti lugudest), näidates NSV Liitu kõrgel arengutasemel riigina.

Nagu mainisin, tuli osalt objektiivsetest, osalt subjektiivsetest asjaoludest tingituna juurde rida varem lehest puudunud teemasid, millest ühegi osakaal ei ulatunud küll üle paari protsendi. Teadustemaga haakub näiteks kosmoselendude ja kosmosetehnika teema (2%), mille esmakordne esinemine tuleneb tõsiasjast, et varasematel uuritud aastatel ei olnud need nähtused veel tehnoloogiliselt reaalsed.

Pehmematest teemadest sisenesid Rahva Hääle „maailma” loodus ja ilm (1%), aga ka näiteks arheoloogiliste vm muististe avastamine (1,4%). Lehes leidsid koha veerud, mida võiks nimetada kurioosumirubriigiks. Näiteks 23. oktoobril ilmusid seal päise „Uudised. Sündmused. Faktid” all lühiuudised pealkirjadega „Karu põgenes tsirkusest”, „Poisi süda lööb taas” ja „Iidne paju”.

Täiesti uudsena leidis lehes koha pereelu temaatika (0,6%). Näiteks räägiti lastekasvatamisest. Selle teema alla liigitasin ka pildiboksi käsikäes lebavatest vastsündinutest. Samuti oli uueks teemaks joomarlus ja selle vastu võitlemine (0,8%), mille nimel oli ilmselgelt käimas eraldi kampaania. Isegi eelmises lõigus mainitud karu lasi jalga just purjus tsirkusetöötaja käest ja alkoholipahest kõnelevaid lugusid-karikatuure esines pidevalt ka väljaspool uuritud valimit. Joomarlus haakus ka pereelu teemaga. 18. augustil ilmus näiteks lugu ühest rahvakohtunikust („Töökaaslaste usaldus süveneb aastatega”), kes oli sageli kokku puutunud abielulahutustega ja eristas neil kahte põhjust – alkohol ja ämm (just nii lakooniliselt ta teise põhjuse kokku võttiski). 23. oktoobril avaldati aga žanriliselt uudne lugu, vormivõtetelt ilukirjanduslike sugemetega, kuid dokumentaalne reportaaž kohtumajast, kus lahutati üht abielu, põhjuseks taas joomarlus.

Kokkuvõttes võib välja tuua 1946. aastal põllumajandusteemade suurima osakaalu ning mitmete ideoloogiliselt kõrge laenguga teemade kõige sagedasema esinemise, 1956. aastal rahvusvaheliste suhete jm välisteemade selgesse juhtrolli tõusmise, millega ühel ajal vajusid mitmed teised ideoloogiliselt kõrge laenguga teemad tahaplaanile, ning 1979. aastal põllumajandusteemade olulise taandumise ja mitmete inimlike või inimlikult huvitavate teemade esmakordse kajastamise uuritavate aastate lõikes.

DISKURSUSEANALÜÜSI TULEMUSED I – NSVL ÜLEMNÕUKOGU VALIMISED 1946

Üldine ülevaade valimiste kajastusest

Valimised NSVL Ülemnõukokku (täpsemalt Ülemnõukogu kahte kotta Liidunõukokku ja Rahvuste Nõukokku) toimusid 10. veebruaril 1946 ning aasta algusest selle ajani kajastas Rahva Hääli valimisi üliintensiivselt. Kokku moodustasid lood, mille põhiline teema seostus otseselt valimistega, 49 protsenti kõigist ajalehes ilmunud tekstidest (711 lugu 1449-st). Viimasel nädalal hõlmasid valimised kahel korral üle kolme lehekülje neljast. Lisaks tekstidele, kus valimised oli kandvaks teemaks, leidis arvukalt lugusid, kus neid mainiti kõrvalliinina. Olgu üheks näiteks paljudest 26. jaanuari juhtkiri „Metsavarumise plaani täitmine on talupoegade aukohustus”, mille avalõik mainis, et igasugune plaanitäitmine on eriti oluline just valimiste eel.

Valimiste massiivne kajastus hõlmas laia spektrit eri žanrites ja erinevate teemapüstitustega tekste. Eristasin 16 enamlevinud teemat:

1. Lood, mis rääkisid valimisjaoskondade elu korraldusest, sobivate ruumide leidmisest ja sisustamisest, töökorraldusest, valijanimekirjade kontrollimisest jms.
2. Agitaatorite töö, selle põhimõtted, teostus konkreetsetes jaoskondades, konkreetsete agitaatorite tegevus ja arvamus oma tööst, konkreetsete kohtumised agitaatori ja valijate vahel jne.
3. Töösaavutused, sotsialistlik võistlus või stahhaanovlik valve valimiste auks. [Töösaavutuste pühendamine mingile tähtpäevale oli levinud tava. Nii kirjutab näiteks 1950. aastatel Saaremaa ajalehes Punalipp töötanud Vassili Auväärt: „Alates kevadkülvist ja lõpetades sügiskünniga (mida mõnel pool tehti veel jaanuaris või ei tehtud üldse) oli iga peotäis külvi, kaar niidetud heina, vihk viljapõllul või koristatud korvitäis kartuleid uus töövõit „suurele Stalinile”, rahvakohtute valimiste auks, Suure Oktoobri aastapäevaks jne, olenevalt sellest, milline tähtpäev parajasti lähenes ja milline töö käsil” (Auväärt 2004:84).]
4. Kandidaatide nimetamine, mis käis valijate kogunemistel asutuste ja/või ametialade kaupa. Näiteks 3. jaanuari lehes on juttu kandidaatide nimetamisest Riikliku Tehase nr 9 koosolekul; Tallinna kunstitegelaste koosolekul; Tartu intelligentsi esinduse, TRÜ ja Riikliku Kunstiinstituudi õppejõudude, õpilaste ja teenistujate koosolekul; Võru

haritlaskonna koosolekul; V. Kingissepa nimelise Teraviljakombinaadi tööliste ja teenistujate koosolekul jne. Esitatud kandidaadid võib tinglikult jagada kaheks – esiteks esitati NLKP juhtfigure nagu Stalinit ja Molotovi, kelle kandideerima hakkamine just Eesti valimisringkondades oli äärmiselt ebatõenäoline; teiseks kandidaate Eestist, kes piirdusid täpselt nende nelja nimega Liidunõukogu ja 25 nimega Rahvuste Nõukogu puhul, kes ka hiljem valituks osutusid.

Kandidaatide esitamine oli üks valdkondi, mis sisaldas ilmselgelt valesid väiteid (et neid tõsiselt võtta, oleks tulnud rakendada orwellilikku kaksisoima ehk sisse lülitada mõtlemisviisi, mis usub talle öeldut ilma igasuguse kriitikat hoolimata loogikavigadest). Kui arvestada valijate väidetavat initsiatiivi kandidaatide ülesseadmisel, oleks olnud ülim juhus, kui neid oleks kogunenud täpselt sama palju kui ringkondi. Et nii läks, viitab selgelt protsessi juhtimisele partei poolt, aga seda ei üritatudki varjata. Sama süsteem toimis ka teiste valimiste puhul Nõukogude Liidus.

5. Kandidaatide registreerimine. Seda tegid valimisringkonnad arvestusega, et iga kandidaat sai kandideerida vaid ühes ringkonnas, väidetavalt selle järgi, kus ta ise soostus seda tegema. Nii registreeriti näiteks nii Stalin kui Molotov kandidaatideks Moskvas. NLKP juhid kandideerisidki kõik Eestist väljaspool ja Eestis üles seatud kandidaadid jagunesid (loomulikult) täpselt ringkondade peale laiali – üks kandidaat igas ringkonnas. 31. jaanuaril ilmus Rahva Hääles tavatu žanrina Eesti kaart, kus 25 Rahvaste Nõukogu kandidaati olid valimisringkonniti fotoga ära toodud. Et sellise graafikuga, millesarnaseid ilmus haruharva, vaeva nähti, näitab veel kord valimiste teema tähtsustamist.

6. Kandidaatide kohtumised valijatega.

7. Kandidaatide portreelood, mida seejuures ilmus paljude kandidaatide kohta rohkem kui üks. Esiteks ilmusid n-ö ametlikud portreelood, kus pealkirjaks oli inimese nimi ja alapealkirjaks tema kandidaadistaatus, näiteks „Nikolai Karotamm. NSVL Ülemnõukogu saadikukandidaat Liidunõukogu valimistel valimisringkonnas nr 653” (12. jaanuaril). Tegu oli kronoloogiliste elulugudega. Teiseks ilmus just Rahvuste Nõukogu kandidaatide puhul sageli ka vabamas vormis portreid, mis sisaldasid erinevalt „ametlikest” lugudest reportaažielemente, dialoogi, kaastöötajate arvamusi kandidaadi kohta jne. Kuna portreelood läksid tagasi inimeste minevikku, tõmmati neis peaaegu alati ka võrdlus nõukogude korra eelse ja nõukogude aja vahel, esimest mustates ja teist ülistades.

8. Toetusavaldused kandidaatidele. Autoriteks olid sageli kandidaadi kolleegid, kes pigem lühemas vormis mõnd kandidaati kiitsid. Näiteks ühe sellise loo algus: „Viis aastat olen töötanud kõrvuti sm. Pressiga, oleme ühiselt jaganud rõõmu- ja murepäevi, kuid ma pole veel näinud tema tuju langemas. Üsna harva võib leida nii head töömeest kui tema.” („Parim töömees meie saadikuks”, 26. jaanuar).

9. Üleskutsed valima minekuks. Seostus eelmise teemaga, kuid tõin selle siiski eraldi välja, kuna tegu ei olnud (ainult) kindlate valimissoovitustega, vaid ka üldisema õhutamiseiga valimistel osalemiseks. Tähelepanu väärrib, et valimiste-eelsete ja valimispäeva lehte oli koondatud hulk selliseid üleskutseid kirjanikelt, mängides ilmselt nende kui tõenäoliste arvamusi liidrite peale. 8. veebruaril võttis sõna Anna Haava, 9. veebruaril Friedebert Tuglas ja Felix Kotta, 10. veebruaril aga ridamisi August Jakobson, Hugo Raudsepp, Mait Metsanurk ning kirjanike liidu nimel Johannes Semper, Mart Raud ja Paul Viiding.

Näidiseks olgu Kotta kihutus-luuletuse kui pehmemasse ja seeläbi ehk rohkem lugema kutsuvasse žanrisse kuuluva teksti algus:

Meil on salajane hääletus.

Lähen ja hääletan hääletult.

Kas hääletan poolt ma või hääletan vastu –

paber ei kõnele, kasti lastu.

Kuid kõnelen ise igal pool:

hääletan ainult poolt!

10. Edu mingis eluvaldkonnas ja valimised kui selle jätkumise tingimus. Näiteks rõhutati võitu sõjas ja vajadust luua valimiste abiga selline tulevik, et võidu tulemusi kindlustada. Samuti rõhutati vajadust tagada majandusedu jätkumine, kultuurielu jätkuv edenemine jne. Sageli oli selline teemakäsitus valdavaks Eesti või NSV Liidu riigijuhtide valimiste puhul peetud kõnedes. Kõnesid hakati rohkem avaldama otse valimiste eel (Molotov – 7. veebruaril, Malenkov – 8. veebruaril, 9. ja 10. veebruaril ilmus kõnesid mitu, sh valimispäeval Stalini kõne).

11. Nn valimisteoreetilised tekstid. Lugudes selgitati, kuidas ülemnõukogu moodustub, kuidas töötab, kuidas erineb kapitalistlike maade või kodanliku aja süsteemist.

Selliseid tekste ilmus aasta algusest valimiseni vaid kolm, kuid kõik nad on olulised ja haaratud ka minu diskursuseanalüüsi valimisse, kuna sätestavad valimiste kui sellise tähenduse ja näitavad, millist infot peeti vajalikuks inimestel nende poolt valitava organi kohta teada.

12. ÜK(b)P Keskkomitee läkitus valimiste puhul. See tekst kui selline kujunes tõepoolest eraldi teemaks. Esmalt avaldati 2. veebruaril läkitus ise, mis hõlmas esimese lehekülje. Sisu oli sarnane riigijuhtide kõnedega ehk siis räägiti valimiste seosest liidu arenguga ning kutsuti üles valima minema ja hääletama kommunistide ning parteitute bloki kandidaatide poolt. Juba 3. veebruaril kattis üle poole esiküljest läkitusele pühendatud lühilugude blokk koos sissejuhatava tekstiga. Kaheksa lühilugu kirjeldasid, kuidas kaheksas asutuses kogunesid töötajad läkituse üle arutlema ja kinnitama valmidust järgida esitatud üleskutseid. Esines nii uudisliku ülesehitusega lugusid kui olemusloolike, peamiselt reportaažlike elementidega tekste.

Nii algas näiteks lugu pealkirjaga „Vaba nõukogude naine”: „Vaikivad trikootööstuse „Marat” masinad, seisatavad värtnad ja poolid. Töölised kõigis osakondades katkestavad töö ja ruttavad üles õmblustöökotta. Neid koguneb siia 400 ümber ja enamik neist on naised. Parteiorganisaator sm. Mölder loeb ette ÜK(b)P Keskkomitee läkituse kõigile valijaile.”

Lugusid, mis läkituse arutamisele keskendusid või läkitusele viitasid, ilmus hiljemgi korduvalt. Tegu oli otsekui püha, religioosse tekstiga, mis omandas väärtuse iseeneses ja mille lugemine kui toiming oli samuti väärtuslik, omaette rituaal. Sarnaselt käitus nõukogude propaganda veel paljude tekstidega, näiteks NLKP kongresside materjalide ja keskkomitee otsuste, samuti riigijuhtide kõnedega. Praeguse teema puhul läks nõnda veel ka 10. veebruaril ilmunud Stalini kõnega. Ka see kujunes lehes omaette kõneaineks, töökollektiivides jm tutvuti sellega, seda arutati ja kiideti ning selle juhiseid lubati täita.

13. Valijad valimas. Enamasti lühireportaažides või -olemuslugudes kirjeldati mõnes valimisjaoskonnas valimispäeval toimuvat. Lood sisaldasid sageli ka tsitaate valijatelt. Neli sellist reportaaži ilmus juba valimispäeva lehes ja nad rääkisid jaoskondade varahommikusest avamisest ning esimestest valijatest. Seejuures osutus huvitavaks esimese valija kohaleilmumise aeg. Valimispäeva lehes räägiti veel lihtsalt sellest, et kell kuus hommikul oli suur hulk valijaid juba kohal („Täita esimesena oma kodanikukohus – see on

igaühe sooviks.” – tsitaat loost „Tallinna Kesk-valimisringkonna 33. valimisjaoskonnas”). Päev hiljem mainiti korduvalt ka kellaaega, millal mingis jaoskonnas esimene valija kohale jõudis. Rekordi eest oleks võinud auhinna saada Muhu valla keskmiktalupidaja Madis Tüür, kes olevat ilmunud valimisjaoskonda juba eelmisel öhtul kell 22 („Saaremaa”).

14. Valimistulemused. Esialgu räägiti pärast valimispäeva üldsõnaliselt kommunistide ja parteitute bloki suurest edust. 12. veebruaril teatati üldine osalusprotsent – 99,5. Kaks päeva hiljem tulid osalused liiduvabariikide kaupa. Eesti oli 98,71 protsendiga Leedu järel tagantpoolt teine, kuid seda asetust ei nähtud probleemina ja riigid ei olnudki osaluse järgi reastatud – ehk oli lihtsalt tarvis erinevaid protsendinumbreid näidata ja keegi pidi paratamatult ka lõpupoole jääma. 17. veebruaril avaldati valitute nimekirjad, mis vastasid ootuspäraselt üks-ühele kandidaatide nimekirjale.

Kõiki neid teemasid iseloomustas üheteemaliste lugude kokkukuhjamine. Uuritava perioodi vältel avaldati sarnase teemaga lugusid pidevalt blokkidena, mis hõlmasid paari-kolme kuni kümme konda, tavaliselt lühikest lugu. Lisaks võis blokki toetada samateemaline juhtkiri. Nii oli näiteks 18. jaanuaril – juhtkiri tutvustas naiste valimistega seonduvaid õigusi NSV Liidus ning samas lehes ilmunud nelja kandidaadi n-ö ametlikest portreelugudest tutvustas kolm naiskandidaate.

Kokkuvõttes võib öelda, et arvestades valimiste kajastuse massiivsust, oli tegu otsekui propagandistliku täisrännakuga, mis näitas, et parteil oli tugev soov inimeste mõttemaailma valimiste teema kaudu mõjutada. Näidates valimiste protsessi paljusid tahke, võidi tahta, et inimesed toimuvasse mingil määral sisse elaks, et valimised muutuksid oluliseks ka nende jaoks ja nad läheksid valima. Samas ei näidatud kahtlemata kõiki tahke – näiteks seda, miks saab valida ainult üht kandidaati vms. Ühtlasi võidi soovida, et inimeste jaoks jääksid kõlama nende enda otsustusõiguse rõhutamine, positiivsetest muutustest rääkimine võrreldes kodanliku ajaga (mille viimane etapp ei olnudki ju demokraatlik) jms. Tekstilisi võtteid, mille abi seejuures kasutati, lahkan täpsemalt allpool.

Analüüs aladiskursuste kaupa

Rahva kui kõrgeima võimu kandja diskursus: *meie rahvas on oma maa tõeline peremees*

Ülemnõukogu valimiste kajastuse puhul prooviti läbivalt konstrueerida NSV Liidu kui tõelise esindusdemokraatia kuvandit. Esmalt ilmnnes see nn teoreetilisesmates käsitlustes NSVL riigiorganite valimis- ja tööpõhimõtete kohta. Neis kõneldi üldistavalt NSV Liidu elanikkonnast (kasutades nimetusena „rahvast”, „töötavat rahvast” või näiteks „töölisi, talupoegi ja teenistujaid”) kui võimu tegelikust teostajast riigis, kes valimiste kaudu määrab igapäevasteks valitsemistoiminguteks oma esindajad.

Meie rahvas on oma maa tõeline peremees, tema saatuse määraja, tema ajaloo kujundaja. Ta hoiab oma käes riigitiüri, ta valib oma esindajaid, saadikuid kõigisse kõrgemaisse ja kohalikesse võimuorganeisse. („Nõukogude võimu jõud on hulkade aktiivsuses” 30.01)

Kas olemas oli ka inimrühmi, kes selliselt määratletud rahva hulka ei kuulunud, ei mainitud. Seega sisevaenlase teemat selles kontekstis üles ei tõstetud, jättes kõlama ainult positiivse pildi NSV Liidu rahvast kui ühtsest tervikust.

Ühtlasi kirjeldati täpsemalt, kuidas Ülemnõukogu on kõrgeim riigiorgan, kelle ees kõik teised vastutavad, ning Ülemnõukogu ise vastutab valijate ees. Samuti tõsteti esile Rahvuste Nõukogu moodustamise printsiipi, mille järgi valiti kindel arv saadikuid igast liiduvabariigist, autonoomsest vabariigist, autonoomsest oblastist ja rahvusringkonnast, tagades neile kõigile esindatuse. Sageli tõmmati siin vastandus kodanlike riikidega, mille parlamendid esindavat vaid valitseva klassi huve (täpsemalt puudutan kodanlike riikide käsitlust allpool).

Tõeliseks rahvaesinduseks saaks kodanlikku parlamenti nimetada ainult siis, kui ta oleks tõepoolest kõige laiemas mõttes valitud r a h v a poolt ja kui rahvas saaks hoida alal k o n t r o l l i õ i g u s e tema poolt valitud riigivõimu teostavate isikute, s.o. oma esindajate suhtes. („Valimisõigus ja valimiskampaania” 29.01)

Selline teoreetiline käsitlus, kus kinnitati rahva võimuteostavat rolli, haakus lugudega, mis kujutasid rahvast seda võimu ka tõepoolest teostamas – kandidaate valimas ning nendega kohtumas, kuulamas kandidaatide tänu usalduse eest ning lubadust selle vääriline olla.

Erinevalt teoreetilisemast käsitlusest, kus rahvas esines lugudes vaid üldise kogumina ja passiivselt, ise sõna võtmata, olid rahva võimu n-ö tõestavad tekstid läbi pikitud valijate sõnavõttudest. Kohtumised valijatega algasid samuti tavapäraselt just valijate sõnavõttudega, millele järgnesid kandidaatide kõned. Tavaliselt kõnelesid lihttöölised, proletariaadi stiilipuhtad esindajad. Seejuures olid sõna võtvad valijad lõviosas eesti nimedega, nii et ka eestlasi näidati juba võimuteostajate rollis, see roll oli ka eestlastel käes, mitte midagi, mida alles tuleks saavutada.

Valijate jutt kõlas aga ebaloomulikuna, sisaldades ametlikust, n-ö padupunasest kõnepruugist pärit väljendeid ja lausestusi. See näitab, et sõnavõttud olid partei poolt koostatud, mitte ehtsad ega saanud ilmselt ka lugejaile nii mõjuda.

„Esitan sm. N i k o l a i K a r o t a m m e saadikukandidaadiks Liidunõukogusse,” ütleb tehase mehhaanikaosakonna ettemärkija sm. Valdov. „Sm. Karotamm on varasest noorusest peale rakendanud kogu oma energia võitlusse töörahva õiguste eest. Alates 1928. aastast on ta ÜK(b)P liige.” („Tehase nr. 9 töötajad esitasid saadikukandidaatideks seltsimees Stalini, sm. Kalinini, sm. Karotamme, sm. Pressi” 03.01)

Eriti puiseks muutus valijate jutt otse valimispäeval ilmunud pikimas lühireportaažis esimestest hääletanutest, mis viitab eriti suurele ideoloogilisele kontrollile:

Tisler sm. August H e i n o oma valimissedelit kasti lastes tähendab: „Hääletades kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt kindlustame sotsialistliku tööstuse uue õitsengu, sotsialistliku põllumajanduse uue tõusu, kogu nõukogude rahva materiaalse heaolu tõusu, kultuuri, teaduse ja kunsti edasise edu, kõige selle kiireima taastamise, mis on purustatud fašistlike anastajate vallutusretkede tagajärjel.” („Kell kuus hommikul 48. valimisjaoskonnas” 10.02)

Nagu näha viimasest tsitaadist, prooviti ühtlasi eestlaste suu läbi kõnelda „nõukogude rahva” eest, kokku sulandada eestlaste ja „nõukogude” identiteeti.

Valijate tahet esitati monoliitsena, täielikult ühtsena, mida võib – nagu ka eelpool viitasin – pidada üheks nõukogude valimiste propagandistlikult vaieldavamaks osaks. Oli ju tegu tõepoolest ilmselgelt ebaloomuliku ja võimatu nähtusega. Samas aga on ühesed ja vaieldamatuna esitatud seisukohad, milles midagi ei julgusta mõttetegevusele, muidugi üldise propagandavõttena soovitatud ja tuntud (vt lk 24). Näide monoliitsusest:

Algab hääletus. Kõigi koosolijate käed tõusevad, kui nimetatakse seltsimees Stalini nime. Uuesti tormilised kiiduavaldused. Teiseks saadikukandidaadiks Liidunõukogusse esitatakse üksmeelselt EK(b)P KK sekretär sm. Karotamm. Siis pannakse hääletusele töötajate poolt ülesseatud saadikukandidaadid Rahvuste Nõukogusse. „Kes on sm. Mihhail Kalinini kandidatuuri poolt, palun käed üles tõsta,” ütleb sm. Klemm. Jälle tõusevad käed kui tihe mets. Edasi avaldavad töötajad üksmeelselt poolehoidu tehase stahhaanovlasele Hermann Pressile.” („Tehase nr. 9 töötajad esitasid saadikukandidaatideks seltsimees Stalini, sm. Kalinini, sm. Karotamme, sm. Pressi” 03.01)

Kohati mindi nii kaugele, et nimetati kandidaate juba ette valituteks, unustades justkui demokraatia sildi. Nii esineb äsjatsiteeritud loos Hermann Pressi kandidatuuri tõstatanud töötaja veel enne Pressi kandidaadiks kiinnitamist õnnitlusega: „Soovime sm. Pressile tervist ja jõudu eelseisval vastutusrikkal töö!” Ka 19. jaanuari loos Tallinna Mere rajooni valijate kohtumisest kandidaatide Karotamme ja Peroviga soovib esimesena sõna võtnud valija, stahhaanovlane Arras „meie valituile” viljakat tööd.

Kandidaate endid kujutati kohtumisel valijatega aga neile lubadusi andmas ja tänamas usalduse eest, otsekui oleks nende nimetamine tõepoolest valijate teha olnud.

„Seltsimehed, lubage mul avaldada teile oma sügavat tänu minu esitamise eest Ülemnõukogu saadikukandidaadiks. Seda teie usaldust pean ma täielikult usalduseks suure bolševike partei vastu, kelle liige ma olen. Seda usaldust võtan ma eesti rahva lugupidamisena vene rahva vastu, kõigi Nõukogude Liidu rahvaste vastu. Olla nõukogude rahva saadikuks on suur au ja samaaegselt ka suur vastutus.” (Venemaalt Eestisse tulnud kandidaadi G. Perovi kõnest valijaile, „Tallinna Mere rajoonis”, 19.01)

Kokkuvõttes oli rahva kui kõrgeima võimu teostaja diskursuse näol tegu käsitlusviisiga, mis konstrueeris (küll üsna ebaloomulike ja kunstlike võtetega) valijate aktiivset rolli ja nende vaba tahet valimistel osalemisel. Siia alla kuulus veel ka valimiste auks korraldatud sotsialistlike võistluste jm töösaavutuste temaatika, kuna seda näidati valijate initsiatiivina või vähemalt rõhutati nende indu tööde tegemisel.

Mõjutamist ja õpetamist vajava rahva diskursus: *kõnelda veenvalt ja õigesti, lihtsas ja arusaadavas keeles*

Hoolimata rahvale omistatud rollist „oma maa tõelise peremehena”, selgus paralleelselt, et seda peremeest tuleb kõvasti harida ja õpetada tema tööd tegema, muidu võib ta sattuda kodanluse ideoloogilise rünnaku ohvriks. Näidati, et ideoloogilise mõjutamise abil võib rahva meelsust ja käitumist üsna kiiresti mõjutada, aga sattumisel konkureeriva kodanliku ideoloogia mõjusfääri võib rahva meel sama ruttu uuesti ümber pöörduda. Tekib küsimus, kuidas sellisele rahvale üldse kõrgemat võimu usaldada saaks.

TRÜ riigiõigusekateedri juhataja Edgar Talvik defineerib oma 29. jaanuari loos „Valimisõigus ja valimiskampaania” Nõukogude valimiskampaania rolli järgmiselt:

Nõukogude riigis on valimiskampaania eesmärgiks ennekõike süvendada rahva poliitilist teadlikkust, juurida ühiskonnaliikmete teadvusest välja kodanlikud säilmed, hävitada lõpuni kodanlik mentaliteet, luua valimiste abil töötajate tõeline esindus, kindlustada sotsialistlikku demokraatiat. Valimiskampaania peab andma sellepärast tihedalt ja teravalt hoope kodanluse ideoloogilisile mürgistuskatseile ning immuniseerima töötava rahva poliitilist teadvust kodanlikust maailmavaatest mõjutatud isikute kuulujuttude vastu.

Lõigu puhul on oluline ka kasutatud agressiivne sõnavara: „välja juurida”, „hävitada”, „tihedalt ja teravalt hoope andma”. Näidatakse ilmekalt, kellel on jõud hävitada ja hoope anda ning et just need on vahendid, millega „süvendada rahva poliitilist teadlikkust”. Siit võib välja lugeda varjatud ähvarduse, et „kodanlikust maailmavaatest mõjutatud” kuulujuttude levitajad on vaenlased.

Mõjutatavuse juurde tagasi minnes – samas loos kirjutab Talvik, et kodanlikes riikides lasevad „töötavad massid” end kapitalistide poolt allutada just seetõttu, et valitsejad

suudavad oma võimu tegeliku olemuse kaunite sõnade taha maskeerida. Ta näitab seega, et ainult osavast propagandast piisabki „masside” allutamiseks neile endile kahjulikule survele.

Mõjutustööks käesolevate valimiste raames oli valimisjaoskondade juurde tööle pandud laiaulatuslik agitaatorite võrk. Samas töötas suur osa inimesi ka agitaatorina sunniviisil, mistõttu nende selgitustöö jõudu ei saa pidada kuigi suureks. Kuna jaoskondade võrk oli ilmselt nii lai, et parteil puudus nendega piisavalt tihe otsekontakt, kirjutati jaoskondade ja sealhulgas eraldi agitaatorite tööst pidevalt ajalehtedes, jagades suuniseid, esitades positiivseid eeskujusid, tuues välja patuoinaid jne.

Rahva Hääle 15. jaanuari juhtkiri „Valimisjaoskond agitatsiooni- ja propagandatöö keskusena” oli üks tekstidest, mis selgitas lähemalt, milles õieti agitaatorite töö peaks seisnema. Üheks osaks oli valimisseaduse selgitamine, kuid tegelikud ülesanded olid „kaugelt laiemad, sügavamad ja mitmekesisemad” ehk sisaldasid ka Suures isamaasõjas saadud võidu tagamaade selgitamist, majandusalaste plaanide tutvustamist, muudest kodumaistest ja rahvusvahelistest sündmustest kõnelemist. Tekstis ei varjatud, et sellise laia sisuga massiagitatsiooni tulemused pidid olema laiemad kui vaid valimisi puudutavad (kasutades seejuures otsest võimupositsiooni – käskivat kõneviisi):

Agitatsioon massides peab olema konkreetne ja aktiivne: tema vahetuks tulemuseks peab olema uus töövaimustus, tööliste, talupoegade ja intelligentsi mobiliseerimine uutele sotsialistliku töö kangelastegudele, sõjajärgse perioodi raskuste võitmisele.

Samuti rõhutati erinevaid propagandatehnilisi aspekte, näiteks et igasse inimesse tuleb suhtuda erinevalt („seepärast on agitaatori esimeseks kohuseks tunda hästi inimesi, kellega tal tuleb töötada, õppida tundma nende elutingimusi ja nende igapäevaseid vajadusi”). Märgitakse, et agitaatoriteks on määratud inimesed, kes oskavad „kõnelda rahvaga veenvalt ja õigesti, lihtsas ja arusaadavas keeles”. Ning tsiteeriti Kalininit, kes soovitas käitumisskeemi juhiks, kui agitaator ei suuda kohe valija küsimusele vastata:

„Kui te ei suuda samas vastata sellele või teisele küsimusele, siis ütlege otse: „Küsimus on huvitav ja tähtis, vastaksin sellele heameelega, kuid ma ei ole praegu selleks ette

valmistatud, pole seda läbi mõtelnud, mul on raskusi sellele vastamisega. Ma selgitan seda küsimust, pean seltsimeestega nõu ja vastan teile siis.””

Heaks näiteks agitaatori suhtlemisest valijaga oli minu valimisse kuuluv 15. jaanuari lugu „Individuaalvestlused taludes on väga vajalikud”. Loos on näidatud, kuidas agitaator külastas valla „mahajäänumas nurgas” asuvat kolme talu, mille elanikud ei käinud selgituskoosolekuil. Valijaid näidati teadmatuses viibivatena, isegi naeruväärsetena, nad ajasid segi valimisjaoskondade liikmete ja Ülemnõukogu enda valimised ning erinevalt eelmisest diskursusest rääkisid silmatorkavalt lihtkeeles: „Meil valimised juba läbi, mis selgitamist siin enam vaja on. Eks meil valitud juba hulk inimesi sinna komisjoni või nõukokku.”

Vestluse käigus selgitas agitaator talunikele mitmeid küsimusi ning järgnes dialoog, kus talunikud tundsid muret, et vanaperemees ei saa valima minna, ning agitaator selgitas, et kast võidakse ka koju tuua. Järgnes kannapööre talunike mõttemaailmas, passiivsuse ja teadmatuse asendas imetlus valimiste korralduse ees ning kindel tahe valima minna:

„Aga see on ju väga hea korraldus,” imestasid talunikud. „Isegi vanu ja haigeid ei unustata. Kui meie vanaisale tuuakse valimiskast koju, eks meie, tervete, kohus ole siis virgemad olla: juba varahommikul tuleme valima.”

Ideoloogiliste seisukohtade ülikiiret mõju valijatele kujutati ka tekstides, mis kajastasid töötajate koosolekuid, kus arutati ÜK(b)P KK valimiste-eelset läkitust. Tsitaat algab läkituse teksti ettelugemisega Unioni käitise (toona olid alles jäänud veel mitmed eestiaegsed asutuste nimetused) parteiorganisaatori poolt:

„Kes tahab sotsialistliku tööstuse uut õitsengut, kes taotleb seda, et meie sotsialistlik majandus saavutaks kõige lühema aja jooksul oma sõjaeelse taseme ja ületaks selle tunduvalt, see hääletab kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt,” kõlavad selgesti tema sõnad.

Kes tahab? Kõik! Töölised mõistavad: bolševike partei läkitus on läkitus töötavale rahvale, neile, kes oma sotsialistliku kodumaa peremeestena ehitavad uut ja kaunist elu.

*„Anname nagu üks mees oma hääled 10. veebruaril Nõukogude kodumaa ustavate ja tublide poegade ning tütarde, kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.”
(„Sammume esimestes ridades” 03.02)*

Ka kirjanik Mait Metsanurga üleskutse valimaminekuks sisaldas sarnast käsitlust – ta nentis, et ajakirjanduses ja agitatsiooni vahendusel on inimestele valimiste tähtsus selgeks tehtud ning „väarikaid kandidaate” tutvustatud: „Nüüd on meie õigus ja meie kohus pühapäeval, 10. veebruaril oma valimissedeliga toetada oma ringkonna kandidaati.” Ehk siis oli valimamineku aluseks kuulnud propaganda mõju.

Erinevalt esimesest diskursusest näidati teises, mis esines esimesega kogu aeg paralleelselt, valijaid kergesti mõjutatavate isikutena, kelle puhul valitses (harvemini välja öeldud) oht langeda kiirelt ka vastupropaganda ohvriks. Sellised valijad vajasisid juhatust ja õpetust, et oma õigusi teostada. Nii oli sobiv ka esimeses, TRÜ õppejõu tsitaadis toodud mõte, et just valimiskampaania on see, mille eesmärgiks on luua „töötajate tõeline esindus”, mitte töötajad endi soov. Kokkuvõttes konstrueeriti kaht üksteisele vastukäivat käsitlust demokraatiast – ühelt poolt kinnitati võimu kuulumist rahvale, teisalt tehti selgeks, et need on selline rahvas ja selline võim, mille puhul on kindlasti tarvis partei suunavat kätt. Kuna sellise järelduse tegemine lugejate poolt ei saanud olla partei jaoks kasulik, võis tegu olla ka propagandistliku ülepingutamise, möödalaskmisega.

Ühtlasi võis näha nende kahe käsitluse mitte ainult ajalisel paralleelsel, aga ka ühes ja samas loos läbipõimunud kasutamist. Üheks näiteks sellest võib pidada ka valimamineku nimetamist ühtaegu õiguseks (esimene diskursus) ja kohustuseks (teine). Näiteks Mait Metsanurga üleskutse valimisteks oligi pealkirjastatud „Meie õigus ja meie kohustus” (10.02) ning sama vormelit kasutas ta kaks korda veel teksti sees.

Keerukamalt olid diskursused põimunud 9. veebruaril ilmunud loos suunistega valimisjaoskondadele („Hoolas ettevalmistus kindlustab häireteta valimiste käigu”). Seal oli esmalt juttu, et valijad tulevad jaoskonda täitma oma „aukohust” (viitab hoolimata eesliitest ikkagi pigem teisele diskursusele). Loo lõpus oli aga toodud äraspidise sõnastusega tsitaat: „Ei pea olema ühtki valijat, kes ei kasutaks oma auväärset õigust valida saadikuid NSVL Ülemnõukogusse,” ütleb ÜK(b)P Keskkomitee läkitus.” Hoolimata

sõna „õigus” kasutamisest, tähendas topeltheitusega sõnastus „ei pea olema ühtki valijat, kes ei kasutaks” eitusi kõrvaldades loogiliselt midagi taolist, et „peavad olema kõik valijad, kes kasutavad” ehk ikkagi käsku. Samas lõigus mainiti aga veel, et ei tohi olla ainsatki häiret „valijate teenindamises”, mis omakorda sobitub pigem valijate rolliga võimukandjana.

Kodanliku ja nõukogude korra vastandamise diskursus: *midagi taolist pole ega võigi olla kodanlikes riikides*

Kui vaagida partei võimalikke eesmärgi Ülemnõukogu valimiste puhul korraldatud propagandakampaanias, siis üheks võis olla just nõukogude riigikorra paremuse selgitamine võrreldes kodanliku Eestiga. Seda kinnitavad uurimistulemused, mille järgi toodi tekstides sageli negatiivseid võrdlusi kas kodanlike ühiskondade riigikorra või konkreetsete isikute eluga kodanlikul ajal. Esimest tehti pigem nn valimisteoreetilistes tekstides, mis olid olulised tähendusraamistik loojad valimiste kajastusele. Konkreetsete isikute elust varasemal ajal kõneldi valijate koosolekute ja sotsialistliku võistluse ülevaadetes jne.

Riigikorra võrdluste puhul oli märkimisväärne, et minu poolt uuritud kolmest valimisteoreetilisest tekstist oli ainult ühes juttu kodanlikust Eestist. Seegi viide oli põgus ja mainis, et kodanlik Eesti oli üks neid kodanlikke riike, mille põhiseadustes deklareeriti alati kõrgeima võimu kuulumist rahvale, kuigi tegelikkus oli teistsugune. Võrdlusi toodi hoopis kodanlike riikidega üldiselt, valdavalt abstraktselt, ühel korral mainiti konkreetset Inglismaad, ühel korral USA-d ja veel ühel korral räägiti kodanlike riikide valimiskampaaniate osana korraldatavatest „party’dest ja dancing’utest”, viidates taas ilmselgelt Inglismaale või USAle. Nii vähene konkreetsete riikide nimetamine võis tuleneda II maailmasõja järgsest rahvusvahelisest olukorrast, kus külma sõja rindejoon ei olnud ehk veel lõpliku selgusega paigas.

Kuigi kodanlikku Eestit mainiti neist tekstides väga vähe, tõmmati teistest kodanlikest riikidest rääkides kaudne võrdlus ka sellega. Hoidumine eksplitsiitset võrdlusest kodanliku aja poliitilise režiimiga ja režiimivahetuse detailsest kirjeldamisest oli nõukogude eesti propagandale ka muudel puhkudel omane (vt ka Mõistlik 2003:73). Ilmselt oli eesmärgiks mätta toimunu üksikasjad üldistavate siltide alla (siinkasutatutest: „kodanlik Eesti”) ja need seega rahva mälu ähmastada.

Ka rääkides kodanlikest riikidest üldiselt või Inglismaa näitel, jäid Rahva Hääle tekstid väga pealiskaudseks ja üldistavaks, konkreetseid fakte leidis äärmiselt vähe. Siingi võis olla sarnane kaalutlus – taotleda võimalikult üldistatud, hinnangute- mitte faktipõhise käsitluse juurdumist, mis on levinud propagandistlik võte. Näiteks 30. jaanuari juhtkirjas „Nõukogude võimu jõud on hulkade aktiivsuses” räägiti, kui palju protsentuaalselt kuulub Ülemnõukokku töölisi, talupoegi ja intelligentsi esindajaid. Toodi võrdlus Inglise parlamendi alamkojaga, kuid mainiti ainult, mis elualade esindajad moodustavad „selle põhikoostise” (suurettevõtete omanikud, pankurid ja börsimaaklerid, suurmaaomanikud, koloniaaladministraatorid jne), protsente ei nimetatud. Nii ei tekkinud tegelikku võrdlust ning värvikas elualade loetelu juhtis ehk võrdluse puudumiselt ka natuke tähelepanu kõrvale.

USA kohta mainiti samas tekstis, et nende 13 miljonist neegrist on 60 aasta jooksul ainult üks kongressi valitud, ja seegi oli miljonär. Tundub suhteliselt konkreetse faktina, kuid ikkagi ei öeldud, kes see neeger oli ja millal sündmus aset leidis. Võib oletada, et see fakt oli ka tõene, ja vähene konkreetsus mõjus siin pigem tagasilöögina.

Niisiis olid esitatud faktid sisult justkui poolikud – nagu oleks faktid, aga nagu ei oleks ka, sest midagi on puudu. Sama võib öelda kodanlike riikide kohta toodud üldiste väidete kohta – näiliselt on tegu loogiliste ütlustega, kuid nende täpset tähendust on väga raske mõista, sest tegelikult on taustaks olevas loogikas lüngad sees. Infot anti parasjagu nii vähe, et lugeja ei saaks iseseisvalt võrdlusi teha ega küsimusi esitada.

Näiteks mida arvata äsjamainitud juhtkirjas kahel korral toodud hinnangust, esmalt Ülemnõukogu koosseisu kohta elualade lõikes ja teiseks rahvuste lõikes: „Midagi taolist pole ega võigi olla kodanlikes riikides.” Esimesel korral järgnes lausele Inglismaa parlamendi koosseisu kirjeldus, teisel korral USA neegri juhtum. Kumbki nn tõestus ei ole ammendav isegi ütlema, et midagi taolist „pole” üheski kodanlikus riigis. Veel enam jääb segaseks, miks midagi taolist „ei võigi” olla.

Siin on eesmärgiks, et lugeja loeks Inglise ja USA näited lause piisavaks tõestuseks ega vaevuks pikemalt asja analüüsima. Tähenduslik on aga see, et tegelikult ei saagi niisugust sisutut lauset lugemise käigus kuigi lihtsalt ei tõendada ega ümber lükata – selleks peaks koostama pika analüüsi kõigist võimalikest tähendustest ja otsima igäühele poolt- või vastuargumente. Kuna see oleks aga üsna keeruline, jääbki lause ilmselt lugeja jaoks

niisamuti kõlama, koos tema enda poolt jooksvalt antud tähendustega, mida tal teksti mõistmiseks vaja läheb.

Pikemalt on üldisi võrdlusi kodanlike riikidega toodud eelmainitud TRÜ õppejõu loos „Valimisõigus ja valimiskampaania” (29.01), kus need samuti jäävad sisult segaseks ja tõendamatuks-ümberlukkamatuks. Võtame järgneva mõttearenduse:

Kapitalistlikes riikides sageli deklareeritav üldine, ühetaoline, otsene ja salajane hääletus on sisult täiesti erinev nõukogude valimispraktikast. Näi l i s e l t sarnaseid valimissüsteeme tuleb erinevalt käsitada ja hinnata.

Kui tahetakse näiteks, et riigi rahvaesindus annaks tõetruu pildi elanikkonna klassikoostisest ja kihistusest, s.o. kujutaks vastava riigi rahvast tema klassikoostise vähendatud mõõtudes, siis ei saa seda võimaldav valimissüsteem t õ e l i s e l t eksisteerida kodanlikul maal, kus tahetakse luua rahvaesinduse õilsa sildi all demagoogilist pettekujutelma rahvaesindusest. Eelõeldu põhjal ei ole loogiliselt mõeldavgi, et valitsev klass kehtestaks sellise valimissüsteemi ja valimistehnika, mis talle endale oleks ebasobiv. On päevselge, et iga riigi valimissüsteem, eriti aga v a l i m i s t e h n i k a on iga riigi nii ühiskondliku kui riikliku süsteemi lahutamatu osa.

Kuigi mõte justkui jookseb ja areneb, tekib ometi arvukalt küsimusi, millele ei tule vastust ka loo ülejäänud osas. Kuidas siis õieti erinevad kapitalistlikud ja nõukogude valimissüsteemid? Kes õieti tahab luua pettekujutelma rahvaesindusest? Kas ta ainult tahab seda luua või on ta selle loonud? Ja kui ainult tahab luua, siis miks sellepärast ei saa eksisteerida terve valimissüsteemi liik? Mida mõeldakse valimistehnika all, mis olevat eriti selgelt iga riigisüsteemi lahutamatu osa? Kui ei ole mõeldav, et mingi riigi valitsev klass kehtestaks endale ebasobiva valimissüsteemi, siis kas siin on mõeldud ka Nõukogude Liitu? Kõigi küsimuste kõrval peab tõdema, et kuna tegu on niivõrd abstraktse tekstiga, ei ole võimalik sealseid väiteid ka ümber lükata ega tõendada – mis ongi propagandistlikule tekstile iseloomulik.

Kodanluse üheks põhijooneks joonistub antud loos oma tegelike soovide varjamine ilusate sõnade taha, mis kannab ka vilja, tuues kaasa valitsetavate klasside allumise.

Kodanlus ei saa oma võimu säilitada muidu kui ühiskondliku struktuuri tõelise olemuse, tema klassiloomuse ja temas toimuva klassivõitluse maskeerimisega kaunisõnalise ideoloogilise demagoogia fraaside ja institutsioonidega.

Taas kord ei ole tekstis toodud väide tõendatav ega ümberlükatav, toomata lisaks konkreetseid näiteid – mida aga siin ei tooda. Selliste lausete puhul, millest lugu koosneski, on võimalik teksti mõista ainult juhul, kui lugeja kõik konkreetse, mis tekstist puudub, ise mõttes juurde lisab, võides seda teha enda poolt vabalt valitud viisil. Nagu mainitud ka eelmisest loost toodud näite puhul – et tekst oleks seejuures tõepoolest koherentne, tuleb lisada vähemalt osaliselt selliseid näiteid ja mõttelisi täiendusi, mis tekstis sisalduvate eeldustega kokku sobivad. Lugeja võib neid mitte uskuda, aga ta peab need tegema. Mittekriitilise lugemise korral võivad vähene konkreetsus ja rohked sisulised tühikud ka varjule jääda ning tekstist jääb vastavalt autori tiitlile ning sõnakasutusele tark, erudeeritud mulje. Nõukogude valimissüsteemi ülistamine auväärsel positsioonil ja haritud inimeste poolt oligi muidugi propaganda seisukohalt eraldi eesmärk.

Tekstis kasutati muidki manipuleerimisevõtteid. Näiteks räägiti, kuidas kapitalistlike maade seadus tekstidest võib jääda mulje, et nende valimissüsteem on sarnane nõukogude omaga, kuid tegelikkus on sõnadest erinev. Sama loogika, võib üldistatult öelda, kehtis päriselt vastupidi: nõukogude valimissüsteem oli sõnades demokraatlik, kuid tegelikkuses mitte. Kui loogika oli olemas ühtpidi, siis vähemasti teoorias võib see kindlasti toimida ka teistpidi, ning see võis ehk lugeja mõtlema panna.

Samuti toodi välja, et kapitalistlikes maades kasutatakse valimistsensust soo, elukoha ja hariduse alusel – tõepoolest, NSV Liidus see vormiliselt nii ei olnud, kuigi sisuliselt ei olnud õieti kellelgi peale partei valimisõigust. See fakt võis samuti lugejaid mõjutada, kuigi näiteks naised tohtisid valida ka kodanlikus Eestis.

Kokkuvõttes esitati kodanlikke maid ja Nõukogude Liitu võrreldes hinnangulisi ja ebakonkreetsi väiteid, mida ei saa tõestada ega ümber lükata ning mis nõuavad lugejalt ise autori poolt soovitud järelduste tegemist. Kodanlikku Eestit ennast, kuigi võrdlus sellega oli ridade vahel alati olemas, kasutati näitena väga vähe, püüdes ilmselt prevaleerima jätta üldise, hinnangulise ja sildistatud käsitlemise ning ähmastada lugejate

mälus konkreetseid fakte. Võib-olla 1946. aastal oli seda ähmastumist veel vara loota, kuid sama taktikat kasutati ka edaspidi, läbi aastakümnete.

Teiseks sama diskursuse alaliigiks võib lugeda konkreetsete inimeste kogemuste kirjeldamist kodanlikus Eestis ja nõukogude ajal. Ka siin jäid võrdlused eriti just kodanliku aja osas põgusaks ning vähekonkreetseks. Rääkijaks võis selle diskursuse alaliigi puhul olla nii loo autor kui ka konkreetne isik ise.

Siin on Anni Nilb. Ta on töötanud „Unioni” käitises 15 aastat. On teeninud kapitalistlike peremeeste päevil näljakrosse ja kannatanud solvamisi ning alandusi. Nüüd on ta stahhaanovlane, Kopli valimisringkonna jaoskonnakomisjoni liige, partei liikmekandidaat. („Sammume esimestes ridades”, 03.02)

„Nõukogude kord tõi mulle tagasi töörõõmu, lõplikult on hajunud tööpuuduse hirm ja mul ei tarvitse enam tunda muret homse päeva pärast, sest nõukogude kord kindlustab igaihele töö ja teenistuse vastavalt tema võimeile, ja suurepärane sotsiaalne hoolekanne tagab ka muretud vanadusepäevad.” („Töövõitudega tähistame eelseisvaid valimisi”, 11.01)

Me [kirjanikud] ei ole enam isoleeritud teiste kodanike igapäevaseist toimingust, üldisest tööprotsessist ega poliitilistest aktsioonidest. („Meie õigus ja meie kohus”, autor Mait Metsanurk, 10.02)

Põhiliselt räägiti kahest valdkonnast – töötingimuste paranemisest ning poliitiliste õiguste ja sõnaõiguse kasvust. Esimese tsitaadi puhul seoti need kaks ka ebaloogilisel viisil üheks, vastandades väikese palga ja alandused praeguse poliitilise staatuse ning stahhaanovlase tiitliga. Iseenesest ei sisaldu praeguse olukorra kirjelduses veel suurt palka ega head kohtlemist, samas eeldatakse lugejalt selle järelduse tegemist. Vihjamisi puudutas poliitiliste õiguste kasvu ka lugu, mis kõneles agitaatori kohtumisest väheteadlike talunikega, kes imestasid, et vanaperemehe juurde valimiskast koju tuuakse. Nii tõmmati implitsiitne paralleel varasemate aegade, kus see nähtavasti ei olnud võimalik.

Kokkuvõttes räägiti selle nn aladiskursuse raames peamiselt töötingimuste paranemisest ja poliitiliste õiguste lisandumisest, kuid samuti jääd vähekonkreetseks,

kirjeldamata kuigi täpselt, milline ikkagi oli olukord kas tööpuudusega, sõnaõigusega vm kodanlikul ajal.

Sõja meenutamise diskursus: *Nõukogude riik aga mitte ainult ei pidanud vastu, mitte ainult ei säilinud sõjas, vaid väljus sellest veel tugevamana*

Võimu kinnistamise seisukohast oluliseks läbivaks teemakäsitluseks oli ka rõhumine äsja lõppenud II maailmasõjale ehk NSV Liidu mõistes Suurele isamaasõjale. See täitis mitmepidist funktsiooni – meenutades sõja võitu, rõhutati, et NSV Liit on tugev ja võimas; meenutades sõjakoledusi, otsiti lugejaga ühisosa, konsolideeriti lugejaid; ning rõhutades vajadust sakslaste purustused likvideerida, konsolideeriti rahvast uutele tegudele ja anti mõista, et partei abi hävitatu taastamisel on kindel.

Puhtaks võimu ja tugevuse demonstretsiooniks võib liigitada näiteks lõigu juba korduvalt viidatud 30. jaanuari juhtkirjast „Nõukogude võimu jõud on hulkade aktiivsuses”:

Sõda pani kõige tõsisemale proovile kõigi riikide tugevuse ja elulisuse, kõigi maade poliitilise ja ühiskondliku korra. Kaugeltki mitte kõik riigid ei pidanud vastu sellele karmile katsumusele. Nõukogude riik aga mitte ainult ei pidanud vastu, mitte ainult ei säilinud sõjas, vaid väljus sellest veel tugevamana ning kindlamana. Nõukogude riik hoidis ära inimsoo kultuuri ja kõigi demokraatlike saavutuste hävingu.

Lõigu lõpus tsiteeriti veel Canterbury peakiriku eestseisja Johnsoni arvamust: „/.../ kogu inimkond võlgneb talle [Venemaale] tänu. Kui Nõukogude Liidus poleks sotsialismi, siis oleks Suur-Britannia kui selline lakanud olemast, USA aga oleks olnud 1943. a. sellises seisukorras nagu inglased 1940.a.”

Samuti rõhutati agitaatorite tööülesandeid käsitlevas juhtkirjas „Valimisjaoskond agitatsiooni- ja propagandatöö keskusena” (15.01) vajadust rääkida teguritest, mis NSV Liidul aitasid sõja võita. Kandidaatide ülesseadmise koosolekut käsitlenud loos räägiti aga sõja võidust tänu „Stalinlikule Konstitutsioonile rajanevale demokraatialle, mis on liitnud nõukogude rahvad üheks vääramatuks jõuks”.

Tehtud purustusi ning vajadust rahvamajandus taastada rõhutati näiteks nii samas agitaatorite ülesannetest kõnelenud juhtkirjas kui ka valijate jutus valimispäeva reportaažis ja kandidaat Perovi ettekandes kohtumisel valijatega („Tallinna Mere rajoonis” 19.01).

Juhikultuse diskursus: *bolševike partei ja suure Stalini juhtimisel näeb meie rahvas oma õnne*

Juhikultuseks võiks nimetada konkreetsete riigijuhtide sagedast käsitlemist, neile austuse avaldamist riigi elanike poolt, nende tsiteerimist autoriteetidena ning neile ebareaalsete saavutuste omistamist. Võimudiskursuses on juhikultusel selge roll. Ülemnõukogu valimiste kajastuses eristus selgelt Stalini isikukultus, millele sekundeeris Lenini mütologiseeritud roll autoriteedina.

Stalini kultus avaldus eriti selgelt lugudes, mis oma spetsiifilise käsitluse tõttu mu valimisse ei kuulu ning mis käsitlesid just Stalini soostumist kandideerida Stalini-nimelises valimisringkonnas ning rahva vaimustust selle üle, Stalini kõnet valimiste puhul jne. Teda puudutati aga korduvalt ka minu valimis olevates lugudes.

Stalin oli riigisüsteemi looja, sõjaraskustes säilitaja ja autoriteet seda puudutavates küsimustes. Nn valimisteoreetilises tekstis „Nõukogude riigi kõrgeim organ” (11.01) selgus, et Stalin on nii Ülemnõukogu loomise kui ka selle kahekojalisuse printsiibi autor. Eelpool juba rääkisin, kuidas sõda olevat võidetud tänu Stalinlikule Konstitutsioonile. Tema tsitaate kasutati nii Ülemnõukogu presiidiumi kui ka ühiskondlike organisatsioonide olemuse kirjeldamisel. Kandidaat Perov andis aga valijatele lubaduse: „Rakendan kogu oma jõu, et õigustada teie usaldust, et töötada nii, nagu õpetab seda Suur Stalin”.

Stalini juhtiva rolli mainimine oli ametlikus diskursuses kohustuslik osa, mis kandus üle ka ebaloomulikus, ametlikku diskursusse kuuluvas kõnepruugis sõna võtnud valija juttu valimispäeval ilmunud lühireportaažis: „Olen veendunud, et bolševike partei ja suure Stalini juhtimisel näeb meie rahvas oma õnne, näeb meie sotsialistliku kodumaa au ja kuulsust ning õitsengut.”

Stalinit seati ka väga paljudes valimisringkondades Liidunõukogu liikme kandidaadina üles.

Stalinist vähem pöörduti tähelepanu Leninile, kuid ta oli autoriteedina kindlalt teisel kohal. Sageli nimetati ka kommunistlikku parteid Lenini-Stalini parteiks, mis asetas Lenini pärandi küll tähtsamale kohale, kuid üldiselt oli ta kahtlemata „populaarsuselt” teine.

Näiteks tsiteeriti Leninit juhtkirjas „Nõukogude võimu jõud on hulkade aktiivsuses”, kus ta kirjeldas nõukogude võimu olemust ja vastandas seda kodanlikule süsteemile, olles niimoodi autoriteediks nõukogude võimu alustalade defineerimisel.

„Nõukogude võimu olemus,” ütleb V.I. Lenin, „seisneb selles, et varem valitsesid riiki rikkad, nüüd aga valitsevad riiki esmakordselt, ja seejuures massiliselt, just need klassid, keda kapitalism rõhus.” /.../ „Kõige demokraatlikum kodanlik vabariik pole kunagi olnud ega võinudki olla midagi muud kui masin töötava rahva mahasurumiseks kapitaliga, kui kapitali poliitilise võimu tööriist, kodanlik diktatuur.”

Seejuures on tähelepanuväärne, et nii Lenini kui eriti Stalini puhul kasutati nende nimesid valdavalt koos mingi täiendiga, mis aga ei olnud sisuline (s.t ei kasutatud termineid nagu „Nõukogude Liidu rajaja” või „ÜK(b)P KK esimene sekretär”), vaid Lenini puhul olid täiendiks valdavalt tema initsiaalid, Stalini puhul mingi tema tähtsust rõhutav täiend – „suur Stalin”, „geniaalne juht Stalin” – või ka lihtsalt „seltsimees Stalin”. Heaks näiteks Stalini tähtsustamisest nime täienditega on ka loo „Tehase nr. 9 töötajad esitasid saadikukandidaatideks seltsimees Stalini, sm. Kalinini, sm. Karotamme, sm. Pressi” pealkiri – teiste puhul võis seltsimehe lühendada sm-ks ja seda tehti ka loo sees, Stalini tiitlit aga ei lühendatud.

Kokkuvõttes võib öelda, et ka valimiste kajastuses tugevdati tol ajal laialt levinud Stalini, vähem Lenini isikukultust, omistades Stalinile autoriteedi kõigis riigisüsteemi loomist ja juurutamist puudutavates küsimustes ning austades teda tiitlitega nagu „suur Stalin”. Ühe selge juhifiguuri esiletõstmine on alati olnud levinud propagandavõte, andes rahvale iidoli, keda kummardada, ja tema võimutäiuse konstrueerimise näol ka kindlustunnet tulevikuks.

Analüüs uurimiskategooriate kaupa

Subjektipositsioonid

Lugudes endis konstrueeritud subjektipositsioonidest, kuhu lugejad võiksid asetuda, andsid osaliselt ülevaate juba kaks esimest käsitletud aladiskursust valijate rolli kohta. Lisaks võiks veel täpsemalt käsitleda agitaatori positsiooni, kuhu samuti võisid asetuda tavainimesed, sest nende seast pidid tuhanded sunniviisil agitaatoriks asuma. Agitaatori rolli kujutati samuti kahetisena – auväärse, kuid ometi juhendamist vajavana:

Selgitustööks elanikkonna hulgas on parteiorganisatsioonid määranud parimaid agitaatoreid, parteilisi ja parteituid bolševikke, kes oskavad kõnelda rahvaga veenvalt ja õigesti, lihtsas ja arusaadavas keeles. /.../ Agitatsioonitöö massides on bolševikule tähtsaks ja austavaks kohustuseks, ja iga parteiorganisatsiooni üheks peamiseks ülesandeks on agitaatorite praktiline abistamine, nende pidev ja elav juhtimine, nõrkematu kontroll agitatsioonitöö väärtuste üle. („Valimisjaoskond agitatsiooni- ja propagandatöö keskusena” 15.01)

Kuna agitaatorite rolliks oli valijate õpetamine, selle mõjutustöö teostamine, mida tuli rakendada mõjutamist ja harimist vajavate valijate kallal, ja mille käigus ka valijaid nende teadmatusel pärast kergelt naeruvääristati ja nende mõttemaailm kiirelt ümber pöörati – siis võib öelda, et mingil määral vastandati agitaatoreid valijatele, tõmmati rahva hulka eraldusjoon. Võib oletada, et selle mõtteks oli agitaatorite motiveerimine, näidates neid teistest parematena.

Kui rääkida autorile ja lugejale teksti kaudu konstrueeritud rollidest, siis valdavalt oli autor asunud n-ö õpetaja rolli, selgitades ja tõlgendades mitmesuguseid nähtusi. Kuna õpetaja klassikalises mõttes võib tähendada pigem uute faktide edastajat, aga siin oli tegu just tõlgenduste andmisega, siis oleks kohasem isegi kasvataja mõiste. Lugeja rolliks jäi valdavalt õpilase-valija roll, keda võib seostada mõjutusi vajava valija diskursusega. Vahel olid tekstid suunatud ka konkreetsetele valimisjaoskondade töötajatele, kellele jagati tööjuhiseid.

Alajaotusena võib eristada sellist sündmuse tõlgendava autori rolli, mis sarnanes sündmustele kaasa elava, nende ees imetlust tundva tavainimese rolliga, apelleerides ilmselt

lugejas samastumistundele ja mingite nähtuste suhtes imetluse tekitamisele. Näiteks võib tuua laused: „Algab hääletus. Kõigi koosolijate käed tõusevad, kui nimetatakse seltsimees Stalini nime. Uuesti tormilised kiiduavaldused.” („Tehase nr. 9 töötajad esitasid saadikukandidaatideks seltsimees Stalini, sm. Kalinini, sm. Karotamme, sm. Pressi” 03.01)

Ligipääs diskursusele, hääled ja intertekstuaalsus

Kui analüüsida, kellel oli ligipääs valimiste kajastusele Rahva Hääles, kes said lugedes sõna, siis on näha märke demokraatliku protsessi konstrueerimisest, mis vastab välja toodud aladiskursustest esimesele, rahva kui kõrgeima võimu kandja diskursusele.

Valijad said näiliselt sõna väga sageli – nii kandidaate üles seades, nendega kohtudes, oma töösaavutustest rääkides, valismuljeid tutvustades, ÜK(b)P KK läkitust arutades kui ka agitaatoriga suheldes. Nende öelda jäid näiliselt olulised asjad – miks mingi kandidaat väärib ülesseadmist, miks peaks minema valima, milline on valimiste tähtsus. Valijate jutt edastati enamasti otsesitaatidena, andes neile näiliselt vaba kõneruum, sekkumata nende juttu. Sellega kontrasteerus oli aga tavainimeste kasutatud kõnemanee, kus laused olid otsekui partei dokumentidest maha kirjutatud, näidates, et inimesed ei olnud ise neid öelnud või vähemasti mitte ise välja mõelnud. See dekonstrueeris muljet demokraatlikust valimiskorraldusest veelgi.

Samas neis lugudes, kus räägiti valimissüsteemi olemusest ja kõrvutati seda kodanliku korraga, sai sõna vaid loo autor, vahel ka mõni riigijuht (Lenin, Stalin või Kalinin). Kuigi räägiti valijate rollist maa peremehena, ei antud peremehele endale kordagi sõnaõigust. Samuti oli tähenduslik, et kirjeldades valija kohtumist agitaatoriga kui reaalse võimu heaks töötava inimesega, kujutati valija juttu silmatorkavalt kõnekeelsena ning pisut naeruväärsena. Seega esines ka sellest aspektist valijate kujutamisel kaks poolust – ühest küljest demokraatliku protsessi konstrueerimine, teisalt valijate marginaliseerimine ja tõukamine objekti, mitte subjekti rolli, hoolimata ilusatest sõnadest kõrgeima võimu teostamise kohta.

Võrreldes tänapäevaste valimiste kajastusega on tähelepanuväärne, mil viisil said lugedes sõna partei (kui teda sellisena nimetati) või riigijuhid ise. Igapäevastes lugudes ei esinenud nad ühegi värske kommentaariga, kasutati ainult vanu, kanoniseeritud tsitaate. Nii

jäid sündmuste tähtsustamise, valimisjaoskondade juhtimise küsimused jms kõik n-ö lugude autorite välja öelda. See tähendab, et partei kõneles küll kogu aeg, kuid läbi lugude autorite suu või kui lool autorit polnud märgitud, siis end üldse esitlemata. Kuna Rahva Hääli oli nagunii partei ametlik häälekandja, siis partei osalust muidugi ei varjatud, kuid ka ei eksponeeritud.

Samas tehti suur sündmus sellest, kui nagunii kogu aeg kõnelenud partei ja selle juhid seda viimaks oma nime all tegid – ÜK(b)P KK läkitus ning Stalini valimiste-eelne kõne muutusid pühadeks tekstideks, mida järgnevatel päevadel ja nädalatel ohtralt tsiteeriti ning mille arutamiseks kokku kutsutud koosolekutest ülevaateid anti.

Et partei ja parteijuhid esinesid nii harva identifitseerituna, kuigi kõnelesid kogu aeg, omas samuti ideoloogilist tähendust. Näidati, et inimesed juba mõtlesidki nii, nagu partei õigeks peab, ja nii ei esitatud parteid kui midagi kõrvalseisvat, vaid juba omaksvõetut. Siit ka inimeste „suur huvi” juhi kõnede ja partei läkituste vastu, nende kollektiivne lugemine ja arutamine.

Argumentatsioon

Tuues välja valimiste kajastuses kasutatud diskursused, puudutasin juba üht argumentatsiooniskeemis levinud vastandust – nõukogude kord vs kodanlikud riigid – ning selle juures esinenud lihtsustusi-üldistusi ja konkreetse info puudumist. Võis öelda, et teemakäsitlemise mõistmine eeldas lugejalt suure osa sisuliste tühikute täitmist ning selle kaudu mitmete vaikivate eelduste heakskiitmist. Samuti mainisin mõningaid teisi argumentatsiooni seisukohalt tähenduslikke võtteid, nagu propaganda ebaloomulikult kiire mõju valijaile, valimiste nimetamine nii õiguseks kui kohuseks, valijate ühtse tahte ebaloomulikkus jne.

Muudest argumentatsiooniskeemis korduvalt kasutatud propagandavõtetest võiks nimetada esiteks ka mitmete protsesside ja nähtuste sisuliselt puudulikku esitust. Käsukorras tehtud samme näidati näiteks omal initsiatiivil toimununa või jäeti kirjeldamata mingite probleemide sisu või põhjus, lihtsustades neid ja soosides nende tegeliku keerukuse unustamist.

Näiteks ei mainitud kusagil, milles õieti seisneb Ülemnõukogu töö, mis on see rahva võimu teostamise tulem. Ühes nn valimisteoreetilises tekstis („Nõukogude riigi kõrgeim organ” 11.01) räägiti küll tööpõhimõtetest, et kes võib anda kodadele läbivaatamiseks küsimusi, keda tal on õigus kontrollida jne, aga see ei vasta küsimusele, mida teeb Ülemnõukogu reaalselt, mis sorti küsimustega tegeleb, mida on näiteks teinud ja arutanud viimane Ülemnõukogu koosseis. Korralised istungjärgud toimuvad kaks korda aastas, kuid kas sellest piisab kogu riigi seadusandluse koostamiseks ja täiendamiseks? Jne. (Tegelikkuses oli Ülemnõukogu roll muidugi suhteliselt väike, peamiselt kiitis ta lihtsalt partei otsuseid heaks.)

Samas loos räägiti, et Rahvuste Nõukogu on mõeldud selleks, et rahuldada „spetsiifilisi huve, mis on seotud rahvuslike iseärasustega”, kuid puudu on informatsioon, milles need huvid ja iseärasused seisnevad.

Agitaatorite tööst kõnelevas juhtkirjas on öeldud, et agitatsioon peab olema „konkreetne ja aktiivne”, kuid mida see endas hõlmab?

Loos talunikke külastavast agitaatorist on põhjalikult, dialoogi vormis ära toodud küsimused ja vastused seoses vanaperemehe võimalustega valimistel osaleda, kuid ülejäänud vestluse kohalt mainitakse ainult mõningaid küsimusi, aga mitte agitaatori vastuseid (mainitakse küll, et ta andis kõigile küsimustele „selged vastused”). Nii jäeti kõlama vaid üks, inimlähedane ja hõlpsasti haaratav tõik, valimiskasti kojutoomine, vastandades seda ilmselt selle võimaluse puudumisele mingil ajal minevikus, kuid ka see ei ole välja öeldud, vaid ainult vaikiv eeldus.

Sama loo alguses on öeldud, et agitaator „võttis” kolm talu oma šefluse alla, kuigi suure tõenäosusega oli tegu käsuga.

Agitaatorite tööülesannetest rääkivas loos mainitakse vajadust tõsta agitatsiooni kaudu ka inimeste tööaktiivsust – kuid miks peaks see olema valimiste eesmärk? See eeldab loogilist järeldust, et propagandakampaania tegeleb inimeste laiema kasvatamisega, mis ilmselt oli vajalik, arvestades nõukogude võimu soovi end laiemalt ühiskonnas kehtestada.

Rääkides sotsialistlikust võistlusest („Töövõitudega tähistame eelseisvaid valimisi”, 11.01), kirjeldab töötaja, kuidas tahab „tõelise patrioodina anda pidevalt tooteid üle plaani”, näidates seega töösaavutusi kui patriotismi olulist vormi.

Taoliste nimme puudulike, küsimusi tekitavate või oma loogikas kaheldavate väidetega konstrueeriti kunstlikke ja vaieldavaid seoseid ning näidati demokraatlikuna protsesse, mis seda tegelikult ei olnud. Nn valimisteoreetilistes tekstides anti näiliselt palju informatsiooni Ülemnõukogu toimimise kohta, kuid tegelikult piirduti tööpõhimõtete, mitte tegeliku töö kirjeldamisega, samuti nagu näiliselt räägiti palju kodanliku ja nõukogude korra erinevustest, kuid tegelikult anti üldiseid, kontrollimatuid hinnanguid.

Ohtralt kasutati lugudes sildistamisi, mingite nähtuste kokkuvõtlikke nimetusi, mille taga nähtuste keerukus ja tegelik tähendus varju jäid. Eesmärgiks oli jätta kõlama vähedetailsed, sageli emotsionaalse laenguga üldistused, mille abil saab hõlpsasti tähendustega manipuleerida. Näiteks nimetati NSV Liitu „võiduka sotsialismi ja tõelise demokraatia maaks”, kuid mida see tähendab? „Demokraatiast” räägiti üldse korduvalt ja palju, rõhutades, et just NSV Liidus on tõeline demokraatia. Samuti nimetati NSV Liitu „ühtseks sõbralikuks ja vennalikuks pereks”, kasutati „klassivaenlase” silti, kandidaate kirjeldati mitmete siltidega, näiteks nagu „bolševike partei truid poegi” või „parimaid nõukogude rahva poegi ja tütreid”, parteid nimetati „meie ülesehitustöö julgeks ja kindlakäeliseks organiseerijaks” jne.

Siltide näol oli tegu kõlavate väljenditega, mille sisu võib tunduda enesestmõistetav, kuid tegelikult välditakse nii selle lahtiselgitamist, et jättagi rahva aktiivsesse mällu ainult silt, mis kõlab hästi ja käsitleb nähtusi must-valgelt.

Lugudes kasutati ka arvukalt ülivõrdeid ja ülivõrretele sarnase tähendusega omadussõnu nagu näiteks „tõeline” („võimu tõeliselt rahvalik iseloom”, „tõeline demokraatia” jne) või „üleliiduline” („üleliidulise tähtsusega ülesanne”), metafoore jms retoorilisi võtteid, et näidata mõningaid võimuga ja valimistega seotud nähtusi mitte lihtsate, vaid erilistena. Näiteid kandidaatide määramise loost 3. jaanuarist: „tormilised kiiduavaldused”, „kõnesumin täidab ruumi lakkamatu mühahana”, „käed tõusevad kui tihe mets” jne. Kuna ülivõrdeid jms kasutati nõukogude propagandas eriti algusaegadel väga tihti, võis seda nimetada osaks ametlikust diskursusest ning selle mõju ei saanud olla väga suur, kuna kõige näitamine erilisena tähendab lõpuks, et enam ei ole midagi eriline. Nii võib ootamatult erilisena tunduda hoopis hinnangu- ja omadussõnavaba teemakäsitus, mida esines näiteks Ungari ülestõusu kajastamisel.

Polariseerimise ja vastandamise võtetest oligi valdav nõukogude ja kodanluse vastandamine. Otseste valede kasutamist Ülemnõukogu valimiste puhul saab välja tuua ainult kogu süsteemi kirjeldamisel – näiteks, et rahvast näidati kõrgeima võimu teostajana või valimisprotsenti ebareaalselt suurena. Igapäevaste sündmuste puhul ei ole tagantjärele võimalik otsese vale kasutamist eristada. Mis puudutab valede suurust, siis Goebbelsi järgi (lk 21) oligi õige, et kui valetada, siis juba suurelt. Praegusel juhul ei olnud sellest ilmselt kasu, kuna vägisi valima minema sunnitud inimesed vaevalt pidasid end kõrgeima võimu teostajaiks.

Lugejate konsolideerimine

Sageli kasutati lugudes sõna „meie”, mida võib pidada üheks lugejate konsolideerimise võtteks, juhul kui see „meie” tõesti ka lugejaid hõlmas. Kui jätta kõrvale „meied”, mis tähistasid kõneleja töökollektiivi vms kindlalt piiritletud, mille puhul oli selge, et see ei haara lugejat, siis peamiselt oli tegu ühenditega nagu „meie maa” ja „meie rahvas”, mille all mõeldi praktiliselt alati NSV Liitu. Eesmärk oli panna ka eestlased pidama NSV Liitu oma kodumaaks.

Meie maal on ligikaudu 60 rahvast, rahvusrühma ja rahvust ja kõik nad on esindatud NSVL Ülemnõukogus ning on võrdõiguslikud NSVL kodanikud. („Nõukogude võimu jõud on hulkade aktiivsuses”, 30.01)

„Meie maal tuleb võimalikult kiiremini parandada haavad, mis löid talle saksa röövvalutajad.” (G. Perovi kõnest valijaile, kust hiljem selgub, et ei mõeldud ainult Eestit, kuigi esmalt võis jääda selline mulje, „Tallinna Mere rajoonis”, 19.01)

Ainult Eestit mõeldi „meie” all harva ja oli ka mitmeid juhtumeid, kus „meie” täpne tähendus jäeti täpsustamata, andes võimaluse mõista selle all nii NSV Liitu kui ka Eestit ehk siis nii kaugemat kui ka lähemat, nii kuidas lugejal oli lihtsam samastuda.

Iga päev pannakse vabriku autahvlile uusi tööliste nimesid, kes ületavad kehtivaid töönorme ja annavad toodangut üle plaani meie kalli sotsialistliku kodumaa hüvanguks. („Töövõitudega tähistame eelseisvaid valimisi”, 11.01)

10. veebruaril demonstreerib meie rahvas oma tihedat koondumist Lenini-Stalini partei ümber, meie ülesehitustöö julge ja kindlakäelise organiseerija ümber. (Eelnevalt oli juttu küll nõukogude rahvast üldiselt, kuid lause sõnastus võimaldab seda käsitleda uue alateema algusena, „Hoolas ettevalmistus kindlustab häireteta valimiste käigu”, 09.02)

„Olen veendunud, et bolševike partei ja suure Stalini juhtimisel näeb meie rahvas oma õnne, näeb meie sotsialistliku kodumaa au ja kuulsust ning õitsengut.” („Kell kuus hommikul 48. valimisjaoskonnas”, 10.02)

Samuti kasutati ohtralt konsolideerimise võtet, kus rahvast väideti tundvat või mõtlevat kindlal viisil, millega siis lugejal oleks võimalik samastuda. Kuna tegelikult ei ole kogu rahva mõtteid ega tundeid võimalik teada, võiks siin rääkida n-ö kõiketeadja fenomenist.

„Täna täitub tööliste tahe anda üksmeelselt oma hääled kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.” („Kell kuus hommikul 48. valimisjaoskonnas”, 10.02)

„[Kalinin], kes 1901. aastal töötas „Voltas” ja hiljem Raudtee Peatehastes, mistõttu ta on saanud meile eriti lähedaseks, Eesti tööliskond mäletab sm. Kalininit kui ustavat sõpra.” („Tehase nr. 9 töötajad esitasid saadikukandidaatideks seltsimees Stalini, sm. Kalinini, sm. Karotamme, sm. Pressi”, 03.01)

Töötajate kiiduavaldused on tõenduseks, et seltsimeeste poolt öeldud sõnad on väljendanud kõikide ühiseid mõtteid ja tundeid. („Sammume esimestes ridades”, 03.02)

Konsolideerimise võtetena kasutati veel näiteks positiivsete eeskujude toomist innustunud valijate näol või tuues näiteid inimestest, kellel on elu nõukogude korra tulekul paremaks läinud. Samuti täitis sellist rolli rääkimine iga rahvuse esindatusest Ülemnõukogus (Eestil oleks nagu sõnaõigus) ning ühiste sõjakannatuste meenutamine ja üleskutsed hävitatu

ühiseks ülesehitamiseks partei eestvõtul. Tähtsaks mobiliseerimise võtteks tuleb pidada ka valijate kui võimu teostajate rolli rõhutamist.

Mis puutub konsolideerivatesse ohtudesse, siis konstrueeriti uuritud tekstides ohte harva – vaid kahes tekstis. Mõlemal juhul olid ohustajateks nõukogude korra vastased – kas kodanlus TRÜ õppejõu kirjutatud nn valimisteoreetilises tekstis „Valimisõigus ja valimiskampaania” (29.01) või „Nõukogude võimu vaenlased” kandidaat Perovi kõnes, mida tsiteeriti loos „Tallinna Mere rajoonis” (19.01).

TRÜ õppejõu loos olid ohu sisuks „ideoloogilised mürgistamiskatsed” ehk sildistatud termin, mille tegelik sisu on hämar, kuid ilmselt seisneb nõukogudevastases propagandas, ning ohustatavaks oli kogu rahvas. Hoiatusele lisab kaalu asjaolu, et kodanlikes riikides on propaganda loo andmetel nii tugev, et sunnib töölisklassi vabatahtlikult kodanlusele alluma. Perovi tekstis jäi ohu sisu veelgi segasemaks:

„Nõukogude võimu vaenlased tahavad ära kasutada meie raskusi, mis on tingitud nelja-aastasest sõjast. Ärge uskuge neid, uskuge omaenda jõusse, armastage nõukogude võimu, tugevdage teda.”

Kuna ohu vastu võitlemise vormina on kujutatud mitte-uskumist, võib samuti oletada, et tegu on verbaalse ohu ehk nõukogude-vastase propagandaga. Samas võib öelda, et nõukogude võimu legitimeeritigi nii, et näidati selle võimu vaenlaste olemasolu iseenesest mõistetavana (tõestust ja näidet vajamata).

Hoiatused nõukogude-vastase propaganda eest jäid mõjult ilmselt nõrgaks, arvestades rahva värsket pettumust uuesti okupatsiooni alla langemisest ning mälestusi kodanlikust Eestist. Küll võisid hoiatused töötada ähvardusena nõukogude-vastaste seisukohtade levitajatele endile.

Kokkuvõte

Kokkuvõtlikult võib öelda, et 1946. aasta Ülemnõukogu valimiste kajastuses konstrueeriti valimisi kui esindusdemokraatia omaseid ning rahva rolli võimu kõrgeima kandjana. Samas õõnestas seda käsitlust paralleelselt levinud käsitlus rahvast, kes ei saa asjadest

õigesti aru ilma agitatsioonita, mille mõjusfääri sattudes nad aga kohe õige sihi leiavad. Mõjutatavuse tõttu valitses ka oht, et kodanlik propaganda neid ümber veenab.

Arvestades sündmuste ajalist tausta, oli loogiline, et lugudes üritati rõhutada nõukogude korra paremust ning demokraatlikumat iseloomu, võrreldes kodanliku korraga. Samas toodi väga vähe eksplitsiitseid paralleele kodanliku Eestiga, jutt jäi üldiseks ning argumentatsioon sisaldas ohtralt sisulisi väljajätteid, mis võis mõjuda sõnumit õõnestavalt, aga ka propagandistidele soodsalt, juhul kui lugejad tegid teksti mõistmiseks ise selliseid mõttelisi täiendusi, nagu autor eeldas.

Võimudiskursuse märkideks võis pidada ka läbivat sõjakatsumustele ja saavutatud võidule viitamist kui konsolideerivat diskursust ning juhikultuse konstrueerimist.

Lugude argumentatsiooniskeemis kasutati ka muudel puhkudel kui kodanlusest kõnelemisel sageli väljajätteid, infotühimikke ning lihtsustusi ja sildistusi, mis eeldavad manipuleeritud käsitluste omaksvõttu ja nende keerukama tausta mõttelist kõrvalejätmist lugejate poolt. Nagu ka seda, et lugeja ei hakkaks kriitilisi küsimusi esitama. Kasutati ohtralt retoorilisi võtteid, mille üleküllus mõjus aga kunstlikuna.

Näiliselt oli lugudele laiaulatuslik ligipääs ka tavainimestel, kuid nende tsitaadid mõjusid kunstlikuna, sisaldades ametlikust diskursusest pärit, suulises kõnes ebaloomulikke väljendeid. Samuti ei olnud tavainimestel ligipääsu tekstidele, mis rääkisid rahva rollist kõrgeima võimu kandjana. Näilise laia ligipääsu kaudu ning rahva kui võimukandja rolli rõhutades konstrueeriti valimisi demokraatliku protsessina. Ligipääsu osalisus ning valijate näitamine kergesti mõjutatavana näitasid aga ka tekstides endis, et see demokraatlikkus ei olnud tegelik.

DISKURSUSEANALÜÜSI TULEMUSED II – UNGARI ÜLESTÕUS 1956

Üldine ülevaade ülestõusu kajastusest

Ungari ülestõusu kajastamise juures oli tähelepanuväärne, milliseid propagandavõtteid kasutati ning millest üldse räägiti ja millest mitte, arvestades teema erakordset tundlikkust Nõukogude Liidu jaoks ning soovi oma mõjusfääri hoolimata tekkinud ohust hoida ja tugevdada. Samuti on oluline arvestada, et Eesti lugejatel olid toimuva kohta alternatiivsed infokanalid – Lääne raadiojaamad.

Kokku ilmus Rahva Hääles 1956. aasta oktoobrist detsembri keskpaigani sadakond Ungari sündmusi kas pea- või kõrvalteemana kajastanud lugu. Pärast detsembri keskpaika kajastamine hääbus. Ungarist kõnelenud lugude ilmumissagedus jäi sarnaseks nii enne ülestõusu mahasurumist 4. novembril (lehes kajastati seda 6. novembril – päev varem oli esmaspäev, mil lehte ei ilmunud) kui ka pärast seda. Küll osutus punaväelaste võit veelahkmeks mõnede teema aspektide käsitlemise viisis. Valdav enamik lugusid pärines TASSist, mis tähendab nende kõrget ideoloogilise kontrollituse taset.

Esimene Ungari sündmusi käsitletud lugu oleks ajaliselt võinud ilmuda 25. oktoobril, sest ülestõus puhkes 23. oktoobril. Sel päeval ilmus Rahva Hääles tõesti üks lugu Ungarist, kuid see oli uudis Ungari Töörahvapartei (kommunistliku partei analoog Ungaris) ning Jugoslaavia Kommunistide Liidu delegatsiooni tavapärasest kohtumisest. Ülestõusu kajastus jõudis lehte 26. kuupäevaks (TASSi uudise kuupäevaks oli tegelikult märgitud 24.10, kuid tegelikku koostamisaega on muidugi võimatu teada).

Lugu kandis pealkirja „Rahvavastase avantüüri läbikukkumisest Ungaris” ning mitmed seal esinenud määratlused olid antud selliselt, et need püsisid peaaegu muutumatuna ülestõusu kajastamise lõpuni. See näitab sõnumi läbimõeldust ning tõenäoliselt oli tegu juba varem Ungari sündmuste teravnemise puhuks või teiste sarnaste sündmuste jaoks valmis mõeldud käsitusviisiga. Tuleb aga märkida, et see käsitusviis jõudis lehte alles siis, kui tekkinud oli esmane *status quo*, kui nõukogude väed olid esiti lüüa saanud. Kui seis oli veel lahtine, ei avaldatud midagi. Viivitusajaks kujunes üks päev.

Püsivatest määratlustest kasutati näiteks mitmeid „silte” ülestõusjate defineerimiseks („põrandaalused reaktsioonilised organisatsioonid”, „bandiidid”,

„mässajad” ning „rahvavastased”, „vaenulikud” või „fašistlikud” „elemendid”). Toimunu põhjusena mainiti õhutustegevust välismaalt, konkreetseid riike veel nimetamata.

Ülestõusjate tegevust kujutati alanuna üliõpilaste meeleavalduselt, kus üritati „esile kutsuda massilisi korrariikumisi”, järgnesid laamendamine ja rüüstamine, sekka ka verevalamine, kuid selle ulatust ei mainitud. Ühtegi konkreetset objekti, mida rünnatud olevat, ei nimetatud. Kokkuvõttes tekitati kohe alguses mulje, et tegu ei ole ungarlaste enda initsiatiivil, vaid välismaalt õhutatud sündmusega, ning samuti mitte ideeliselt motiveeritud tegevuse, vaid labase laamendamisega. Et konkreetseid välisriike veel ei mainitud ega ka konkreetseid rünnatud objekte, võib tähendada, et sõnumi lõplikuks kujundamiseks oli alles aega vaja.

Samuti rõhutati, et nõukogude väed sekkusid Ungari valitsuse palvel. Et sekkumist üldse põhjendati, võis johtuda selle küsimuse kiirest üleskerkimisest rahvusvahelises suhtluses ja/või Lääne raadiojaamades.

Tähelepanu väärrib ka väide, et „täna” ehk 24. oktoobri õhtuks olla avantüür juba likvideeritud. Tegu oli sündmustele risti vastupidise tähenduse andmise, otsese valega.

Järgnevalt avaldati kuni ülestõusu mahasurumiseni iga päev kas üks või paar lühemat sorti lugu, mis kirjeldasid asjade seisu Ungaris. Pealkirjad olid märkimisväärselt üksluised – veel 30. oktoobrini olid need järjest praktiliselt samad, mis avalool – „Rahvavastase avantüüri läbikukkumisest Ungaris”. Seejärel sai korduvaks pealkirjaks, mida kasutati Ungari sündmuste puhul nende sisust hoolimata, seejuures ka ülestõusu mahasurumise uudise juures, „Olukord/olukorrast Ungaris”.

Neis lugudes räägiti korduvalt, kuidas transport ei tööta, kuidas paljud ettevõtted uuesti tööd alustavad, kuidas paljud kauplused on avatud, kuidas mitu ajalehte hakkasid uuesti ilmuma jne. Kujuneb arusaam, et tekkinud pidi olema arvestatav kaos, kuid mida täpselt olid ülestõusjad teinud ning milliste ettevõtete-teenuste toimimist ja kuidas nad olid kahjustanud, ei räägitud.

Samade lugude sees või teistes lühilugudes kajastati ka poliitilisi muudatusi Ungaris. Tähelepanuväärne on fakt, et nii Ungari riigimeeste avaldusi, Nagy’i saamist valitsusjuhiks, tema valitsuse koosseisu, selle muutmist jms kajastati kas neutraalses, klassikalise ameerikaliku uudise võtmes, mis oli nõukogude ajakirjanduses haruldane, või ühel korral isegi positiivses võtmes (31.10, jutt käis uue valitsusprogrammi esitamisest

Nagy'i poolt, mille „töötajad” ja ametiühingud olevat heakskiiduga vastu võtnud). Samas näidati Nagy'it NSV Liidu seisukohti toetavana, ka tema rääkis kontrrevolutsionääridest-ässitajatest, kes „töötavat rahvast” ära kasutasid jne. Tõlevastavuse määra on siin raske hinnata,

Neutraalselt kajastati novembri alguses isegi selliseid otseseid liberaliseerumise ilminguid nagu uute parteide teke Ungaris ja nende oma ajalehtede väljaandmine (3. november „Olukorrast Ungaris”) või Nagy'i valitsuse reorganiseerimine „demokraatlike parteide koalitsiooni alusel” ja uute kohaliku omavalitsuse organite loomine (1. november „Olukord Ungaris”).

Ühe neutraalse kajastusega loo terviktekst: „Budapesti raadio andis edasi ametliku teate selle kohta, et 27. oktoobril 1956 kujundatud Ungari valitsuses vabastatakse nende ametikohtadelt ministrid /... nimede loetelu/. Valitsus kujundati järgmises koosseisus /... nimede loetelu/. Ungari armee kindralstaabi juhatajateks on nimetatud Bela Kirai ja Sandor Kovacs. Ettevõtetes seisab töö endiselt.”

Ungari poliitilise juhtkonna tegevuse esialgne neutraalne kajastus võis tuleneda sellest, et esialgu üritasidki nad jõuda lahenduseni koostöös Nõukogude Liiduga ega põletanud sildu (Békés 2006:5). Kui koostöösoov olid olemas, ei tahtnud ehk ka NSV Liit võtta Nagy'i jt suhtes kohe hukkamõistvat seisukohta. Teiseks ei saa välistada ka Békési eelpool (lk 12-13) mainitud teooriat, et ka nõukogude võimud ise ei olnud alguses kindlad, kuidas Ungariga ümber käia.

Enne ülestõusu mahasurumist ilmunud lugudest oli üks informatiivsemaid 30. oktoobril ilmunud Pravdast pärinev pikem lugu tuttava pealkirjaga „Rahvavastase avantüüri läbikukkumine Ungaris”. Seal ilmuski väljavõte Nagy'i (ja parteijuht Kádári) ametlikku diskursust toetavatest kõnedest. Esmakordselt mainiti välisriike, mis olevat ülestõusu õhutanud – USA, Inglismaa, Lääne-Saksamaa „ja mõnede teiste riikide imperialistlikud ringkonnad”. Esmakordselt räägiti täpsemalt ülestõusjate oletatavast tegevusest – nad olevat Rahvusmuuseumi rünnanud ning seejuures tuletõrjujaid ja sõdureid tulistanud ning tänavail raamatuist lõkketuld teinud. Tõmmati selge eristusjoon ühelt poolt „kontrrevolutsionääride” ning teisalt nendega eksitusest kaasa läinud „töötava rahva” vahel. Viimaste eksitust õigustati riigi juhtkonna poolt tehtud vigadega, mis olevat hõlmanud „sotsialistliku seaduslikkuse printsiipide rikkumist” jm ning väljenduvat peamiselt

majandusliku heaolu nappuses. Seega näidati ülestõusu käivitajana taaskord mitteideoloogilist sfääri – ainelist heaolu.

Pravda loos toodud käsitlused jäid samuti püsima ka edaspidi.

Ungari ülestõusu käsitluse juures ilmus ka üks tekst, mis peaaegu sarnanes 1946. aasta valimiste juures nähtud nn pühadele tekstidele, ehk siis sellele viidati hiljem korduvalt ja trükiti ära teiste sotsialismileeri maade kommentaare. 1. novembril ilmus 30. oktoobri kuupäevaga „NSV Liidu valitsuse deklaratsioon Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike riikide vahel sõpruse ning koostöö arendamise ja edasise tugevdamise alustest”.

Tekst sisaldas riikide sõpruse üldisema rõhutamise kõrval olulist välispoliitilist sõnumit, mis tuli ilmselt vastuseks Nõukogude vägede Ungaris tegutsemise arutamisele rahvusvahelisel tasandil, sh ÜROs. Deklaratsioonis öeldi, et nõukogude valitsus olevat valmis väed kohe Budapesti linnast välja viima, kui Ungari valitsus seda vajalikuks peab, aga ka rääkima Ungari ja teiste Varssavi lepingu riikidega läbi vägede Ungaris-viibimise küsimuses üldiselt. Konstrueeriti riikide võrdõiguslikkusel põhinevat otsustusprotsessi olukorras, kus tegelikkus oli täpselt vastupidine. Huvitav side tekib eelpool mainitud tööga, et NLKP presiidium olevat kaks päeva varem vastu võtnud otsuse väed tõepoolest Ungarist välja viia ja päev hiljem ikkagi ümber mõelnud. Avaldus ilmus siis, kui oli juba ümber mõeldud.

Jooksvalt puudutati Ungari teemat rahvusvahelisel tasandil ka ÜRO eri organites toimunud arutelude kokkuvõtetes, kuid jutt piirdus esialgu sellega, kas teemat arutada või mitte. ÜRO arutelusid hakkas Rahva Hääl avaldama pärast Suessi kriisi puhkemist oktoobri lõpupäevil, mil julgeolekunõukogu erakorraliselt kogunes. Arutelu nii Suessi kui Ungari kohta jätkus peaassamblee istungjärgu kokkuvõtetes. NSV Liidu pool presenteeris Ungari küsimust ÜROs kui Ungari siseasja, mille abiga tahetakse Suessilt tähelepanu kõrvale juhtida. See võiski olla ka ÜRO materjalide äratrükkimise kui sellise aluseks.

Enne ülestõusu mahasurumist oli veel tähelepanuväärne paar päeva varem toimunud pööre kontrrevolutsionääride tegevuse kajastuses. Kui enne räägiti lihtsalt, et mõned rühmad veel tegutsevad, siis 3. ja 4. novembri lugudes (esmal TASSi uudis, teisel päeval kaks refereeringut Jugoslaavia ajalehtedest) teatati, et olukord on viimastel päevadel hullemaks läinud ning et lisaks rüüstamisele tegelesid nad ka vägivallatsemisega ühiskonnategelaste kallal (nimesid ei nimetatud), „paljude kommunistide metsiku

tapmisega” ning „hirmsate metsikuste ja vägivaldaaktidega, eriti kommunistide kallal”. Ilmselt puhuti vähesed irratsionaalsed vägivaldajuhtumid tegelikkusest kordades suuremaks, näidates neid ühtlasi pideva ja tavapärasena. Arvatavasti oli tegu teadliku ülestõusjate tegevuse senisest halvemas valguses näitamisega, et õigustada ette punaväelaste uut sekkumist. Konkreetsete faktide puudumine pidi aga õõnestama jutu usaldusväärsust.

Ülestõusu mahasurumine, nagu öeldud, jõudis 6. novembri lehte. Kui seni olid Ungarit puudutavad lood ilmunud valdavalt 3.-4. küljel, siis nüüd oli esiküljel TASSi uudis toimunud võimupöördest, teisel küljel pikem Ungari olukorda lahkav kirjutis Pravdast (kuupäevaga 4. november) ning kolmandal küljel uute Ungari riigijuhtide pöördumine rahva poole – selgitus, miks osad ministrit Nagy’i valitsusest taandusid, ning Kádári uue valitsuse programmi tutvustus.

Senine neutraalne-positiivne suhtumine Nagy’isse oli hoobilt muutunud negatiivseks. TASSi uudises mainiti, et tema valitsus „puhastas teed reaktsioonilistele jõududele ja kontrrevolutsionääridele”, Pravda loos räägiti, et Nagy ei suutnud ega tahtnud reaktsiooniliste jõududega võidelda ja „osutus objektiivselt nende käsilaseks”. Ilmneb, nagu oleks Nagy ehk isegi soovinud kontrrevolutsionääre vaos hoida, kuid ei tulnud toime. Et Pravda oli Nagy’i hukka mõistnud juba 4. novembri loos, viitab samuti soovile selle käsitlusega uuele rünnakule ideoloogiliselt teed sillutada. Samale võimalusele osutab tõik, et loos räägitakse käimasolevate päevade erilisest tähtsusest riigi saatusele. See haakub hästi asjaoluga, et tegu oli rünnakupäevaga – ning rünnaku tulemus ei olnud veel selge.

TASSi uudises kirjeldati 4. novembril toimunut nii: „Täna hommikul varises kokku Ungari rahvademokraatliku korra vastu suunatud reaktsiooniline vandenõu. Lagunes ja lakkas eksisteerimast Imre Nagy’i valitsus.” Järgnenud oli uue valitsuse moodustamine, Nõukogude armee kohene appikutsumine ja üheskoos kontrrevolutsionääride „gruppide”/”jõukude” purustamine. Selline määratlus osutab, et tegu oli suhteliselt väikeste jõududega, kuid armee sekkumise õigustuseks tuletati veel meelde, et ülestõusjad olevat „töölisi-revolutsionääre” piinanud ja üles poonud, apelleerides taas kord selgele valele.

Pärast 6. novembrit kajastati Ungari olukorda veel ligi poolteist kuud pidevalt edasi. Valdavaks žanriks olid taaskord lühemapoolsed lood asjade seisust, aga ka välisabist Ungarile. Samuti lisandus Ungari põgenike teema, kelle elu piiri taga kirjeldati mustades värvides, lubades kõigile naasjatele amnestiat ning häid elutingimusi.

Jätkuvalt mainiti ka kontrrevolutsionääride väiksemamastaabilist tegevust, seda isegi detsembri keskpaigas, rünnakuid ühistranspordi vastu, aga ka esimeste lugude laadset tõdemist, kuidas mingid ettevõtted-teenused toimivad – mainimata põhjust, miks ei peaks nad seda veel tegema. Tekib küsimus, miks näidata olukorra osalist kontrolli alt väljasolekut veel nii hilja. Tavaliselt nõukogude propaganda ju hoidus kõige sellise kajastamisest, mis võis viidata, et partei ei suuda kõike kontrollida. Võib-olla oli taas tegu vastusega Lääne raadiotest pärit infole.

Ilmus ka kolm pikemat n-ö kokkuvõtvat ja kinnistavat käsitlust toimunust – kahe näol oli tegu NSVL esindajate kõnega ÜRO Peaassambleel. Info sihtgrupiks pidi olema rahvusvaheline üldsus (kui oletada, et tegu oli kõne teksti adekvaatse edastusega), kuid ühtlasi anti ka vähemalt Eesti lugejale mitmesugust infot esmakordselt. Eriti just välisminister D. Šepilovi ÜRO-kõnes 21. novembri lehes esitati uusi väiteid, seni ainult siltidega tähistatud nähtuste lahtiselgitamist, arvukalt allikaviiteid ja tsitaate seisukohtade kinnituseks ning ka uusi manipulatiivseid võtteid. Ühtlasi käsitles Šepilov põhjalikult välismaise ässitustöö teemat, jättes just selle kõlama toimunu käivitava jõuna.

Rahvusvaheliste suhete aspektile pöörati hilisemas teemakajastuses veelgi tähelepanu, vastates ilmselt välismaalt tulevatele süüdistustele. Korduvalt korrati juba varem mainitud lubadust, et Ungari, NSV Liit ja teised Varssavi lepingu riigid hakkavad arutama Nõukogude vägede väljaviimist Ungarist. Lubadustest kaugemale siiski ei jõutud, kuid välismaale anti seda sõnumit edasi järjekindla signaalina. Samuti avaldati Rahva Hääles kolm läkituste vahetust NSV Liidu riigijuhtide ning vastavalt USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa juhtide vahel (esimene ilmus 10., teised 17. novembri lehes). Teiste riikide juhid kurvastasid Ungaris toimunu üle ja kergitasid vägede kohaoleku küsimuse. NSV Liidu sõnum oli, et tegu on Ungari ja NSV Liidu asjaga, kuhu teised ei peaks sekkuma.

Kokkuvõttes: kui võtta arvesse tähelepanuväärselt napp kajastus Budapesti tänavail, linnapildis jne tegelikult toimunu kohta koos poliitiliste muudatuste ootamatult neutraalse kajastusega, võib oletada, et enne ülestõusu mahasurumist oli mingil määral tegu NSV Liidu võimude peataolekuga. Võib oletada, et olles ungarlaste esialgsest vastupanust kohkunud ja kaaludes tõepoolest ehk vägede väljaviimist, julgeti öelda vaid nii vähe kui võimalik ja igaks juhuks jätta endale „põgenemistee”.

Samas sai juba esimese looga paika suhteliselt püsiv toimunu põhijoonte ja osaliste määratlus, mis oli ilmselt koostatud mõttega, et seda saaks NSV Liidu siseselt edaspidi kasutada ja arendada nii jätkuva lüüasaamise kui võidu korral. Esimesel juhul oleks lihtsalt saanud edasi hurjutada „imperialistlikke riike” ja „kontrevolutsionääre” ning rõhutada vajadust selliste jõudude vastu edasi võidelda, uusi rünnakuid teha jne.

Analüüs aladiskursuste kaupa

Rahva ärakasutamise diskursus: *paljudel Ungari töötajatel, kes olid langenud reaktioonilise propaganda õnge, avanesid silmad*

Juba alates esimesest ülestõusu kohta ilmunud loost kuni kajastuse lõpuni välja näidati ülestõusu välismaiste õhutajate kätetööna:

Seda vaenulikku avantüüri valmistati ilmselt ette pikemat aega, kusjuures välismaise reaktiooni jõud ässitasid rahvavastaseid elemente süstemaatiliselt väljaastumisteks seadusliku võimu vastu. („Budapestis kukkus läbi rahvavastane avantüür” 26.10)

Kes täpselt olevat ässitajateks olnud, jäi esialgu segaseks, kuid 30. oktoobri loos toodi välja konkreetsed maad – USA, Inglismaa ja Lääne-Saksamaa, hiljem mainiti eraldi ka Prantsusmaad. Sildina võeti kasutusele „imperialistlikud riigid”, mis pidi ilmselt viitama ka nende motiividele ässitustöö tegemiseks – impeeriumi laiendamisele. ÜROs peetud kõnes 21. novembri lehes ehk just rahvusvahelisele avalikkusele suunatud tekstis siiski „imperialismi” mõistet ei kasutatud. Otsesõnu kajastati välismaiste ässitajate motiive pealiskaudselt, soovina rahvademokraatlik kord kukutada. Mis täpselt sellest võita oleks, jäi lahtiseks.

Lugudes kirjeldati, kuidas õhutajad on loonud oma baase Ungari naaberriikidesse, kust nad levitavad propagandat, saadavad teele salakuulajaid jne; kuidas nad läkitavad Ungarisse lennukite kaupa sõdureid jne. Välisminister Šepilovi 21. novembri kõne osutus õhutustöö kõögipoolse osas kõige detailrikkamaks – räägiti USA Senati koostatud detailsest plaanist õõnestustegevuseks (lisati koostaja tsitaat), tsiteeriti Esindajatekoja vastu võetud resolutsioonist (lisati kuupäev), mis kutsus rahvademokraatia maid n-ö vabastama; nimetati

USA seadus, millega anti 1956.-1957. aastal 100 miljont dollarit õõnestustegevuse heaks jne. Šepilov kasutas rohkelt allikaviiteid, esitades fakte esimest korda usutavatena.

Alates 30. oktoobrist konstrueeriti mõjutusahelat selgelt kolmeosalisena – (1) välismaised õhutajad, (2) Ungari kontrrevolutsionäärid (ja hulk muid nimetusi, vt nt lk 89-90) ning (3) Ungari „töötav rahvas”. Kui esimesed kasutasid oma eesmärkideks ära teisi, siis teised omakorda meelitasid kaasa tulema kolmandaid. Seejuures oli eksiteele viidud osa töörahvast ise süüst prii.

„Kuid ausaid, eksiteele sattunud inimesi töörahva hulgast, eriti noorsoo hulgast ei tohi muidugi ära vahetada nende kontrrevolutsiooniliste elementidega, kes eksiteele sattunud reeturlikult petavad.” („Tõkestada tee reaktsioonile Ungaris” 06.11)

Alati defineeriti neid kolmanda lüli liikmeid just nende töö kaudu, reeglina nimetades neid „töötavaks rahvaks”, harvemini „töölisteks”. Kui palju neid kaasaminejaid oli ja millistes aktsioonides nad täpselt kaasa löid, ei öelda. 30. oktoobri Pravda loos mainitakse lihtsalt, et kodanlik propaganda püüab neid ekslikult näidata relvastatud avantüüri algatajaina ning et sellistes tegevustes nagu Rahvusmuuseumi süütamine, tuletõrjute-sõdurite tulistamine ja raamatute põletamine nad *ei* osalenud. Kui räägiti konkreetsetest rahutustest või vastalistest ettevõtmistest, siis nimetati ainult kontrrevolutsionääre, reaktsioonilisi jõude jne, ehk mitte eksitatud töötajaid.

Kontrrevolutsionääre endid üritati omakorda näidata kui süstemaatiliselt organiseerunud jõudu, keda oli pikalt välismaalt mõjutatud, kelle hulka kuulusid näiteks kunagise Horthy režiimi ohvitserid ning kes valdasid sõjalist taktikat. Nii tekitati vastandus spontaanse ülestõusu ideega, kuid omakorda jäeti õhku ebaloogiline tõik, et hoolimata väidetavast taktikalisest meisterlikkusest tegelesid nad ainult rüüstamise ja vägivallatsemisega ega suutud kirjutatu põhjal kordagi reaalselt võimu ohustada.

Nii ässitajate, kontrrevolutsionääride kui ka eksitatud töörahva kirjeldamisel kasutati valdavalt silte, mis jättis lahtiseks, kes nende hulka õieti kuulusid. Iga lugeja võis teha omaenda tõlgenduse ning ka võimud võisid järelilikult iga inimese rolli kaaludes ta oma suva järgi halbade või heade hulka liigitada. Kontrrevolutsionääride kohta esines siiski üks määratlus: „endine ekspluataatorite ladvik” ehk New York Timesi (!) andmetel täpsemalt

„kukutatud klasside riismed: rikkad inimesed, keda kommunistid tegid vaeseks, endised mõisnikud ja kulakud, represseeritud klerikaalid jne”. Määratlus ilmus alles 21. novembri lehes Šepilovi ÜRO-kõnes ning sinnamaani olid kontrrevolutsionääride koosseis ja ka tegutsemise motiivid täiesti lahtised.

Eksiteele viidud „töötava rahva” kuvandiga täideti kaht võimalikku eesmärki. Ühelt poolt tunnistati ilmselt Lääne ajakirjanduse survele, et tõepoolest ka tavalised inimesed olid tänavail, kuid selleks leiti õigustus ja kinnitati, et on eksitud nende kujutamise toimu juhtidena. Teisalt võidi avada ülestõus osalenutele n-ö pääsetee – et sundida aremaid ülestõusjaid kommunistide poolele üle tulema.

Põhjustest, mida töötajate kaasalöömisel nähti, ma rääkisin juba eespool – nimetati riigi juhtide poolt tehtud vigu (konkreetselt kelle poolt, ei mainitud), mis olid osaliselt ka poliitilise iseloomuga, kuid selle tulemuseks oli vähene majanduslik heaolu, mis olevatki mõjutanud töölisi tänavale minema. Ühesõnaga olid töötajad kergesti mõjutatavad (siin on sarnasus 1946. aasta Ülemnõukogu valijate ühe käsitlemisega) ning nende motivaatoriks oli ainealine heaolu. Revolutsioonilisest ideelisusest oli asi kaugel.

Ja nagu ka 1946. aasta valimiste puhul valijad, olid need inimesed kergesti mõjutatavad mitte ainult ühe, aga ka teise poole propagandast, korrigerides ühe mõjusfäärist teise sattumise korral kiiresti maailmavaadet. Nii teatatakse juba 6. novembri uudises ülestõusu kukutamisest, et kõikjal arutati uue valitsuse värsket programmi ja „paljudel Ungari töötajatel, kes olid langenud reaktsioonilise propaganda õnge, avanesid silmad”. Ei läinud poolt päevagi.

Rahva ärakasutamise diskursuse üheks osaks oli ka ülestõusu mahasurumise järgne pagulaste kujutamine, keda propaganda abil olla meelitatud välismaale põgenema, kuid kelle sealne elu-olu olla halvaks osutunud. 2. detsembri lugu „Ungari pagulastele on avatud tagasitee kodumaale” nendib, et pagulastele olla lubatud kullamägesid, kuid nad „paigutati halvastisisustatud laagritesse, mille tõttu neil tuli kannatada palju puudust”. Loos lubatakse naasjatele amnestiat ja et nende vastu ei algatata mingeid kohtumenetlusi. Pagulaste vastuvõttu kirjeldatakse järgnevalt:

Välismaalt tulnud isikud saavad eelkõige süüa, seejärel aga saadetakse nad mugavatest jaotuspunktidest edasi nende elukoha järgi. /.../ Neil võimaldatakse viivitamata asuda oma korteritesse.

Ühesõnaga näidati inimesi taas kui kergesti propagandale allunuid, kellele võib andestada, ning teisalt – kelle jaoks on esmatähtis aineeline heaolu: söök, korter, jaotuspunkti mugavus, mitte aga mingid ideelised küsimused või poliitiline režiim.

Ässitajate-kontrevolutsionääride-eksiteele viidute kajastamisel oli „häälte” lõikes juhtiv ots lugude autoritel ehk kokkuvõtlikult öeldes võimudel. Kohati tsiteeriti ka välismaist ajakirjandust, peamiselt sotsialismileeri lehti, kuid ka lääneriikide omi, kui tsitaadid sobisid.

Tähelepanuväärsel kombel said ühes loos, Šepilovi kõnes, sõna ka ülestõusnud ise – tõsi küll, lääne ajakirjanduse vahendusel ja mitte otsetsitaatidena, vaid autori poolt ümbersõnastatult. Nende ainus sõnum oli aga ideoloogiliselt väga mõjus, haakudes ka ühe samasisulise tsitaadiga New York World Telegram and Sunist. Tsitaadid räägivad, et põgenenud ülestõusnutel on põhjust „kibedaks pettumuseks”, sest õhutav propaganda oli andnud neile mõista, et on alust oodata ka lääne sõjalist abi. Nii vajutas Šepilov ungarlaste valusale haavale, sest tõepoolest oli oodatud sõjalist toetust (Békés 2006). Toodud tsitaatidel võis seetõttu olla reaalne propagandistlik mõju rahva ärakasutamise diskursuse kinnistamisel.

Ülestõusjate tegevuse valikulise esitamise diskursus: *fašistlikud elemendid rüüstasid kauplusi, lõhkusid aknaklaase*

Kirjeldus ülestõusnute poolt tehtust osutus tähelepanuväärselt lünklikuks, kuid lünki täideti aja jooksul, kasutades peaaesjalikult kirjeldusi väidetavatest vägivallaaktidest. Esmane kirjeldus toimunust jäi peamiselt rüüstamise-laamendamise tasandile, millel võis olla ideoloogiline tähendus – näidata toimuvat mitte-poliitilise tegevusena. Illustratsiooniks toimunu kirjeldused esimesest, 26. oktoobri loost:

Vaenulikud elemendid kasutasid eile pealinnas toimunud üliõpilaste meeleavaldust ettekäändena selleks, et tuua linna tänavaile nende poolt aegsasti ettevalmistatud grupid,

kes moodustasid mässu tuumiku. Nad rakendasid tööle agitaatoreid, kes, külvates rahva hulgas segadust, püüdsid esile kutsuda massilisi korrariikumisi.

Tungiti kallale reale riiklikele ja ühiskondlikele asutustele ning ettevõtetele.

Fašistlikud elemendid rüüstasid kauplusi, lõhkusid aknaklaase elumajades ja asutustes, tegid katset purustada tööstusettevõtete sisseseadet. Mässajate salgad, kellel oli läinud korda haarata enda kätte relvad, kutsusid mitmel pool esile verevalamise. /.../

Paljudes tööstusettevõtetes avaldasid töölised relvadega vastupanu bandiitidele, kes püüdsid kahjustada ja hävitada sisseseadet. („Budapestis kukkus läbi rahvavastane avantüür”, 26.10)

Põhimõtteliselt üritati sündmusi näidata millegi sarnasena nagu aprilli lõpus 2007 Tallinnas toimunud laamendamine. Juures oli ainult relvastatud kokkupõrgete element. Kindlasti ei teki sellisel juhul muljet, et tegutsemise ajendiks on ideed.

Samas on hämmastav, et kuni 30. oktoobrini ei kasutatud mitte ühtki konkreetset näidet rüüstamise-laamendamise objektidest, mis oleks lisanud kirjeldusele kõvasti usutavust. Lisaks ei räägitud ka enam rüüstamisest-laamendamise jätkumisest, vaid maksimaalselt väideti, et kontrrevolutsionääride mõned grupid veel tegutsevad. Karjuvalt ebaloogilisena mõjusid selle infopuuduse taustal järgnevate päevade lehtedes ilmunud sarnased väited:

Elu Budapestis muutub järk-järgult normaalseks. Ajaleht „Szabad Nep” ilmus täna endises formaadis ja tavalise lehekülgede arvuga. Enamik tööstusettevõtteid on alustanud tööd. Avatud on rohkesti toiduainetekauplusi. Ühiskondliku varustamise valitsuskomitee saadab Budapesti leiba, liha ja rasvaineid. Üldkasutatav transport ei funktsioneerigi veel, kuid remonditööliste brigaadid puhastavad juba trammiteid ning parandavad elektriliine ja korrastavad trammivaguneid. („Olukord Ungaris”, 31.10)

Mis täpselt oli juhtunud, jääb täiesti segaseks ning iga lugeja võib lüngad täita oma loogika põhjal – eelnevalt kirjutatu alusel oleks seega ilmselt tulnud süüdistada laamendavaid kontrrevolutsionääre, Lääne raadiojaamade põhjal sõjategevust kui sellist, kuid see täidaks ainult ühe lünga. Kas toimunud laamendamine oli lihtsalt palju laiaulatuslikum, kui esmalt räägiti? Kuhu on kadunud töötajad, et osa ettevõtteid-kauplusi ei tööta? Miks ei ole

Budapestis süüa? Mis asjast trammiteid puhastatakse? Kuidas on lood teiste transpordivahenditega peale trammi? Jne, jne. Kirjeldus võis vastata ka täielikult tõele, lihtsalt olla üks väike tahk kogu olukorrast, kuid võimalust seda teada lugejal ei ole, ning võimalust kirjeldust tegelikult mõista samuti mitte.

Samuti jäi esialgu väidetega verevalamisest – nagu näha, räägiti sellest juba esimeses loos, kuid ei öeldud vähegi konkreetselt, keda kus rünnati. Esimene täpsustus tuli samuti alles Pravdast võetud 30. oktoobri loos. Ka siin oleks konkreetsed näited muutnud teksti kõvasti usutavamaks.

Näidete puudumine kestis edasi – kui novembri algupäeval räägiti, et on rünnatud ühiskonnaelu tegelasi, siis see väide lausa karjus täpsustuste järele, mida ei tulnud. Kui samas räägiti kommunistide piinamisest ja ülespoomisest, ei järgnenud taas ühtki täpsemat fakti – kas neid olevat üle riigi tapetud kaks või kakssada? Taas kord oli siin tegu väheste vägivaldsete proportsioonitult suureks puhumisega, mis sellises esituses kujutas endast valet.

Ainus vähegi konkreetne näide tuli taas välisminister Šepilovi kõnest ÜROs, mis ilmus kaks nädalat pärast ülestõusu mahasurumist – Lääne-Saksa ajalehe Die Welt andmeil olevat „mässajad” võtnud vangi „40 ungari patriooti” ja müürinud nad elusalt allmaagaleriisse, „kust veel kaua kostis surmalemääratud inimeste koputust”. Seegi jutt ei ole aga kuigi konkreetne ja Šepilov ei esitle seda oma väitena. Šepilovi tekstis esitati teisigi uusi, värvikaid väiteid ülestõusnute tegevuse kohta. Ta rääkis tuleriitadest Budapesti tänavatel, kus olla põletatud petrooleumiga ülevalatud ungari patriootide laipu, „ausate patriootide” poomisest laternapostide külge jne. Kui tegu oluks täie tõega, tekib küsimus, miks ei antud neid detaile varem, sest see oluks igati propaganda huvides...

Tekib ka küsimus, mis oli üldse võimude soov sündmuste nii puuduliku esitamise juures, millest osa võis sisaldada ka tõe elemente, kuid ülisubjektiivses tõlgenduses ja lisandustega. Kui juba sündmusi välja mõelda, miks mitte teha seda usutavalt? Ilmselt üritati balansseerida piiril, kust alates Lääne raadiojaamadel oleks olnud võtta midagi konkreetset ja seda ka konkreetselt ümber lükata. Ilmselt sellega arvestati ja üritati jätta valed üldiseks, kuid sõnastuselt värvikaks (sel eesmärgil kasutati ilmselt ka sildistusi nagu „rahvavastane avantüür”).

Kuna sündmust ei saanud täielikult maha vaikida, üritati rääkida sellest nii vähe kui võimalik (siit ka info esitamine peamiselt lühilugudena ja viimasel küljel) – ent luua seejuures selline pilt, mis oleks nõukogude võimudele soodne.

NSV Liidu appikutsumise diskursus: selle küsimuse otsustamine ei olnud kerge
Nõukogude valitsusele

Selle aladiskursuse raames üritati veenda, et nõukogude väed ei tegutsenud mitte omal initsiatiivil, vaid vastasid Ungari valitsuse abipalvele ning et tegelikult on Nõukogude Liit nõus – kui ainult teised Varssavi lepingu riigid samuti sellega nõustuksid – väed ka Ungarist välja viima. Nagu ülal mainisin, konstrueeriti nõnda riikide võrdõiguslikkuse kuvandit. Taas oli tegu selge valega, kuid mitte päris üheselt ümberlükatava factiveaga. Tegelikult oli ju Ungari parteijuht vormitäiteks tõesti abipalve esitanud ja väidet selle kohta, mida NSV Liit soovib, ei saa üheselt ümber lükata. Selle sõnumi esitamisel olid osaks sihtgrupist lääneriigid, kelle esindajad tõstatasid nõukogude vägede Ungaris paiknemise ja kasutamise küsimust Rahva Hääle andmetel ÜROs ja riigijuhtidevahelistes läkituste vahetustes, aga ilmselt mujalgi.

Et nõukogude väed rahutustesse sekkusid, mainiti juba esimeses loos:

Ungari Rahvavabariigi valitsus pöördus NSV Liidu valitsuse poole abisaamise palvega. Vastavalt sellele palvele osutasid Nõukogude sõjaväeosad, kes viibivad Ungaris Varssavi lepingu kohaselt, Ungari Vabariigi vägedele kaasabi korra jaluleseadmisel. („Budapestis kukkus läbi rahvavastane avantüür”, 26.10)

Nimetati ära nii abipalve kui ka vägede Ungaris viibimise alus, vastamaks ilmselt juba esimeste päevadega rahvusvahelises suhtluses üles kerkinud küsimustele. Lisaks mainitakse, et nõukogude väeosad osutasid vaid kaasabi Ungari vägedele. Nii sekkumise initsiatiiv kui ka põhikoormus konfliktis omistati Ungarile endale.

Seejuures keeras Šepilov oma 21. novembril ilmunud kõnes appikutsumise retoorikale veel uue vindi peale. Minister väitis, et tegu polnud mitte isegi appikutsumisega, vaid „nõusoleku palumisega” vastavalt Varssavi lepingule Ungarile appi tulla. Ja kui Kádári valitsus nõukogude vägesid teist korda appi palus, siis: „Selle küsimuse otsustamine

ei olnud kerge Nõukogude valitsusele. Me olime teadlikud nendest raskustest, mis paratamatult tekivad ühe maa vägede kasutamisega teisel maal. Kuid Nõukogude valitsus ei saanud jääda ükskõikseks sõbraliku Ungari saatuse suhtes.”

Võimalust väed Ungarist välja viia mainiti esmakordselt 30. oktoobri kuupäevaga deklaratsioonis sotsialistlike riikide sõprusest:

Arvestades seda, et Nõukogude väeosade edasine viibimine Ungaris võib saada olukorra veel suurema teravnemise põhjuseks, andis Nõukogude valitsus oma väejuhatusele korralduse viia Nõukogude väeosad Budapesti linnast välja, niipea kui Ungari valitsus peab seda vajalikuks.

Ühtlasi on Nõukogude valitsus valmis astuma vastavatesse läbirääkimistesse Ungari Rahvavabariigi valitsusega ja teiste Varssavi lepingust osavõtjatega Nõukogude vägede Ungari territooriumil viibimise küsimuses. („NSV Liidu valitsuse deklaratsioon Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike riikide vahel sõpruse ning koostöö arendamise ja edasise tugevdamise alustest”, 01.11)

Põhjus, miks ikkagi peaks vägede väljaviimist kaaluma, jääb siin segaseks. Kuidas tooks vägede jätkuv riigisviibimine kaasa „olukorra veel suurema teravnemise”, jääb ütle mata. Kui jälgida n-ö ametlikku diskursust, mille järgi tegutsesid riigis edasi vaid mõned kontrrevolutsionääride rühmad, kes teadaolevalt ei olnud nõukogude vägede riigis viibimise teemal seisukohta võtnud, tekib küsimus, mil viisil need väed olukorda teravdaksid. Pigem sobib põhjendus kokku tegeliku asjade seisuga ja seda mitte niivõrd Ungari sees valitsenud olukorra kui ehk rahvusvahelise olukorra mõttes – NSV Liidu viibimisega surve all. Sellise loogika väljamõtlemine nõuab aga ridade vahelt lugemist ja ainult Rahva Hääles leidunud info põhjal oleks see väga raske. Järelikult oli tekst mõeldud inimestele nii sotsialismileeri sees kui väljas, kes omasid Ungari sündmuste kohta ka muid infoallikaid kui NSV Liidu sees ilmunud ametlikud tekstid.

Nagu öeldud, korraldi lubadust vägede väljaviimist arutada veel mitmeid kordi, kasutades väga sarnast sõnastust. Lubajateks olid nii NSV Liidu kui ka Ungari pool – see mõte sisaldus kohe 6. novembri lehes avaldatud Kádári valimisprogrammis. Kuna lubadus jäi kogu aeg ühesuguseks ega viinud tulemuseni, mõjus see tühjavõitu mantra

korrumatisena, mida ilmselt keegi tõsiselt ei võtnud. Samas oli see kindel ja püsiv osa NSV Liidu kommunikatsioonist Ungari küsimuses.

Imre Nagy'i diskursused: paipoiss ja paaria

Ülestõusjate poolt toetatud ja ülestõusu kestel valitsusjuhiks tõusnud Imre Nagy'i ja tema kaaskondsete tegemisi kajastati kahes radikaalselt erinevas võtmes, millest mõlemad teenisid võimu kehtestamise eesmäärke. Järsk üleminek ühelt diskursuselt teisele ei olnud seejuures ilmselt propagandistlikult veenev, kuid samas oli tegu jõudemonstratsiooniga, mis viitas, et igaüks võib lemmiku seisusest üleöö porri lennata.

Nagy'i tegemisi ja tema juhtimise all toimunud liberaliseerumise ilminguid kajastati enne ülestõusu mahasurumist neutraalses või isegi positiivses võtmes. Neutraalse käsitluse all pean silmas faktipõhiseid ja hinnanguvabu tekste, mis sellistena nõukogude ametliku diskursuse taustal silma torkasid. Ühe näite Nagy'i uue valitsuse koosseisu kohta juba tõin lk 91. Vaadake aga ka järgnevat lõiku, mis oli ainsaks kirjelduseks sellisest kompartei ainuvõimu murendamise märgist nagu uute parteide teke:

Ungari Sotsiaaldemokraatlik Partei, kelle taasasutamisest teatati kaks päeva tagasi, saatis oma delegatsiooni Anna Ketli juhtimisel Viini, kus delegatsioon võtab osa Sotsialistliku Internatsionaali istungjärgust. Ajaleht „Nep Szava” on nüüd sotsiaaldemokraatliku partei häälekandja. Ilmub ajaleht „Kis Ujsag” – Ungari Väiketalupidajate Sõltumatu partei häälekandja. („Olukorrast Ungaris”, 03.11)

Positiivse kajastuse võiks jagada kaheks. Ühest küljest viitas positiivsele suhtumisele asjaolu, et lugedes toodi ära Nagy'i sõnavõtte, olgu tsitaadina või ümberöeldult. Kui nõukogude ametlikus diskursuses kedagi tsiteeriti, tema seisukohta eksplitsiitselt õõnestamata, võib üldjuhul öelda, et teda käsitleti autoriteedina. Seda kinnitab tõik, et Nagy sai sõna võtta olulistel teemadel, näiteks kutsudes rahvast üles rahu säilitama (täites rahva juhi rolli) või olles üheks ülestõusu olemuse määratlejaks („väike arv kontrrevolutsionääre-ässitajaid teostas relvastatud kallaletungi meie rahvavabariigi korrale”). Seisukohad jäid ametliku diskursuse raamesse. Kuivõrd need vastasid autentsetele sõnavõttudele, ei saa tagantjärele öelda.

Teiseks käsitleti ühes loos selgelt positiivse tonaalsusega Nagy'i valitsuse programmi. Kõnepruuk sarnanes NSV Liidu juhtide tegude kirjeldusele:

Ungari töötajad võtsid rahuldustundega vastu Ungari Ministrite Nõukogu esimehe Imre Nagy'i poolt eile tehtud ja Ungari Töörahvapartei Keskkomitee poolt heakskiidetud valitsusavalduse, milles esitati valitsuse tegevusprogramm lähema aja peale. Tööstusettevõteteis moodustatud töölis Komiteed [NB! Taas kord lihtsalt nenditi neutraalselt ühe olulise poliitilise muudatuse toimumist – A.M.] teatavad, et nad hakkavad ühes Imre Nagy'i rahvusliku valitsusega võitlema sotsialismi ehitamise programmi elluviimise eest. /.../

Ungari Ametiühingute Nõukogu presiidium tegi avalduse, milles öeldakse, et ta on täiesti nõus Ministrite Nõukogu esimehe Imre Nagy'i poolt esitatud valitsusprogrammiga. „Me kuulsime rahuldustundega,” öeldakse avalduses, „et valitsus on kindlalt otsustanud täita tähtsad nõudmised, mis Ametiühingute Nõukogu presiidium esitas viimastel kuudel ja päevadel”. („Olukord Ungaris” 31.10)

Selline kajastus näitas, nagu oleks Nagy teinud seda, mida NSV Liit temalt ootas.

Tegelikkuses ta aga ei käitunud nii karmilt ning andis mitmetele ülestõusjate nõudmistele järele. Sellepärast ta arreteeriti pärast ülestõusu mahasurumist ja tapeti 1958. aastal.

Rahva Hääles leidis suhtumise muutus aset järsult. Tema suhtes oli võetud negatiivne hoiak juba 4. novembril ehk nõukogude vägede rünnaku päeval ilmunud Pravda artiklis, mille Rahva Hääle trükkis ära 6. novembril. Sama suhtumine ilmnes ka TASSi uudises (samuti kuupäevaks 4. november, ent see uudis oli kirjutatud juba pärast ülestõusu mahasurumist). Varem püsis selgelt neutraalne-positiivne toon.

Nagy'it otseselt ei samastatud kontrrevolutsionääridega. Mainiti, et ta puhastas neile teed, „osutus objektiivselt” nende käsilaseks, tema valitsus oli „täielikult saamatu” ja ta ise ei saanud ega tahtnud pidada võitlust reaktsiooni mustade jõudude vastu”. Nõukogude propagandale omaselt süüdistati teda vaenlase tegevusele kaasa aitamises, kuid milles see seisnes, ei täpsustatud ega peetudki vajalikuks täpsustada. Tegu oli taas selge võimudiskursuse ilminguga: kui midagi öeldakse võimu häälega, ei vajagi see tõestamist, vaid tuleb lihtsalt omaks võtta.

Seega kujutati Imre Nagy'it ühelt poolt nõukogude võimude kaastöötajana, konstrueeriti kuvandit kohalikust juhust, kelle sammud riigi juhtimiseks rahvas heaks kiitis, aga kes ülestõusu hukka mõistis. Nii loodeti ilmselt näidata, et rahva populaarne juht ei toeta tegelikult radikaalseid samme. Teisalt kasutati Nagy'it osana vaenlaste (kontrrevolutsionääride ja nende välismaiste õhutajate) kuvandist – ta täitis selles lihtsalt uue niši, mässajaid varjatult toetanud juhi koha. Tõmmati selge vastandus Nagy'i kui halva ja uue valitsuse kui hea vahel (propagandavõttena hästi tuntud must-valge polariseerimine).

Analüüs uurimiskategooriate kaupa

Subjektipositsioonid

Paljuski kirjeldasin lugudes konstrueeritud subjektipositsioone juba kahe esimese aladiskursuse juures – kaheks selgesti eristatavaks positsiooniks olid „kontrrevolutsionäärid” ehk välismaalt õhutatud ja olemuselt halvad mässajad ning teiseks olemuselt head, kuid eksiteele viidud töötajad, keda oli häirinud nende halb majanduslik seis. Viimaste hulga ja tegevuse kohta ei olnud pea mingit infot, peale selle, millises mõnes ettevõtmises nad *ei* olnud osalenud. Neile võis aga andestada.

Nende kahe peamise ülestõusuga seotud osapoolde kõrval konstrueeriti veel kaht subjektipositsiooni, kuhu rahvas võis asetuda. Üheks olid väga tugevalt oma tööle pühendunud töölised, kes ise oma asutuste kaitsele asusid ja ülestõusjaid tagasi tõrjusid ning kes hiljem olid valmis endast kõik andma, et jõuda riigi poolt nõutud töösaavutusteni. Et sellised töölised olid olemas, kinnitati juba esimeses ülestõusu kohta ilmunud loos, üritades ilmselt ülestõusjaid ja töölisi vastandada, näidata, et ülestõusjad ei olnud n-ö tavalised inimesed. Sarnaseid konflikte, kus mõnda asutust kaitsti, võis sündmuste käigus ka aset leida, kuid käesoleval juhul ei kasutatud taas ühtegi konkreetsest näidet, mis oleks muutnud väited usutavaks. Hiljem räägiti võimalusest neile oma töökohti kaitsnud inimestele kompensatsiooni maksta.

*Paljudes tööstusettevõtetes avaldasid töölised relvadega vastupanu bandiitidele, kes püüdsid kahjustada ja hävitada sisseseadet, ning seadsid välja relvastatud valve.
(„Budapestis kukkus läbi rahvavastane avantüür” 26.10)*

Ungari Ametiühingute Nõukogu pöördus Ministrite Nõukogu poole ettepanekuga, et nendele töölistele, kes ärevatel päevadel kaitsesid oma vabrikuid ja tehaseid, makstaks kahekordset palka tööl oldud tundide või ettevõtete kaitsmisele pühendatud aja eest. („Olukord Ungaris” 31.10)

Seejuures on märkimisväärne, et hüvitise maksmist küsiti kaotsi läinud aja eest, nagu oleks kujutatud võitlus „bandiitidega” olnud vaid ootamatu ületunnitöö. Selliste tööliste motivatsioon, tegevus ja nende vastu tehtud tegevus jäävad lähemal uurimisel segaseks. Ühest küljest räägitakse relvastatud tegevusest, teisalt räägitakse vaid vajadusest kompenseerida kaotsi läinud aeg, justkui see oleks olnud vaid ootamatu ületöö. Miks pidid töölised ise midagi kaitsma, kui linnas tegutsesid ju nõukogude väed, kes olevat esimese õhtuga suutnud „vaenuliku avantüüri likvideerida”? Kust said töölised relvad? Mida töölised hilja õhtul veel töökohal tegid – või kas nad olevat jätnud oma pered ärevate sündmuste puhkedes hoobilt üksi ja pidanud tähtsamaks oma töökohta kaitsma tõtata?

Nii suur hulk ebaloogilisi nüansse viitab tööliste kui asutuste kaitsjate kuvandi konstrueeritusele. Seejuures on taas huvitav, et sellise subjektipositsiooniga samastujatele pakutakse „kompvekina” raha, rõhudes taas inimeste aineliste huvide primaarsusele.

Osaks sellest samast subjektipositsioonist võib nimetada ka ülestõusu mahasurumise järgselt mainitud töölisi, kes ei pidanud küll enam asutusi kaitsma, aga ilmutasid täielikku pühendumust töösaavutustele, et sotsialismi edasi ehitada.

Tatabany söekaevanduste töölisnõukogude palvel saabus eile kaevuritele külla Revolutsioonilise Tööliste ja Talupoegade Valitsuse esimees Janos Kádár. Rohkem kui neli tundi kestnud vestlustes kaevuritega arutati küsimusi, mis on seotud töölisnõukogude tegevusega, ja söe tootmise suurendamiseks vajalikke abinõusid. Tatabany kaevurid suhtusid positiivselt sellesse ülesandesse ja kinnitasid valitsuse juhile, et nad rakendavad kogu jõu selle elluviimiseks. („Elu Ungaris normaliseerub” 02.12)

Teise eristatava subjektipositsioonina peale eelpool eraldi aladiskursustes väljatoodute võiks nimetada ülestõusu otsestest sündmustest (vähemalt tol hetkel) kõrval seisvate inimeste rolli. Neid näidati avaldamas läbinisti üksmeelseid, sageli tugeva emotsionaalse

laenguga tundeid ja seisukohti. Riigijuhid omakorda pöördusid nende poole, paludes neilt Budapestile toiduabi (sageli kujutati siin väljaspool Budapesti elavaid ja seetõttu sündmustest kõrvale jäänud inimesi), esinedes raadiokõnedega või tutvustades uusi valitsusprogramme jne.

Ungari Töörahvapartei Keskkomitee ja valitsuse aadressil saabub kõigist Ungari piirkondadest telegramme, milles ungari töötajad avaldavad oma raevukat meelepaha kontrrevolutsionääride kuritegude üle ning kinnitavad parteile ja valitsusele oma valmisolekut kaitsta kindlalt rahvademokraatlikku korda vaenlaste igasuguste kallaletungide vastu ning tugevdada sõprust Nõukogude Liidu ja kõigi sotsialistlike maadega. („Budapestis kukkus läbi rahvavastane avantüür”, 26.10)

„Töötav talurahvas! Pealinn vajab toiduaineid. Budapesti lapsed, emad, haiglad, Budapesti rahvas vajavad leiba, piima, köögivilja, kartuleid. Rahva tahte kohaselt on uus rahvuslik valitsus rahvale tuginedes asunud tõhusalt lahendama meie maa probleeme. Osutagem oma valitsusele usaldust tema programmi elluviimisel. Andke pealinnale võimalikult kiiremini leiba, piima, köögivilja ja kartuleid!” („Olukord Ungaris” 31.10)

Ungari uue revolutsioonilise valitsuse üleskutse leidis tõeliste patriootide hulgas elavat vastukaja. Kõikjal arutatakse ja tervitatakse programmi, mille valitsus välja kuulutas. („Olukorrast Ungaris” 06.11)

Sellisele koorina meelepaha või heameelt väljendavale rahvale anti, nagu näha, erinevaid nimetusi. Kasutati „töötavat rahvast”, „töölisi, talupoegi ja intelligentsi” (samad nimetused käibisid ka 1946. aasta valimis), ülestõusu mahasurumise eelsetel päevadel tulid uute terminitena käiku ka „ungari patrioodid”, „kommunistid” jne. Ühine oli see, et nii konstrueeriti rahva kui sellise arvamust, mille side reaalsusega oli nõrk.

Kui rääkida tekstides autorile ja lugejale konstrueeritud rollidest, siis jagunesid need kaheks. Kuni ülestõusu mahasurumiseni esines TASSi uudistes Ungaris valitseva olukorra kohta ka autori kui neutraalse informeerija rolli – see väljendus kasutatud toonis ja autoripoolsete tõlgenduste vältimises esitatud faktide kohta (et antud info ei olnud kuigi väärtuslik, on juba teine küsimus). Valdavalt oli aga tegu juba 1946. aasta valimiste juures

nähtud autori kui selgitava ja tõlgendava õpetaja või kasvataja rolliga. Pravda lugudes, milles esitati mitmesugust uut infot ja hinnanguid, oli autor alati positsioneerunud kasvatajaks. Nii edastati uut infot alati koos tõlgendustega ja võimupositsioonilt.

Lugeja rolliks jäi esimese autoripositsiooni puhul pealtnäha täieõiguslik ja iseseisev kodanik, teisel juhul õpilane-kasvandik, kellele toimuva tähendust selgitada tuli. Arvestades edastatud info lünklikkust, tuleb tõdeda, et ideaallugeja pidi ka neutraalses toonis tekstide puhul olema kaunis rumal, et loetut tõsiselt võtta ja mitte milleski kahelda.

Ligipääs diskursusele, hääled ja intertekstuaalsus

Peamiseks sündmuste määratlejaks oli lugudes autor (olgu see TASS, Pravda või NSV Liidu välisminister – üldjoontes ikkagi kommunistlik partei), kes ei vajanud mingeid allikaviiteid, et öelda, mis „tegelikult” Ungaris juhtus, kuid samas jäi jutt faktivaeseks ja sisaldas suuri sisulisi lünki. Lugejaid teavitati absoluutse autoriteedi positsioonilt, kes otsustas, kui palju, millal ja missugust infot anda.

Teised peamised lugudes sõna saanud osapooled (kasutati valdavalt otsesitaate, vähem autori poolt ümber sõnastatud ütlushi) olid järgmised:

1) Kõige sagedamini esinenud hääleteks olid erinevad ajakirjanduslikud väljaanded. Vaid harva, paaril korral oli seejuures juttu sellest, mida olid rääkinud rahva jaoks tegelikud infohankimise allikad. Sel juhul kasutati termineid nagu „kodanlik ajakirjandus” või „kodanlik propaganda”, jutu sisu võeti kokku üldiselt ning konkreetseid väljaandeid ei nimetatud, justkui nad oma valskuses ei vääricks nimetamist – samas aga vältides taas kord võimalust, et nii ebakonkreetselt infot saaks keegi ümber lükata.

Nendest sündmustest rääkides kasutavad kodanlik ajakirjandus ja raadio rohkem kui kunagi varem oma lemmikrelvi – laimu ja väljamõeldisi. /.../ organiseeritakse ässitava „kirjandusega” õhupallide väljasaatmist, antakse välja tohututes tiraažides valelikke provokatsioonilisi lendlehti, tehakse raadio teel ohjeldamatut propagandat sotsialistlike maade vastu jne. /.../ Kodanlik propaganda püüab praegu kujutada asja nii, nagu oleks töötav rahvas olnud relvastatud avantüüri algataja. („Rahvavastase avantüüri läbikukkumine Ungaris” 30.10)

Valdavalt ja väga sageli tsiteeriti või parafraseeriti erinevaid sotsialismileeri ajalehti, aga ka lääne omi, kui neist võetud laused kinnitasid ametlikke määratlusi toimuva kohta.

Arvestades üldist faktivaegust juttudes (mida kirjeldasin juba eelnevas aladiskursuste analüüsis), võib öelda, et siin üritati seda tühikut näiliselt täita – faktina võeti asjaolu, et mingi ajaleht midagi kirjutas. Olgugi, et kirjutatu sisu jäi valdavalt sama üldiseks kui ümbritsev jutt. Sotsialismileeri lehed rääkisid valdavalt ülestõusu sündmustest, lääne lehed ka lääne rollist sündmuste käivitamisel. Lääne lehtede puhul apelleeriti ilmselt nende eeldatavale usaldusväärsusele info andjana Ungaris toimuva kohta, kuid valdavalt oli tegu Venemaalt mõjutatud kommunistlike häälekandjatega. Või siis sooviti konstrueerida pilti kogu maailmas ühtviisi mõtleivatest progressiivsetest jõududest.

„Viimasel ajal”, märgitakse Poola Ühendatud Töölispartei Keskkomitee läkituses töölisklassile ja poola rahvale, „on Ungari sündmused jõudnud uude, ähvardavasse faasi. Järjest ilmsemalt saavutavad ülekaalu reaktsioonilised elemendid. Sotsialistliku korra alused on ohus, kogu maal valitseb kaos ja käärimine. Reaktsioonilised jõugud mõistavad omakohut, tapavad julmalt kommuniste.” („Tõkestada tee reaktsioonile Ungaris!” 06.11)

Viidates sellele, et „kontrrevolutsionäärid ja endise Horthy diktatuuri avalikud pooldajad” kasutasid Ungaris tekkinud olukorda, teatab ameerika „Daily Worker”: „Nende sotsialismivastaste jõudude tegudele aplodeerib meie riigidepartemang, kes töötas koos emigrantide gruppidega, kes töötasid hävitada sotsialismi Ungaris ja teistes Ida-Euroopa maades.” („Rahvavastase avantüüri läbikukkumine Ungaris” 30.10)

Vahel esitati lääne ajakirjanduse tsitaatide kaudu ka muust kontekstist oma konkreetsusega eristuvat uut infot, lükates vastutuse selle tõepära eest niiviisi lehtedele. Ometi jäi info konkreetsus endiselt küllalt väikeseks, et seda ei saaks tõestada ega ümber lükata. Selline lähenemine on tähelepanuväärne ka sellepoolet, et Nõukogude Liidul endal justkui ei olnud nii konkreetset teavet kui läänes...

Üheks näiteks on lk 100 juba käsitletud Die Welti tsitaat Šepilovi ÜRO-kõnest 40 inimese sissemüürimise kohta, kus aga sündmuse toimumiskohta ei nimetatud. Samuti võib välja tuua Austria ajalehe „Österreichische Volksstimme” tsitaadid 3. novembri loos „Olukorrast Ungaris”, kus räägitakse Salzburgis töötavast kihutuskeskusest, mille suurust,

töötajaskonda ega muud säärast siiski ei täpsustata; samuti sadade sõjaväelaste lennutamisest Ungarisse „Austria lennuväljadelt”, millest ühtegi ei nimetata.

Šepilovi kõnes kasutati lääne ajakirjanduse tsitaate ka mõningates rollides, mida mujal ei esine. Esiteks tõdeti nende kaudu ülestõusjatele valelike lootuste andmist lääneriikide poolt (vt lk 98). Teiseks toodi näide valeinfo avaldamisest lääne agentuuride ja ajalehtede poolt, mille nad olid pärast sunnitud ümber lükkama. Eksinud väljaanded ja agentuurid olid ka ühed vähesed läbi valimi viidatuist, mis kindlasti ei olnud NSV Liidu otsese mõju all – Washington Post, Associated Press, Reuter jt.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et ajakirjanduse tsitaate või parafraase kasutati kahel peamisel propagandistlikult strateegilisel eesmärgil. Esiteks kui pseudofakte, millega tegelike faktide puudumist hüvitada (mingite lausete ilmumine mingis ajalehes kui fakt), teiseks prooviti lääne ajakirjanduse tsitaatide puhul näidata, et ka lääne allikad kinnitavad ametliku nõukogude diskursuse seisukohti.

2) Suhteliselt sageli said sõna ka Ungari riigijuhid, minu valimis Imre Nagy, János Kádár ning ka Ungari valitsus üldiselt. Esimene neist sai sõna küll ainult enne ülestõusu mahasurumist. Riigijuhtide sõnastada olid olulised asjaolud: ülestõusu määratlus, plaanid edasiseks, juhised rahvale käitumiseks. Sage tsiteerimine ja Ungari oma juhtide võimupositsiooni asetamine langes kokku sooviga näidata Ungarit iseseisva riigina.

3) Erinevad töötajate kollektiivid. Väljendasid viha ülestõusu puhul, avaldasid poolehoidu nii algul Nagy’i kui hiljem Kádári valitsusele jne. Valdavalt räägiti väga üldiselt „töötajatest”, mõeldes selle all ilmselt kogu ülestõusjatevastaselt meelestatud rahvast. Nende jutt (ilmselt alati väljamõeldud) oli esitatud ümberöelduna, ning kordagi ei mainitud nimeliselt ühtki konkreetset isikut. Ühe korra said mu valimis sõna tööliskomiteed, mis on natuke täpsem määratlus ja kelle ütlused Nagy’i valitsusega koostöö tegemise kohta 31. oktoobri lehes ilmselt ka tõele vastasid. Ühe korra mainiti Ametiühingute Nõukogu kui konkreetset organisatsiooni – ning nende toetusavaldus Nagyle oli töötajate kollektiividest ainus, mis oli esitatud otsetsitaadina.

Muid sõna saanud allikaid leidsin veel peamiselt Šepilovi kõnes – ta parafraseeris või tsiteeris teiste riikide esindajate ÜROs tehtud avaldusi, õõnestades seejuures faktidele apelleerides lääneriikide omi. Näiteks rääkis ta, kuidas Kuuba (toona veel NSV Liidu

vastasleeris!) pidi oma resolutsiooniprojekti korduvalt muutma, kuna olevat tõestatud esialgsete väidete mittevastavus tõele jne. Samuti tsiteeris Šepilov näiteks USA õõnestustegevuse plaani autorit jne.

Minu valimi raames ilmusid pärast ülestõusu mahasurumist veel areenile üliõpilaste ja noorte organisatsioonid, keda mainiti 2. detsembri loos „Elu Ungaris normaliseerub”. Tähelepanuväärselt olid just tudengid need, kellega valitsus töötas välja plaani õppeasutustes õppetöö uuesti alustamiseks, mis tähendab, et küsimuse nii hiliseks lükkumise taga pidi olema tudengite mässumeelsus, kuid seda välja ei öeldud. Kogu kajastuse raames jäi see aga vaid üheks detailiks.

Ülestõusjad ise jäid praktiliselt alati passiivsesse rolli ega saanud sõna, kui välja arvata Lääne ajalehtede vahendatud üldised kibestunud arvamused Šepilovi kõnes (vt lk 98). Nende tegevuse ning motiivide kirjeldamine jäi puhtalt teistele allikatele. Samuti võib eristada veel terve hulga rühmi, kes sõna ei saanud, ja kellest osa oli esitatud passiivselt, osa üldse mitte – oletatavalt tapetud ühiskonnategelaste sugulased, teiste Ungaris moodustatud parteide liikmed, oletatavalt tehaseid kaitsnud töölised, Budapesti tavalised elanikud jne. Seega oli sõna saanud inimeste ja rühmade arv väga piiratud, võrreldes kõigi sündmustest mõjutatud tegelike või väljamõeldud osapooltega.

Tähelepanu väärib, kui vähe said lugedes sõna NSV Liidu riigijuhid, kes tegelikult olid sündmuste üks peamisi osalisi ja mõjutajaid. Neid kujutati sõna võtmas üsna harva – NLKP KK avaldus sotsialismileeri riikide ühtsuse kohta oktoobri lõpus, Šepilovi kõne novembri lõpus (pluss madalamate poliitikute sõnavõtted ÜROs) ning novembri keskel mõned vastused lääneriikide telegrammidele (s.t initsiatiiv oli viimasel juhul lääneriikidelt). Kui vaadata NSVL riigijuhtide varjujäämist koos Ungari riigijuhtide esiletõstmisega, näeme taas Ungarile iseseisva riigi kuvandi loomist.

Argumentatsioon

Eelnevalt eristatud aladiskursuste käigus tuli juba välja, et praktiliselt kogu Ungari ülestõusu käsitlust iseloomustasid „karjuvad” sisulised lüngad – jäi selgusetuks, mida ülestõusjad ülepea tegid, kui palju oli ülestõusu tuumikut ehk „kontrrevolutsionääre”, kui palju eksikombel kaasajooksnuid, kus ja millal leidsid aset ülestõusjate vähesed natukegi

konkreetselt nimetatud teod. Eksiteele viidud tööliste motiivid selgusid 30. oktoobri lehes; kes kontrrevolutsionääride hulka kuulusid ja miks nad võisid tegutseda, selgus alles 21. novembri lehes. Lääneriikide motiivid sündmuste õhutamiseks Ungaris jäidki aga selgusetuks – milleks näiteks USA puhul saja miljoni dollari eest aastas tehtud õõnestustöö?

Faktide asemel keskenduti pealiskaudsetele kirjeldustele näiteks sellest, et (1) trammid veel ei tööta, aga paljud toidupoodid küll jms, või et (2) kommuniste piinati surnuks ja poodi laternapostide külge. Esimesel juhul võis tegu olla tõese informatsiooniga, mis aga jäi otsekui õhku rippuma, kuna polnud teada, mis oli linnas õieti juhtunud. Teisel juhul võisid väited sisaldada tõe elemente, kuid olid puhutud mõõdutundetult suureks – samas esitati neid nii umbkaudselt, et neid ei saanud tõestada ega ümber lükata. Või esitati infot õige pisut konkreetsemalt, kuid siiski liiga umbkaudselt, et seda ühegi koha, aja või inimesega siduda, läbi lääne ajakirjanduse tsitaatide.

Pärast ülestõusu mahasurumist esilekerkinud uutes teemaliinides sisaldasid veel uued sisulised tühikud. Vaadake näiteks põgenike käsitlust 2. detsembri loos „Ungari pagulastele on avatud tagasitee kodumaale”. Seal annab põgenike olukorra ja tagasikutsumise teemal intervjuu relvastatud jõudude minister – miks sellise ametikohaga isik? Ta räägib, et välismaalt ärgitati inimesi põgenema võtislubadustega heast äraelamisest – kuid miks seda pidi tehtama, miks koormata end põgenikehulgaga? Kas Ungari tööjõu vähendamiseks, ebaratsionaalsest vihast nende vastu vms? Negatiivsena mainitakse, et põgenikke värvati kaevandustesse tööle, kuid mis oli selles proletariaadi diktatuuri seisukohalt halba, seda enam, et samal leheküljel asuvas loos „Elu Ungaris normaliseerub” olid uusi töösaavutusi lubavad kaevurid positiivses rollis?

Kui rääkida veel infolünkadest, siis hoolimata neutraalsest-positiivsest suhtumisest ei öeldud välja, mida sisaldas Ungaris kahe rünnaku vahel toimunud poliitilised muudatused – mida sisaldas Nagy'i valitsuse uus programm, mida nimetati „sotsialismi ehitamise programmiks”? Erakordselt lakooniliselt räägiti uute parteide ja omavalitsusüksuste asutamisest, töölis Komiteedest jne. Samas on märkimisväärne, et neist viimastest üldse räägiti, ning see võis seostuda esialgse segadusega, mis seisukohta Nagy'i suhtes võtta ja kuidas ülestõus „lahendada”. Tegelikult oli tegu võib-olla ainsa võimudiskursusest kõrvalekalduva ilminguga kogu ülestõusu kajastuses.

Lugudesse peidetud loogiliste eelduste poolelt oli oluline juba ka 1946. aasta valimiste puhul nähtud inimeste mõjutatavuse konstrueerimine. Väited, et osa inimesi viidi eksiteele ja et nende mõjutamiseks kasutati agitaatoreid, õhupalle ja muud propagandat ning et hiljem avanesid neil Kádári valitsusprogrammi lugedes mõne tunniga silmad, eeldavad mõistmiseks arusaama, et inimesed on kergelt mõjutatavad ning nende isiklik mõttetegevus ei ole kuigi terav.

Argumentatsiooni poolelt tuli juba välja ka läbivalt ja väga ohtralt kasutatud sildistamine, et kuidagi ikkagi nimetada ülestõusuga seotud sündmusi ja inimrühmi, mida konkreetselt kirjeldada ei tahetud. Üritati kinnistada emotsionaalseid ja värvikaid silte nagu „rahvavastane avantüür”, „fašistlikud elemendid” või „kontrevolutsionäärid”, et inimesed võiksid küll teada, et asjad olid teisiti, kuid midagi ei ergutaks neid mõtlema ja meelde tuletama, kuidas täpselt.

Üheks kasutatud sildiks, nagu ka eelmise uurimisteema puhul, oli „demokraatia”. Valimissüsteemi kirjeldamisel 1946. aastal oli sel sõnal veel reaalsusega seotud tähendus – seda kasutati ühes rahva võimu konstrueerimisega. Nüüd seda silti aga lahti ei selgitatudki. Samas mainiti 6. novembri Pravda loos „Tõkestada tee reaktsioonile Ungaris!”, nagu ka 1946. aasta valimiste puhul, et just lääneriigid („kodanlikud” või „imperialistlikud” riigid) kasutavad seda mõistet vääralt. Ehk siis juhul, kui inimesed mõtlesid, et NSV Liidus kasutatakse demokraatia mõistet valesti, ärgitati neid mõtlema, et ka vastupidine on võimalik.

Veel võiks nimetada nõukogude ametlikus keelepruugis alati esinenud jõuliste omadussõnade ja ülivõrrete, emotsionaalset suhtumist rõhutavate sõnade sagedast kasutamist. Osaliselt kattub see võtte sildistamisega. Nagu juba 1946. aasta valimiste juures räägitud, üritati niimoodi sündmusi eriliselt rõhutada, kuid lõpuks muutus erilisus juba tavaliseks ning selline sõnapruuk hakkas lihtsalt iseloomustama nõukogude ametlikku teksti kui sellist, tekitades pigem resistentsust.

Vaenulik kallaletung, mis oli suunatud rahvademokraatliku korra vastu Ungaris, kutsus välja raevu ja pahameelelaine kõigi nende seas, kellele on kallis sotsialismi üritus. /.../ Teiste maade demokraatlik ajakirjandus mõistab teravalt hukka Ungaris jultunult omavolitsenud sotsialismi vaenlased. („Rahvavastase avantüüri läbikukkumine Ungaris, 30.10, minu allajoonimine)

Kasutati ka muid retoorilisi võtteid, nagu näiteks üleskutses Budapesti rahvale toidu toomiseks 31. oktoobri loos „Olukord Ungaris”: „Budapesti lapsed, emad, haiglad, Budapesti rahvas vajavad leiba, piima, köögivilja, kartuleid.” Mõistes rahvas sisalduksid niigi nii emad, lapsed kui ka haiged, kuid haletsuse esilekutsumiseks mainiti neid eraldi.

Peamise polariseerimisena kasutati vastanduse tõmbamist kontrrevolutsionääride ja neist mõjutatud tööliste vahel. Ühed olid loomult halvad, teised head – kuid mis neid täpsemalt eristas, jäi selgusetuks. Samuti vastandati „imperialistlikke” ja „sotsialistlikke” riike, kuid neid eristavaid tunnuseid taas kord ei selgitatud. Nii jäid polarisatsioonid samuti sildistuste tasemele.

Otsese vale kasutamist ja selle võimalikke põhjuseid mainisin ma juba varem – tehti üldise sisuga valeväiteid ülestõusjate üldise vägivaldse tegutsemise kohta, mis jäid väga ebakonkreetselt (ja seega ümberlükkamatuks), kuid see-eest värvikalt sõnastatuks. Ja üldisemalt võib otseseks valeks nimetada muidugi ka kogu ülestõusu käsitlust üleüldiselt – samamoodi nagu 1946. aasta valimiste juures oli kogu riigivõimu süsteemi kirjeldus vale. Samas moodustasid mõlemad valed suhteliselt tervikliku väiksemate valede ja ülisubjektiivsete tõlgenduste süsteemi.

Nagu tekstis esitatud hääle ja uute faktiväidete osas, nii sisaldas ka argumentatsiooni osas uusi ja mujal esinemata võtteid välisminister Šepilovi kõne ÜROs. Ta toetus näiliselt väga mitmekesisele allikate ja faktide kogumile (USA seadused, USA õõnestustöö plaani autor, paljud välismaised ajalehed jne). Samas olid kõik faktid valitud ja tõlgendatud selliselt, et nad toetaksid autori väiteid, arvestamata faktide tegelikku konteksti.

Arvestades otsest kuulajaskonda ehk rahvusvahelist üldsust, meenutas Šepilov NSV Liidu rolli Teise maailmasõja võidus, püüdes ilmselt mängida tänuvõlale.

Ajalugu ei andestaks iialgi ungari töötajatele ja nõukogude rahvale, kes tõid määratult suuri ohvreid Ungari vabastamiseks fašistlikust ikkest, kui nüüd, 12 aastat pärast hitlerlike hordide purustamist Teises maailmasõjas, oleksid ungarlased ja nõukogude inimesed taandunud kontrrevolutsioonilise putši ees ning lubanud fašismikolde taassündi Euroopa südamel.

Ei selgitata, miks peaksid lääneriigid, kelle tänuvõlale siin rõhutakse ja kes samuti fašismi vastu võitlesid, nüüd sedasama fašismi sadade miljonite dollaritega õhutama.

Kuulajaskonda arvestades kasutas Šepilov ülejäänud kajastusest kohati erinevat sõnavara – Suure isamaasõja asemel, nagu nägime, Teist maailmasõda, ning samuti hoidus ta muidu levinud sõna „imperialistid” kasutamisest, sest ilmselt ei lubanud diplomaatiline toon seda näost näkku teha.

Samuti kasutas Šepilov korduvalt värvikaid metafoore, mis selle kajastuse raames ei olnud väga levinud võtteks:

*Ja siiski lubab Kuuba delegatsioon endale tuua Peaassamblee istungjärgule haisva
ajalehekuulujutu, mis on üles korjatud ümberlükatud informatsioonide prügimäelt! /.../
Nii tõusis Ungari rahulike väljade kohale fašistliku metsalise kohutav viirastus.*

Ning lõpuks tasuks Šepilovi kõnes kasutatud erelistest võtetest üle korrata lääne sõjalise abi saabumata jäämise rõhutamist ning enda jutu usaldusväärsuse suurendamist, lisades kas või natuke konkreetsemat juttu toimunu ning ülestõusu algajate kohta.

Lugejate konsolideerimine

Sõna „meie” kasutati Ungari ülestõusu puudutavates tekstides harva, lugejate otsest konsolideerumist ungari rahvaga ei taotletud.

Küll kasutati sageli n-ö kõiketeadja võtet, kus inimestele omistati mitmesuguseid tundeid ja soove, mida autor tegelikult teada ei saa. Seejuures oli aga tegu ungari rahvaga, mis eesti lugejatega seostus kaudsemalt.

*Kõik ausad Ungari patrioodid, kellele on kallid rahvavõimu saavutused, võtsid aktiivselt
osa kontrrevolutsiooniliste gruppide relvitustamisest ja vastupanukollete mahasurumisest.
Ungari uue revolutsioonilise valitsuse üleskutse leidis tõeliste patriootide hulgas elavat
vastukaja. Kõikjal arutatakse ja tervitatakse programmi, mille valitsus välja kuulutas.
(„Olukorrast Ungaris” 06.11)*

Andes osale ungari rahvast rolli ise ülestõusjate vastu võitlemisel või vähemasti ülestõusu vastu pahameele avaldajatenä, konstrueeriti ka positiivset eeskujut, kellega samastuda.

Läbivalt tegeldi lugudes ohu konstrueerimisega „rahvademokraatliku võimu” või „rahvavõimu” vastu. Sellist ülestõusjate eesmärki nimetati kohe kajastuse alguses. Samas jäi segaseks, kuidas õieti oleks ülestõusjad võimu kukutanud ja kas nad olid selleks suutelised või mitte. Nädal pärast ülestõusu selgus, et ülestõusjad olid olnud sõjalise taktika osas meisterlikud, koosnedes suuresti vana korra aegsetest ohvitseridest. Novembri alguses räägiti, et sadu sõdureid saadeti veel riiki juurde. Ometi näidati samas, et esialgu piirdus ülestõusjate tegevus laamendamise ja rüüstamise ning väikese verevalamisega, hiljem olevat inimesi küll tapetud, kuid ligikaudsetki arvu ei mainita, ning ülestõusjaid (kelle hulgas pidi olema kõvasti professionaalseid sõdureid) tegutsesid endiselt „jõukudena”.

Need kaks poolt ei sobi loogiliselt kuidagi kokku ning pealegi – kui eesmärgiks oli võimu kukutamine, siis miks selle nimel rüüstata ja laamendada ja mõningaid tavainimesi tappa? Miks mitte kas või üritada valitsusasutusi rünnata? Ja kui tegevus piirdus ainult sellega, siis kust järeldasid TASS ja Pravda, et tegu on riigivõimu kukutamisele suunatud, kontrrevolutsioonilise tegevusega?

Või vaadake kas või lauseid 6. novembri uudisest ülestõusu mahasurumise kohta: „Rahvavõimu vaenlased, piinates surnuks ja puues üles töölisi-revolutsionääre, ühiskonnategelasi, ungari rahva parimaid esindajaid, püüdsid jalule seada ungari rahva poolt vihatud kapitalistide ja mõisnike võimu.” Kuidas saaks mõningaid inimesi üles puues ikkagi kapitaliste ja mõisnikke võimule tuua?

Viimase konsolideeriva võttena võiks nimetada taas kord ainsana just Šepilovi kõnes esinenud turvatunde loomise konstruktsiooni. Välisminister kinnitas sotsialistlike maade „tihedat vennalikku koostööd ja vastastikust abi kõigil aladel”, mis toimuvat aga kõigi osapoolte täieliku riikliku sõltumatuse tingimustes. Taustaks sellele konstruktsioonile oli pisut varem kirjeldatud reeturlikkus lääneriikide poolt. Nii näidati ühelt poolt justkui ohtu, teisalt võimalust selle vältimiseks – lootuse panemist teistele sotsialismimaadele.

Kokkuvõte

Üldjoontes võib öelda, et ülestõusu kajastati kui välismaalt üles ässitatud sündmust, mille juures Ungaris kandsid põhirolli endised võimult tõrjutud klassid, kelle tegevus piirdus rüüstamise-laamendamise-tapmisega, ning kus osa tavalisi inimesi meelitati kaasa tulema nende nõrga ainelise olukorra tõttu. Nii vastanduti sündmuste tegelikule käigule, kus ülestõusjaiks olidki n-ö tavalised inimesed, kes lähtusid ideelistelt, mitte materiaalselt alustelt. Ühtlasi konstrueeriti kergesti propagandale alluvate, mitte iseseisvalt oma otsuseid tegevate inimeste kuvandit.

Sündmuste käigu ja osalejate käsitlemisel kasutati ohtralt värvikaid sildistusi ning infolünki või esitati väga ebakonkreetsed kirjeldusi. Ilmselt üritati osaliselt piirduda tõeste väidetega, kuid neid esitati nii puudulikult, et sündmustest polnud võimalik aru saada, tegemata võimudele sobivaid mõttelisi täiendusi. Ülestõusu mahasurumise eel, ajal ja järel mindi rohkem ka valede või tõe elementide väga subjektiivse tõlgendamise teed, kuid neid väiteid esitati nii ebatäpselt, et otsene ümberlükkamine polnud võimalik. Samas polnud neid võimalik ka tõendada, mis töötas nende usaldusväärsusele vastu.

Faktilist tühjust täideti suuresti teiste riikide ajakirjanduse tsitaatidega, sealhulgas sageli lääne lehtede omadega, et näidata üle maailma valitsevat toetust Ungari ja NSV Liidu seisukohtadele. Reeglina tsiteeriti kommunistlikke väljaandeid.

Nõukogude Liidu enda rolli näidati pigem kõrvalseisvana, väed olla vastanud ainult abipalvele ning pigem tahaks Nõukogude Liit need riigist hoopis välja tuua, kui vaid Ungari ja teised Varssavi lepingu riigid nõustuksid. Nõukogude riigijuhid võtsid sündmuste suhtes sõna väga harva. Pigem kasutati allikatena Ungari oma riigijuhte, konstrueerides iseseisva riigi kuvandit.

Tähelepanuväärne oli Imre Nagy'i ja tema valitsuse esitamine – esialgu kummastavalt neutraalses või lausa positiivses võtmes, siis üleöö paariana ja kontrrevolutsionäärade käsilasena. Ilmselt oli tegu jõudemonstratsiooniga, et näidata partei vabadust üleöö kellegi soosimine lõpetada.

DISKURSUSEANALÜÜSI TULEMUSED III – VENESTAMINE 1979

Üldine ülevaade vene keele propageerimisest 1979. aastal

Vene keele süstemaatiline propageerimine Rahva Hääles algas 1979. aasta mais, kust alates ilmus aasta lõpuni keskel läbi üks temaatiline artikkel kuus. Möödaminnes oli vene keelest juttu ka enne maikuud – 1. jaanuaril ilmus artikkel „Tuleviku nimel”, mis kujutas endast ühtse teemaliiniga mõtiskelu ühiskondlikust arengust, inimese „kujundamisest” sotsialismi tingimustes jne. Seal sisaldub ka lõik, mis räägib, et eestlastel on unikaalsed võimalused avardada oma teadmisi „vennasvabariikide kultuuri parimate saavutustega”, mille juurde on võtmeks hea vene keele oskus – sestap on oluline seda täiendada.

Kampaania vene keele propageerimiseks läks lahti koos Taškendis toimunud üleliidulise vene keele alase konverentsiga „Vene keel on NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel”. Rahva Hääle kajastas konverentsi kolme looga – esmalt Brežnevi läkitus konverentsil osalejatele 23. mai lehes, mille järgi „emakeele kõrval vene keele vaba valdamine, mille kõik nõukogude inimesed on vabatahtlikult tunnistanud ajalooliseks ühisvaraks, aitab veelgi tugevdada nõukogude rahva poliitilist, majanduslikku ja vaimset ühtsust”. Läkituse all esiküljel ilmus veel lugu „Sõpruse ja koostöö keel”, mis rääkis kahest konverentsil peetud ettekandest. 25. mai lehes ilmunud loos „Rahvastevahelise suhtlemise keel” võttis NSVL Teaduste Akadeemia asepresident N. Fedossejev konverentsi tähenduse ja sisu lühidalt kokku.

Järgnevalt ilmus kaks nädalat hiljem, 8. juunil terve vene keelele pühendatud lehekülg – mida, nagu on nähtud konverentsi soovitude elluviimise kiire algusena (vt ka lk 36). Külg hõlmas viit eri vaatenurgast vene keelest ja selle kasutamisest kõnelenud lugu – vene keele õpetus lasteaias, süvendatuna koolis, vene keel paljurahvuselises töökollektiivis, tõlkide õpetamise küsimus ja ühe vene filoloogi suhted vene keelega läbi tema elu. Külje pealkirjaks oli „Kõigi nõukogude inimeste ühisvara” ning alapealkirjaks „Vene keel on NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel”.

Järgnevalt ilmusid pikemad vene keelele või sellega seotud teemale vennasrahvastevahelisest sõprusest ja nn internatsionalismitundest pühendatud lood veel 4. juulil („Vene keele oskus annab avara elunägemise”, jutt käis vene keele õpetaja Frida

Priski tööst), 11. juulil („Vene keele vahendusel” kahe nahakunstniku kogemustest Kaunases vene keeles hariduse omandamisest – pildil aga kaks täiesti loovälist vene keele õpetajat Tallinna 4. keskkoolist), 8. augustil („Internatsionalismitunde kujundamiseks” kooliõpilastele rahvaste sõpruse ning vene keele õpetamisest, nende suhtlemisest teiste riikide õpilastega), 6. oktoobril („Vene keel – rahvastevahelise sõpruse ja koostöö keel” vene keele kallakuga klassidest), 13. oktoobril („Välismaalased õpivad vene keelt”, teiste riikide vene keele õpetajate ja Financial Timesi arvamustest vene keele kohta), 24. novembril („Töötajate internatsionaalse kasvatustöö edendamiseks” internatsionaalsest kasvatuses töökollektiivides) ning 13. detsembril („Kordaminekurõõm tasub vaeva” ühe vene keele õpetaja tööst).

8. augusti ja 24. novembri lugudes oli fookus vajadusel kasvatada internatsionalismitunnet, kuid vene keelt kujutati selle olulise osana. Kuna venestamise eesmärgiks oligi rahvaste kokkusulatatamine, siis võib needki lood venestamisele keskendunud tekstide alla lugeda.

Lisaks tekstidele, kus vene keel või internatsionalism olid põhiteemaks, käsitleti vene keelt veel mitmetes lugudes mõnelauselise alateemana. Seejuures on tähelepanuväärne 18. septembri lugu „Ideoloogiatöö komisjoni viljakas tegevus”, mille autoriks oli EKP Tallinna Oktoobri Rajooni Komitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja E. Soo. Kuigi NLKP ja EKP juhtorganite otsused, mille põhjal venestamislaine käivitati, olid kuulutatud salajaseks, kirjutatakse siin loos otsesõnu: „Tänavu kevadel arutasime propaganda- ja agitatsiooniosakonnas ühisistungil üldhariduskoolide tööd NLKP Keskkomitee otsuse „Vene keele õpetamise edasiseks täiustamisest” täitmisel ning kooli- ja klassivälist tegevust.”

Tõenäoliselt mõeldi just sedasama venestamise käivitanud määrust, sest mujalgi on selle autorina nimetatud just NLKP Keskkomiteed, mitte Ministrite Nõukogu (sh EKP Keskkomitee järgnenud otsuses endas) ning mujalgi on nimekuju kergelt varieerunud – „Abinõude kohta vene keele õppimise ja õpetamise edasiseks täiustamiseks liiduvabariikides”, „Vene keele edasise omandamise ja õpetamise kohta kõikides vabariikides” (Kiin, Ruutsoo, Tarand 1990:167, 169) pluss lühemad vormid. Tekib küsimus, kuidas sellisel juhul salajast otsust mainida tohtis. Kas oli saladus niigi juba

piisavalt avalikuks saanud? Või oli tegu parteitöötajast autori ideoloogilise eksitusega, mida ei märganud ka toimetus?

Kokkuvõttes kandis vene keelest kirjutamine 1979. aastal selgeid märke kampaaniast – kajastus tekkis pärast vene keele propageerimiseks suuniseid andnud üleliidulist konverentsi, algas terve temaatilise küljega ning jätkus vene keele erilise ja tähtsuse rõhutamisega enam-vähem ühtlases tempos. Sageli propageeriti vene keelt konkreetsete inimeste näidete ja kogemuste varal, tehes teema inimlähedasemaks, et saavutada ilmselt kampaanialikkuse kiuste tekstide lugemist ja mõju.

Analüüs aladiskursuste kaupa

Nõukogude rahva ühise keele diskursus: *Vene keele esilekerkimine rahvastevahelise suhtlemisvahendina oli meie ühiskonna objektiivne vajadus*

Selle diskursuse raames esitati vene keele propageerimise eesmärk, mis ilmselt vastas suuresti tegelikkusele – sulandada nõukogude rahvaid üha enam kokku. Diskursus esines eeskätt ametlikumates tekstides, nagu lood Taškendi keelekonverentsilt ning rubriigis „Parteielu” ilmunud tekst „Töötajate internatsionaalse kasvatustöö süvendamiseks” (24.11).

Kõneldi, et Nõukogude Liidu rahvad on juba majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt tugevalt ühte sulanud ja et protsessi käigus on neist saanud üks rahvas, nõukogude rahvas. Seda ühtsust tuleks aga edasi tugevdada ning selle jaoks on tarvis, et inimesed räägiksid vabalt vene keelt. Vene keele oskust nimetatakse „objektiivselt esilekerkinud vajaduseks”, et omavahel suhelda. Et selleks keeleks on saanud vene keel, nimetatakse inimeste vabatahtlikuks valikuks.

NLKP XXV kongressi otsustes antud sotsiaal-majandusliku programmi eduka täitmise ja majanduse ning kultuuri arengu üheks tähtsaimaks tingimuseks on NSV Liidu rahvaste vahelise sõpruse ja koostöö edasine süvendamine ja tugevdamine, rahvuste ja rahvusrühmade pidev lähenemine, uue ajaloolise ühenduse – nõukogude rahva – poliitilise ja ideoloogilise ühtsuse edasine tugevdamine. („Töötajate internatsionaalse kasvatustöö süvendamiseks” 24.11)

Arenenud sotsialismi oludes, mil meie maa majandus on muutunud ühtseks rahvamajanduslikuks kompleksiks, on tekkinud uus ajalooline inimühendus, nõukogude rahvas, ning kasvab objektiivselt vene keele kui rahvusvahelise suhtlemiskeele osa kommunismi ehitamisel ja uue inimese kasvatamisel. Emakeele kõrval vene keele vaba valdamine, mille kõik nõukogude inimesed on vabatahtlikult tunnistanud ajalooliseks ühisvaraks, aitab veelgi tugevdada nõukogude rahva poliitilist, majanduslikku ja vaimset ühtsust. („Üleliidulisest teaduslik-teoreetilisest konverentsist „Vene keel on NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel” osavõtjaile” 23.05)

„Vene keele esilekerkimine rahvastevahelise suhtlemisvahendina oli meie ühiskonna objektiivne vajadus, sest sotsialism luuakse ühise tööga, meie maa kõigi rahvaste ja rahvusrühmade kooskõlastatud tegevusega. Küpse sotsialismi tingimustes vene keele osatähtsus kasvab. See on tingitud rahvaste õitsengust ja lähenemisest: üha laialdasemalt teevad nad koostööd ning rikastavad üksteist vastastikku.” („Sõpruse ja koostöö keel” 23.05)

Diskursuses kasutatakse mitmeid manipulaatiivseid võtteid. Nii on oluliseks vaikivaks eelduseks, mille aktsepteerimist lugejatelt teksti mõistmiseks oodatakse, et rahvaste ühtesulamine ja ühtsus on hea. Miks see peaks hea olema, ei öelda. Sama vaikiv eeldus sisaldus ka eraldi lugudes, mis keskendusidki internatsionaalsele kasvatusel ehk töötajate ja õpilaste vaheliste rahvusvaheliste suhete edendamisele.

Samuti kasutatakse sildistavalt mitmeid termineid, nagu „nõukogude rahvas”, mille puhul ei selgitata täpselt, mida see tähendab, võrrelduna näiteks mõne nn tavalise rahvaga, või „ajalooline ühisvara”, mis ärgitab rõõmustama sellise vara olemasolu üle, kuid miks see on eriline väärtus, ei öelda.

Ja kuidagi ei kirjeldata, mil viisil olevat nõukogude rahvad valinud vabatahtlikult just vene keele rahvusvahelise suhtlemise vahendiks – kuidas valikuprotsess aset leidis? Kas oleks olnud võimalus valida mõni teine keel ning mis oleks sel juhul olnud iga valiku plussid-miinused? Väide esitati kui enesestmõistetav, mille kohta ei tohiks küsimusi tekkida – ideaalne lugeja peaks info lihtsalt teadmiseks võtma ja rõõmustama.

Paljude selliste lahtiselgitamata kontseptsioonide puhul (nagu „nõukogude rahvas” või rahvaste ühtesulamine) oli tegu muidugi juba aastate või aastakümnete jooksul

fikseeritud dogmaatiliste seisukohtadega, mille n-ö nullist lahtiselgitamine oleks ehk mõjunudki kohatuna. Samas ei olnud neid kunagi kuigi põhjalikult analüüsitud, vaid alati oli tegu olnud pigem üldistuste, lihtsustuste ja sildistamisega.

Oluliseks osaks diskursusest oli ka kinnitamine, et vene keel ei tõrju kõrvale teisi nõukogude rahvaste kasutatavaid keeli, vaid valitseb kõigi keelte võrdõiguslikkus ja vene keel on mõeldud lihtsalt rahvusvaheliseks suhtlemiseks. Samuti räägiti siin rahvaste võrdõiguslikkusest – tekste, kus oleks otsesõnu rõhutatud vene rahva ülimuslikkust, 1979. aastal Rahva Hääles ei ilmunud, kuigi üldiselt oli seegi osa venestamise diskursusest. (Paarist vihjest sel suunal räägin siiski lk 136.) Keelte ja rahvaste võrdõiguslikkuse väidet üritati ka faktiliselt tõestada ning mainiti ka eesti keele õppimist venelaste poolt. Ilmselt peeti oluliseks vaigistada rahva peamist hirmu seoses venestamisega – oma keele ja rahva hääbumist. Samas oligi just see venestamise eesmärk.

„Suur Oktoober kinnitas rahvaste tõelise võrdõiguslikkuse, nende keelte ja kultuuride võrdõiguslikkuse. Ligi 50 keelt on nõukogude võimu aastail saanud kirjakeeleks, rikastunud on nende sõnavara, meie maa kõikides keeltes antakse välja mitmesugust kirjandust. Need on leninliku rahvuspoliitika saavutused.” („Sõpruse ja koostöö keel” 23.05)

„Edaspidi aga tahetakse jõuda nii kaugemale, et igas mikrorajoonis oleks vähemasti üks lasteasutus, kus õpetatakse eesti lastele vene ning vene lastele eesti keelt.” („Juba enne kooliminekut” 08.06)

Vene keele kui isikliku rõõmu allika diskursus: tänu sellele võin ma nüüd lugeda Lev Tolstoid vene keeles

See diskursus esines eeskätt vabamas vormis, konkreetsete inimeste isiklikke kogemusi puudutavates lugudes. Kirjeldati inimeste rõõmu ja rahulolu, kui nad saavad teiste rahvaste esindajatega vabalt suhelda või lugeda originaalkeeles tuntud vene autorite teoseid. Nii loodi otsene samastumisvõimalus lugejatele, kes tahaksid teha sedasama. Kirjeldades laste rõõmu vene keele oskuse üle, apelleeriti vanematele, kes tahaksid, et nende lapsed toodud eeskujuga samastuksid, saades suhelda teisest rahvusest lastega jne.

„Onu, kas sa oskad hästi vene keelt?” - „Arvan, et oskan.” - „Kuidas on vene keeles: Sveta, kas sa jäätist soovid?” Ütlesin. Ireen kordas, vaatas siis silmanurgast minu poole otsekui küsides: kuidas oli. „Päris kenasti tuli välja.” Ja juba ta lippaski tüdruku juurde, kes veidi maad eemal keksu mängis. („Juba enne kooliminekut”, 08.06)

„Tänapäeval on inimestel võimatu osa saada hindamatutest kultuuririkkustest vene keelt oskamata. Mul on hea meel, et taipasin seda selles eas, kui keelte omandamine on kõige kergem. Tänu sellele võin ma nüüd lugeda Lev Tolstoid vene keeles.” („Üksmeelse pere tunne” 08.06)

Vene autoritele viidates kasutati sageli ka vormelit, mis võis, aga ei pidanud viitama originaalkeeles teoste lugemise võimalusele, vaid ka lihtsalt sellele, et vene keelt on rääkinud mitmed tuntud inimesed, käsitades seda eraldi väärtusena. Sel juhul kasutati väljendit nagu „Tolstoi, Puškini ja Lenini keel”. Kumb tõlgendusviis valida, jäeti lugejale, kes ehk eelistas elulähedasemat võimalust tekstide originaalkeeles lugemise kohta, kuid kellele suruti ühtlasi peale ka „Lenini keele” mõistet kui väärtust iseeneses.

Kohtumistel välismaa vastava ala spetsialistidega, eriti vene keele õpetajatega ja selle keele uurijatega, kõneleme Lenini, Tolstoi ja Šolohhovi keeles. („Meie ühtsuse edasiseks tugevdamiseks” 08.06)

Osaks sellest diskursusest võib nimetada ka ametlikumates tekstides toodud vormelit, mille kohaselt oli vene keele õppe laiendamise eesmärk anda igale inimesele „võimalus” seda õppida. Aluseks oli „Lenini unistus” selle kohta. Väites sisaldub vaikiv eeldus, et iga inimene pigem tahab vene keelt õppida.

Vene keele ja internatsionalismi üleloomulike omaduste diskursus: *kujutlege korraks oma kaasaegset, kellel vabariigi piiridest väljudes kaob kõnevõime*

Nii ametlikes kui ka vabama vormiga lugedes omistati sageli nii vene keelele endale kui ka rahvusvahelisele suhtlusele erinevate sotsialismiriikide vahel (mis toimus vene keeles ja

mille tihedam iseloom pidi olema vene keele laiema kasutamise eesmärk) ebarealistlikke, üleloomulikke võimeid.

Näiteks kirjeldati, kuidas vene keel kui selline on iseseisvalt midagi korda saatnud, kuigi tegelikult saaksid selliste tegude autoriks olla ikkagi konkreetsed inimesed või näiteks nõukogude võimuorganid. Vene keelt personifitseeriti, teda näidati iseseisvalt tegutseva jõuna.

„Vene keel on alati täitnud progressiivseid ajaloolisi funktsioone: on viinud eri rahvuste ja rahvusrühmade töötajateni teadmisi, eesrindlikke ideid ning sotsialistlikku kultuuri.”
(„Sõpruse ja koostöö keel” 23.05)

Koos inglise keelega on vene keelel maailmas eriline koht kui üldinimlike teadmiste kandjal. („Välismaalased õpivad vene keelt” 13.10)

Sama diskursuse osaks võib lugeda väite, et ilma vene keeleta ei ole väljaspool Eestit üldse võimalik suhelda, jättes tahtlikult välja võimaluse suhelda kellegagi väljastpoolt sotsialismileeri ja/või teha seda mõnes muus keeles. Ühest küljest piirati niimoodi võimalikku maailma, kuhu inimene üldse võiks sattuda, teisalt ei nähtud rahvastevaheliseks suhtlemiseks võimalikuna ühtki teist keelt vene keele kõrval.

Kujutlege korra oma kaasaegset, kellel vabariigi piiridest väljudes kaob kõnevõime, võimalus suhelda kaasinimestega. Mida uut toob ta kaasa turismireisilt? Mida annavad talle kokkutulekud, nõupidamised ja kogemuste vahetamised väljaspool vabariiki? Mismoodi saab kriitik või kirjandusteadlane hinnata eesti nõukogude kirjanduse osa üleliidulises kirjanduspildis, kui ta pole kursis kõigega, mis seal toimub? („Kaugele üle oma keelepiirkonna” 08.06)

Samuti räägiti vene keelest müstifitseerivalt ka puhtalt tema lingvistiliste omaduste põhjal, mida kujutati ebarealistlikult:

„Nagu kinnitavad vene keelt hästi valdavad inimesed, on see rikkaim ja ilusaim keel maailmas. Räägitakse, et temas on ühendatud saksa keele nimisõnade paindlikkus, inglise

keeleele rafineeritus ja prantsuse keele täpsus. Ta on kuulmisorganitele hästi tajutav ning paistab silma rütmi ja intonatsioonide rikkuse poolest.” („Välismaalased õpivad vene keelt” 13.10)

Samas loos räägiti veel ka vene keele väidetavast raskusest, mis tekitab mitteslaavi lingvistides kohmetust, mida võivad küll „ehk mõista”. Nii konstrueeriti vene keelt sellisena, et isegi lingvistid tundsid end selle ees justkui kergelt saamatuna, alandlikuna.

Puhtalt keele enda ülistamise kõrval väideti ka ühe Eestis tegutseva paljurahvuselise töökollektiivi kohta, mis omavahel vene keeles suhtles, et see on tugevam kui oleks üherahvuselisena. Miks nii, ei öelda. Tegelikult esitatakse siin töölisklassi kui rahvuste piire ületavat jõudu, mis oli selge osa nõukogude ideoloogiast, kuid antud juhul seda välja ei ütelda, teksti mõistmiseks eeldataksegi selle kontseptsiooni vaikivat omaksvõttu.

Ja siis ütleb Guido Karu nagu muuseas: „Meie tehase kollektiivis on 26 rahvuse esindajad...” Pole raske mõista öeldu tähtsust ja tähendust: sulam on alati tugevam kui ehe metall. See ei ole ainult metallimeeste tarkus, see tõde peab paika ka inimsuhetes. („Üksmeelse pere tunne” 08.06)

Viimatimainitud võib pidada ka üheks olulisemaks sõnumiks, mida vene keele propageerimise kampaania raames öelda taheti – nimelt paiknes kõnealune lugu vene keelt tutvustanud erikülje vasakul ülanurgas ehk tähtsaimal kohal, ning oli ainus, mis oli väärtustatud fotoga. Järelikult oli teiste rahvuste liikmete aktsepteerimine ja hindamine eestlaste hulgas üks propaganda selgeid eesmärgi, põimituna vajadusega aktsepteerida vene keelt kui vahendit kollektiivi eeliste ärakasutamiseks.

**Tähelepanu detailidele juhtimise diskursus: Tunnid olid lühikesed – vaid 20 minutit.
Kõige rohkem meeldis lastele laulude ja luuletuste õppimine**

Sageli räägiti lugudes suhteliselt üksikasjalikult sellest, kuidas mõnes õppeasutuses vene keele õppimine käib või kuidas peaks õpet korraldama. Samas võtmes räägiti ka internatsionaalsest kasvatuses. Töö köögipoole kirjeldamise ideoloogiline mõju seisneb paljuski selles, et rääkides sellest, kuidas täpselt teha asja x, juhitakse tähelepanu kõrvale

sellelt, kas x on üldse vajalik või mida sellega tahetakse saavutada. Eesmärged kirjeldati küll ametlikes tekstides – toetada rahvaste ühtesulamist jne –, kuid väga harva lugedes, mis rääkisid just detailsemalt õppetöö läbiviimisest. Ehk siis oli selliste tekstide puhul vaikivaks eelduseks, et vene keelt õpetada ja õppida on tarvis, küsimus on ainult selles, kuidas seda võimalikult hästi teha.

„Kogu meie töö toimus mänguvormis,“ jutustas [lasteaia vene keele õpetaja] Marta Vaht. „Tunnid olid lühikesed – vaid 20 minutit. Kõige rohkem meeldis lastele laulude ja luuletuste õppimine. Kuid õpetasin ka igapäevast kõnekeelt, et nad hakkaksid omavahel vestlema. Jalutama läksid eesti ja vene suhtluskeele rühmad üheskoos. Esialgu ei saadud nagu jutule, kuid varsti saadi häbelikkusest võitu ja siis oli tore kuulata, kuidas nad omavahel vestlesid. /.../ Andsin neile ka koduse ülesande: küsida isalt-emalt paar uut sõna. Järgmises tunnis olid kõigil käed püsti: mina tean, mina tean.“ („Juba enne kooliminekut“ 08.06)

„Tänavusel konverentsil, mis tähistas uut etappi vene keele uurimises ja õpetamises, töötati välja soovitud kogu selle suure töö edasiseks täiustamiseks. Muu hulgas kiideti heaks praktika rajada liiduvabariikides teaduskeskused, mis arendaksid intensiivset uurimis- ja teaduslik-metoodilist tööd rahvusvabariikides ja autonoomsetes vabariikides vene keele funktsioneerimise tundmaõppimiseks.“ („Rahvastevahelise suhtlemise keel“ 25.05)

„Ma tahaksin endast rohkem anda, kui tund võimaldab. Ja ma armastan luulet, eriti Puškinit. Tema on mu kiindumus. Sellepärast annan praegu meie kooli kirjandusklassile fakultatiivtunde teemal „Puškin – poeet ja inimene“. Uurime tema elulugu ja loomingut. Temast kirjutatud raamatuid olen kogunud üle saja, ka vennasvabariikidest. Koolis oleme koostanud üle kümne mapi. Kaante vahele sai ka midagi programmi taolist klassiväliseks tööks vene kirjanduses.“ („Kordaminekurõõm tasub vaeva“ 13.12)

Kui jutt käis konkreetselt õpitundide läbiviimisest, oli õpetaja hea töö üheks näitajaks tundide emotsionaalsus, mis tõi kaasa nii õpilaste suurema huvi vene keele vastu kui ka mõjutas laiemalt erinevaid ideoloogilisi tõekspidamisi omaks võtma. See sarnaneb nii 1946. aasta valimiste kui ka Ungari ülestõusu juures nähtud kuvandiga hõlpsasti propaganda poolt mõjutatavatest inimestest. Oluline on ka see, et vene keele tundides ei

pidanud selle konstruktsiooni järgi õppima ainult keelt kui suhtlusvahendit valdama, vaid selgelt tähtsam oli just muu „kommunistlik kasvatus”. Seega näidati vene keele tunde ja vene keele õpetust vahendina laiema propaganda tegemisel ja õpilaste ideoloogilisel mõjutamisel.

„Zoja-õhtuga[kooli vene keele õhtu Zoja Kosmodemjanskaja teemal] oli palju tööd, aga kui lindilt kõlas tema ema Ljubov Timofejevna hääl (ta räägib oma kangelasütrest), kui mürsuplahvatuste sekka kõlas laul „Püha sõda”, siis oli pilgust kuulajatele küllalt, et veenduda – kordaminek tasub vaeva.” („Kordaminekurõõm tasub vaeva” 13.12)

Ent see oli õpingute algul, vastuse leidmine küsimusele, kuidas veelgi tõsta huvi keele õppimise vastu. Nelly Vester on selle probleemi alati lahendanud, on loonud kõigepealt mõtlemishimulise, sotsiaalselt aktiivse õpilaskollektiivi. Selleks on aidanud kaasa näiteks tema meenutused Leningradi blokaadi kangelaslikest päevadest, mis õpetajal siiani nagu eile toiminu nii selgesti meeles seisab. Klass kuulas hiirvaikselt, tunnetas olnut oma õpetaja emotsionaalse jutustuse kaudu. Tollest vene keele tunnist kujunes otsekui kodumaa-armastuse ja rahvaste sõpruse kasvatamise näidistund. („Õpitakse süvendatult, heade tulemustega” 08.06)

Ametlikes tekstides öeldi vene keele õpetamise laiem propagandistlik roll ka otsesõnu välja. Nii kirjutati TASSi 23. mai loos Taškendi keelekonverentsil toimuvast: „On vaja saavutada, et vene keele õpetamine täiel määral vastaks selle õppeaine kasvatuslikele eesmärkidele: keele vahenditega formeerida õpilastes kommunistlikku maailmavaadet.”

Analüüs uurimiskategooriate lõikes

Subjektipositsioonid

Peamised subjektipositsioonid, mida lugedes konstrueeriti, ja kuhu lugejad võisid asetuda, olid vene keelt õppivate (või laiemalt internatsionaalses kasvatusprotsessis osalevate) eestlastest noorte, vene keelt oskavate eestlastest täiskasvanute ja vene keele õpetajate rollid. Kõik positsioonid olid tugevalt stereotüpiseeritud.

Vene keelt õppivaid noori – nii lasteaia kui koolitasemel – näidati läbivalt oma ainega hästi toime tulevatena, andekatena ja oma oskuste üle rõõmu tundvatena. Samuti õppisid nad heameelega rohkem kui otse ette nähtud.

Nüüd on näiteks üsna igapäevane, et õpilane tuleb oma õpetaja juurde ja palub õppevahendeiks kasutatud venekeelseid ajakirju koju kaasa. Nelly Vesteri õpilastel on nagu tavaks saanud lugeda vene kirjandust algkeeles. Ise nad arutlevad umbes nii: „Tõlkimisel läheb palju keele ilust ja teose sisust kaduma. Kas näiteks Puškinit saabki üldse adekvaatselt tõlkida?” („Õpitakse süvendatult, heade tulemustega” 08.06)

Samuti käisid õppivad noored enamikul juhtudel läbi teiste liiduvabariikide noortega, kasutades suhtlemiseks vene keelt. Lasteaialaste puhul oli minu valimi ainsas neid käsitletud loos aseaineks vene ja eesti rühmade omavaheline suhtlus, kuna välisreisid oleks veel olnud võimatud. Nii apelleeriti ka vanemate soovile, et nende lastel oleks keeleoskusest kasu.

Keskeriõppeasutuste õpilaste internatsionaalse kasvatamise heaks näiteks on nende tihedad sidemed Läti ja Leedu NSV ning Kaliningradi, Leningradi ja Moskva õppeasutustega. Organiseeritakse õpilaste kutsevõistlusi ja sõpruskohtumisi. („Töötajate internatsionaalse kasvatustöö süvendamiseks” 24.11)

Nagu juba eelpool mainitud, olid õpilased ka lihtsalt mõjutatavad emotsionaalsest õpetustööst – juba eelmainitud üksainus tund, kus nad kuulsid õpetaja meenutusi Leningradi blokaadist, osutus „otsekui kodumaa-armastuse ja rahvaste sõpruse kasvatamise näidistunniks”, pärast mida tekkis järsult harjumus õppevahendeid koju laenata. Õpilaste mõjutatavust konstrueeriti ka õpetaja Anna Krjukova tegemistest jutustavas loos „Kordaminekurõõm tasub vaeva”, kust pärines ka eeltsiteeritud lõik Zoja Kosmodemjanskaja ema sõnade hingesööbivast mõjust, aga heaks näiteks on ka avalõik, mis tsiteerib ühe õpilase kirjandit oma õpetaja kohta:

„Õpetaja Anna Ivanovna tuli vene keele tundi, peos kimp sinililli. Ta kõndis pinkide vahel ja rääkis kodumaast, kodust, sõjakevadest, poetades nagu muuseas meile igaihele õiekese.

Ja me saime ütlematagi aru, et sinililleski peitub killuke kodumaad. Me oleme harjunud oma õpetajat, klassijuhatajat mõistma.”

Vene keelt juba oskavaid täiskasvanud inimesi konstrueeriti erakordselt mitmekülgsete isiksustena, viidates otsekui vene keele ja rahvusvahelise suhtluse intellekti ja häid iseloomujooni ärgitavale mõjule. Näiteks astus 8. juuni vene keele teemakülje loos „Meie ühtsuse edasiseks tugevdamiseks” minategelasena üles vene filoloog E. Veskimägi, kes oli varem olnud sõjaväehvitser – täpsemalt tegutsenud sõjameeste poliitilise ja lahingulise ettevalmistuse juhtijana, poliitilise kasvatustöö organiseerijana ja propagandistina, kelle ühes väeosas oli alluvaid 17 eri rahvusest. Lisaks oli tegu vene keele ja kirjandus eriala lõpetanud ning kirjanduse vastu süvitsi huvi tundva isikuga.

Sama lehekülje loos „Üksmeelse pere tunne” räägiti aga töölistest, kes paistsid silma õilsate iseloomuomadustega, heade ametioskustega, sportlikkusega, huviga lugeda vene kirjanikke originaalkeeles ja töövälise ühiskondliku aktiivsusega, ning nende vahel valitses „sõprus kõikjal ja kõiges”. Rohkem kui pooled kirjeldatud kollektiivist (täpset numbrit ei tea, kuid kogu kollektiiv sisaldas 26 rahvuse esindajaid) pidid aga oskama teisiigi keeli:

„Ja see ainult soodustab harmooniliselt arenenud, rikka siseeluga isiksuste arendamist. Me kõik teame, kui tähtsaks peab partei igakülgsest arenenud inimese kujundamist.”

Sellise kajastuse kaudu konstrueeriti esiteks positiivseid kuvandeid sõjameestest ja töölistest, aga ka vene keelt kõnelevatest inimestest üldse. Seejuures tegelesid need vene keele oskajad pidevalt internatsionaalse suhtluse ja vene keele kõnelemisega.

Kui mõni inimene ei osanud küllalt igakülgsest vene keelt, käsitati seda puudusena. Näiteks tõdes vene keele teemaküljel tõlkeprobleemidest kirjutanud Ants Saar (tuntud kui kirjanik, ajakirjanik ja EKP KK kultuuriosakonna juhataja asetäitja), kuidas omandas iseseisvalt ajalehti ja kirjandust lugedes „perfektse passiivse keeleoskuse”, millele olevat lisandunud ka stiilitunnetus, kuid puuduseks oli passiivse keeleõppe tõttu kogu eluks jäänud aktsent („Kaugele üle oma keelepiirkonna” 08.06). Samuti oli just Ants Saar

kirjutanud ka sellest, kuidas vene keele oskuse puudumine tähendab, et Eestist väljudes on inimene justkui kõnevõimeta.

Vene keele õpetajad olid lugudes oma tööst väga huvitatud, nad tahtsid sellega rohkem tegeleda ja vene keelt lastele varemast east ja/või süvendatumalt õpetada. Ühtlasi kirjeldati nende häid ametioskusi ja ka väljapool tunde tehtavat tööd. Heaks näiteks oli siin Anna Krjukova 13. detsembri loos „Kordaminekurõõm tasub vaeva”, kellest kirjutamise ajendiks olid tema korraldatavad vene keele teemaõhtud (alles loo lõpus tuli poolest lausest välja, et neid õhtuid on kõigest kord aastas), aga kes koostas ka ise õppetööks abimaterjale, mida teistestki koolidest laenamas käidi, kes õppis leninismi-marksismi ülikoolis, juhatas koolis poliitringi ja veetis suviti juba mitmendat aastat juulikuu Saksa DV-s vene keele lektorina. Siin konstrueeriti ametioskuste kõrval juba ka mitmekülgset isiksust, sarnaselt eelmise subjektipositsiooniga, lihtsalt vene keelt valdavate täiskasvanutega.

Kokkuvõttes konstrueeriti lugudes läbini positiivseid eeskujusid, tublisid ning mitmekülgseid isiksusi, kellega võiks tekkida soov samastuda. Seega aga oleks olnud võimalik ainult siis, kui üle võtta ka vaimustus vene keele vastu.

Toimis ka juhikultuse konstrueerimine, kus sarnaselt 1946. aasta valimistega oli esiplaanil parajasti võimul olev juht, praegusel juhul Brežnev, ning tagaplaanil selgelt ka Lenin. Mõlemat käsitati esiteks autoriteedina vene keele küsimuses, kusjuures Brežnevile jäi lahti selgitada vene keele ühiskondlik tähendus – võrdluseks rääkisid vene filoloogid ja õpetajad valdavalt ainult keele praktilisest kasulikkusest ja õppekorraldusest. Sedasama läkitust tsiteeriti või nimetati veel ka mõlemas keelekonverentsist kõnelenud nn uudisloos, aga ka näiteks 8. juuni loos vene keele süvendatud õppest. Leninit tsiteeris Brežnev ise, meenutades tema unistust, et igal inimesel oleks võimalik vene keelt õppida.

Hiljem täitis Lenin n-ö surematu klassiku rolli, kuna alatasa räägiti vene keelest kui näiteks Tolstoi, Puškini ja Lenini keelest, nimetades teda kõrvuti tuntud kirjanikega ja väärtustades keelt puhtalt sellega, et mainitud tegelased seda kõnelesid.

Autorite ja lugejate subjektipositsioonid olid siin kirjumad kui eelpool käsitletud kahe teema juures. Kuna esines portreelugusid konkreetsetest isikutest ja töökollektiividest, jäi autor sageli n-ö jutustaja ja lugeja loo kuulaja rolli, mis jäi informeerija ja kasvataja rolli vahele, esitades nii fakte kui pakkudes neile tõlgendusi. Esines ka traditsiooniline

kasvataja-õpetaja roll, kuid mitte neutraalses toonis sündmusi kirjeldava informeerija rolli, mis jäigi minu uurimuse raames Ungari ülestõusu kajastamise omapäraks.

Ideaallugejaks võis ametlike tekstide puhul, nagu Taškendi konverentsi kajastused ja „Parteielu” rubriigi jutt internatsionaalsest kasvatuses, pidada tõsiusklikke kommuniste ehk siis tõenäoliselt ei olnud mõjutatav sihtgrupp kuigi lai. Pigem võidi neid tekste võtta kui hoiatusi uue vene keele laine ees ja tingida negatiivset eelhäälestust. Pehmemate lugude puhul, mis moodustasid valimist enamiku, oli aga ideaallugejaks isik, kes tahaks samastuda seal pakutavate positiivsete eeskujudega, pakkuda nii endale kui oma lastele samasugust vene keele oskusest ja teiste rahvuste esindajatega suhtlemisest sündivat rõõmu.

Ligipääs diskursusele, hääled ja intertekstuaalsus

Tekstides esinenud hääled erinesid sõltuvalt teksti tüübist. N-ö ametlikes tekstides oli sõnaõigus ainult parteilistel tegelastel – Brežnevil, keelekonverentsil esinenud parteitegelastel ning internatsionaalse kasvatuses puhul kohalikul parteitegelasel kui loo autoril. Kuigi räägiti vene keelest kui rahva ühisvarast, viidates selle kasutamisele rahvusvahelises suhtluses ainult seetõttu, et rahvas olevat selle vabatahtlikult välja valinud, siis see väidetav väljavalija ise jäi passiivsesse rolli. See sarnaneb 1946. aasta valimiste kajastusega, kus valimiste näol konstrueeriti samuti demokraatlikku protsessi, kus tegelik võim olla rahval, kuid võimu omanik ise esines nende väidete juures vaid passiivselt.

Pehmemates lugudes oli häälte areaal kirjum. Korduvalt said sõna vene keele õpetajad, kellele seega konstrueeriti ka suurem võimupositsioon, nihutades keeleõpetuse juures juhtiva rolli neile, vastates tüüpilisele arusaamale koolielust. Samas jäi nende jutt pigem õppekorralduslike detailide juurde. Põgusalt said sõna õpilased, kuid väärrib tähelepanu, et nendega ei olnud autor valdavalt ise kõnelenud, vaid kasutati näiteks kirjandi väljavõtet ja ilmselt õpetaja vahendatud arvamust vene autorite originaalkeeles lugemise kohta, mis algas selliselt: „Ise nad arutlevad umbes nii”. Jääb segaseks, kust tsitaat pärineb. Seega jäid õpilased pigem passiivsesse rolli, võrrelduna õpetajate suurema võimuga.

Kooli-lasteaia valdkonnast said ühes loos sõna ka lapsevanemad, kelle initsiatiivil olevat ühes lasteaias vene keele õpetus organiseeritud. Nendegi tsitaat jäi aga nii ebakonkreetseks, et võib kahtlustada selle tagantjärele konstrueerimist vanematega

kõnelenud kasvataja abiga. Küll aga üritati niimoodi näidata, et vene keele õpe lasteaias, mis pidi peagi üldiseks muutuma, on nii hea ja soovitatav, et lapsevanemad ise tahtsid seda. Kooliõppes kõnelevates lugudes lapsevanemad sõna ei saanud.

Töökollektiivist kõnelenud loos sai sõna arvukalt töölisi, tõlkeprobleemidest kõnelenud loos parafraseeriti kirjanike liidu arvamusi, loos „Välismaalased õpivad vene keelt” kajastati autori sõnastuses nii loo ajendiks oleva vene keele õpetajate kongressi delegaatide kui mitteslaavi lingvistide arvamusi vene keele kohta.

Sama lugu oli ainus, kus kasutati Ungari ülestõusu ajal ohtralt löögile pääsenud häälte liiki – lääne ajalehte, mille arvamus kinnitas kompartei poolt parajasti propageeritavaid seisukohti ning mis pidi ilmselt mõjuma suhteliselt usaldusväärse allikana. Ajaleheks oli tuntud leht Financial Times ja jutu sisuks eelpool (lk 124-125) tsiteeritud arvamus vene keele haruldaste lingvistiliste omaduste kohta. Siin jäi Financial Timesile esitada selline kiitus vene keele aadressil, mida mujal lugudes ei esinenudki. Samas kasutati tsitaadis väidete kinnituseks umbmääraseid allikaviiteid „räägitakse” ja „nagu kinnitavad vene keelt valdavad inimesed”, mis jätsid värvika jutu tegelikult selge allikaviiteta. Samuti võis tegu olla kontekstist väljarebitud väidetega.

Kui sõna said konkreetsed inimesed, esines ligikaudu võrdselt eesti ja slaavi perekonnanimedega allikaid.

Selgeks märgiks võimudiskursuse rakendamiseks olid lugude intertekstuaalsed aspektid. Ühtesid ja samu sõnastusi vene keele ülistamiseks kasutati nii ametlikes kui pehmetes tekstides. Võrreldes järgnevaid näiteid, kus tsitaatidepaarist esimene pärineb keelekonverentsi puudutanud lugudest ning teine mõnest hilisemast loost (allajoonimine on minult):

On vaja saavutada, et vene keele õpetamine täiel määral vastaks selle õppeaine kasvatuslikele eesmärkidele: keele vahenditega formeerida õpilastes kommunistlikku maailmavaadet. („Sõpruse ja koostöö keel” 23.05)

Tallinna 4. keskkooli vene keele õpetajad Nelly Vester ja Leonora Sutulene, nii nagu nende kolleegid teisteski meie vabariigi koolides, püüavad teha kõik, et vene keele õpetamisel saavutada selle õppeaine kasvatuslikke eesmärke – kujundada keele vahenditega õpilastes kommunistlikku maailmavaadet. („Õpitakse siivendatult, heade tulemustega” 08.06)

Või siis:

[Vene keele vaba valdamine] aitab veelgi tugevdada nõukogude rahva poliitilist, majanduslikku ja vaimset ühtsust. („Üleliidulisest teaduslik-teoreetilisest konverentsist „Vene keel on NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel” osavõtjaile” 23.05)

Tunnen suurt rahuldust, kui olen saanud teha midagi sellist, mis aitab kaasa vene keele kui NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keele täiuslikumale valdamisele ning tugevdab sellega veelgi nõukogude rahva poliitilist, majanduslikku ja vaimset ühtsust. („Meie ühtsuse edasiseks tugevdamiseks” 08.06)

Või selline, siiski lühemat fraasi hõlmav sarnasus:

Arenenud sotsialismi oludes, mil meie maa majandus on muutunud ühtseks rahvamajanduslikuks kompleksiks, on tekkinud uus ajalooline inimühendus, nõukogude rahvas, ning kasvab objektiivselt vene keele kui rahvastevahelise suhtlemiskeele osa kommunismi ehitamisel ja uue inimese kasvatamisel. („Üleliidulisest teaduslik-teoreetilisest konverentsist „Vene keel on NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel” osavõtjaile” 23.05)

NLKP XXV kongressi otsustes antud sotsiaal-majandusliku programmi eduka täitmise ja majanduse ning kultuuri arengu üheks tähtsaimaks tingimuseks on NSV Liidu rahvaste vahelise sõpruse ja koostöö edasine süvendamine ja tugevdamine, rahvaste ja rahvusrühmade pidev lähenemine, uue ajaloolise ühenduse – nõukogude rahva – poliitilise ja ideoloogilise ühtsuse edasine tugevdamine. („Töötajate internatsionaalse kasvatustöö süvendamiseks”, 24.11)

Lisaks kasutati läbi mitme loo vormeleid nagu „ühisvara”, „sõpruse ja koostöö keel” ning „rahvastevahelise suhtlemise keel”.

Ülalnähtud näidete puhul tuleb märkida, et näidetepaaride teised pooled, mis pärinesid pärast keelekonverentsi ilmunud lugudest, ei haakunud esimesel kahel juhul üldse loo üldise tooniga. Seega võib oletada, et tegu oli toimetamise käigus lisatud või toimetuse

poolt ette kirjutatud vormelitega, mille kasutamine oli kohustuslik, et parteil oleks ilmselt parem kontroll diskursuse üle. Kuna neis näidetes kasutati lihtsustusi ja sildistusi nagu „nõukogude rahvas”, „kommunistlik kasvatus” kui vene keele õppe eesmärk või „poliitiline, majanduslik ja vaimne ühtsus”, oli kohustusliku kasutamise eesmärgiks ilmselt värvikate siltide kõlama jätmine, mis lõpuks tundusid loomulikuna ning nende sisu ja põhjendatus ei tekitaks enam küsimusi. Kindlasti tekitasid need korduvad, puised väljendid aga lugejais arusaama, et ümbritseva inimlikuma jutu kiuste on tegu propagandistliku kampaaniaga.

Argumentatsioon

Eelpool olen juba aladiskursuseid ning kaht esimest uurimiskategooriat analüüsis toonud välja mitmed kasutatud argumentatiivsed taktikad – näiteks vene keele õpetuse näitamine loomulikuna, ka venelastepoolse eesti keele õppe mainimine või mitmed sildistused, mille eesmärk oli vältida nende mõistete lahtimõtlemit ja sellega kaasnevat vaidlustamist.

Oluline tekstide mõistmiseks vajalik vaikiv eeldus, mis pidi mõjuma loomulikuna, oli nõukogude rahvaste ühtsuse näitamine positiivse ja ihaldatavana. Samuti nagu vene keele näitamine ainuvõimaliku rahvusvahelise suhtlemiskeelena, mille kõrval keegi ei kasutanud lugedes teisi keeli. Tähelepanuväärsel kombel eelnes näiteks Ants Saare 8. juuni loos tõlkeprobleemidest vene keele kui kõnevõime aluse kirjeldusele lõik, mis veel üle rõhutas, et tegu on täiesti enesestmõistetava asjade seisuga:

On asju, mis on nii endastmõistetavad ja üldtuntud, et nendest rääkimine on vanade tõdede kordamine. Niisuguste hulka kuulub, vähemalt minu arvates, ka vene keele omandamise tähtsus. („Kaugele üle oma keelepiirkonna”)

Enesestmõistetavana esitatud väiteid ja sihipäraseid infolünki, mille mõistmiseks oli vajalik tekstides sisalduvate vaikivate eelduste tegemine, esines veelgi. Näiteks kui räägiti kommunistlikust kasvatuses kui vene keele õpetamise eesmärgist, jäi vastamata küsimus, kes on selle eesmärgi seadnud ja miks? Või kui öeldi, et teaduskeskustes uuritakse vene keele „funktsioneerimist”, eeldab see taas vene keele mõistmist iseseisvalt tegutseva jõuna. Endine sõjaväehvitser kirjeldas 8. juuni loos „Meie ühtsuse edasiseks tugevdamiseks”,

kuidas ta oli propagandistina mõistnud „vene keele tähtsust ka sotsialistliku isamaa kaitsmise seisukohalt”, mida aga lahti ei selgitata, jättes selle kõlama kaunisõnalise sildina ning lubades lugejal soovi korral ise mingi seose välja mõelda, mis talle endale usutav tundub.

Samas näiteks kui öeldi, et Taškendi konverentsil töötati välja soovitused vene keele uurimise ja õpetamise parandamiseks ning nimetati neist vaid teadusasutuste loomise heakskiitmist, ei sisaldanud siin ilmselt vaikivaid eeldusi, vaid lihtsalt jäeti ütle mata, millised need soovitusel olid, andes lugejaile mõista, et nende asi pole seda teada, vaid ainult hiljem soovitusel täitmise vilju maitsta – jällegi võimukehtestamise ilming.

Mis puudutab üht olulist alanud venestuslaine käigus tehtud muudatust – vene keele õppe kohustuslikuks muutmist lasteaedades, siis sellestki räägiti 1979. aasta kajastuses esialgu vihjeliselt. Keelekonverentsi lugudes räägiti lihtsalt, et seda on tarvis, kuid ei sõnagi tegelikelst plaanidest soovitusel elluviimiseks. 8. juuni loos „Juba enne kooliminekut” mindi natuke konkreetsemaks, rääkides, et „edaspidi” tahetakse ühes konkreetse rajoonis jõuda nii kaugele, et igas mikrorajoonis õpetataks vähemasti ühes lasteasutuses eesti lastele vene (ning vene lastele eesti) keelt. Kuid endiselt tuli lugeda plaanist vene keele viimiseks lasteaedadesse ridade vahelt, justkui oleks võimud niivõrd harjunud mitte midagi otse ütlemata, et lihtsalt ei julge või ei oskagi seda enam teha.

Märkimisväärne oli vene keele õppimise ja initsiatiivi omistamine erinevatele parteivälistele jõududele – rahvas ise kui vene keele suhtlusvahendiks väljavalija, õpetajad kui õppeprotsessi kontrollijad, lapsevanemad kui lasteaias vene keele õpetamise palujad jne. Osana sellest võttest kasutati altpoolt tulevat initsiatiivi näitavat sõna „õppimine” mõnikord ka kohtades, kus loomulikum oleks „õpetamine”.

Probleemiks on, kuidas korraldada [vene] keele õppimist võimalikult suure kasuteguriga. („Kaugele üle oma keelepiirkonna” 08.06)

Vene keele õppimine kõigist rahvustest nõukogude inimeste poolt on saanud meie maal üldise hoole ja tähelepanu objektiks. („Üleliidulisest teaduslik-teoreetilisest konverentsist „Vene keel on NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel” osavõtjaile” 23.05)

Demokraatlikku algatust konstrueeriti veelgi. Näiteks kirjutati 25. mai Taškendi konverentsi järeloos „Rahvastevahelise suhtlemise keel”, kuidas konverentsil „kiideti heaks praktika rajada liiduvabariikides teaduskeskused”. Justnagu oleks riigid ise omal initsiatiivil vene keele teaduskeskusi rajanud ja nüüd konverentsil leiti, et päris hästi tehtud.

Muudest tekstilistest võtetest alustati pehmemaid lugusid sageli meenutuskillu, dialoogi või tsitaadiga, et lugejat paremini loo külge haakida ning teha tekst inimlikumaks ja haaratavamaks. Reportaažlikke vm elavamaid kirjutamisvõtteid kasutati lugudes ka tagapool.

Kuigi see ei olnud läbiv, näidati vene keele ülistamise kõrval vihjamisi ka venelasi endid erilistena. Näiteks 8. juuni loos „Meie ühtsuse edasiseks tugevdamiseks”, kus vene filoloogist endine ohvitser rääkis oma kogemustest vene keelega, oli ainus isik autori kunagises sõjakooli rühmas, keda mainiti nimega, sealne ainus venelane. Lisaks nimele mainiti ära ka poisi hellitusnimi, mis olevat olnud „Kurski ööbik”. Samuti kirjeldas autor „suure elamusena”, kuidas ta oli tulevase õpetajana veetnud talvevaheaja Neevalinnas ühes vene peres, kes oli üle elanud blokaadiraskused ning oli „lihtne ja sõbralik”.

Polariseerimisi ja vastandusi lugudes ei kasutatud. Otseste valede osas olid sarnaselt eelmise kahe teemaga valed mõned kogu kajastuse aluseks olevad väited, nagu mõne konkreetse inimese või üldisemalt inimeste soov vene keelt õppida. Seda ei saa aga taas kord tagantjärele ei kinnitada ega ümber lükata. Selgelt valena saab aga välja tuua ainult vene keele vabatahtliku suhtluskeeleks väljavalimise.

Lugejate konsolideerimise võtted

Peamiseks lugejate konsolideerimise võtteks oli positiivsete eeskujude konstrueerimine. Tegu oli edukate, mitmekülgsete, aktiivsete, õnnelike, keeleoskusest selget kasu saavate ja teiste rahvaste esindajatega pidevalt lävivate isikutega. Nende erinevad tüübid võtsin kokku juba lk 127-130, kirjeldades stereotüüpseid, loost loosse korduvaid subjektipositsioone, mida tekstides konstrueeriti.

Teistest konsolideerimise võtetest kasutati vene keelt propageerivates lugudes sageli „meie” konstrueerimist. N-ö ametlikes tekstides tähistas see alati kogu Nõukogude Liitu – vormeliteks olid „meie maa”, „meie ühtsuse ja vendluse keel”, „meie rahvad”, „meie

ühiskond” jne. See haakus kogu vene keele propageerimise eesmärgiga, ühtse nõukogude rahva formeerimisega. Samas oli kontekstist alati aru saada, et tegu on „meiega” just NSV Liidu tähenduses, nii et seda meie-käsitlust suruti peale avalikult. Teistes lugudes esines „meie” ka Eesti mõistes, kuid alati ühendis „meie vabariik”.

Seega oli „meie maa” alati NSV Liit ning Eesti kirjeldamiseks sobis ainult ühend, mis näitas teda administratiivüksusena, mitte kodumaa kui sellisena.

Lisaks kasutati sõna „meie” veel kontekstides, kus mõeldi kõneleja ja tema töökollektiivi liikmeid, ehk siis oli tegu ilma ideoloogilise taagata „meiega”. Ühes loos oli tegu ka kontekstiga, millest ei võinud aru saada, keda täpselt „meie” all mõeldi. 8. juuni loos „Kaugele üle oma keelepiirkonna” esines vormeleid nagu „me räägime viimasel ajal palju nn ühiskondlike erialade omandamisest” või „me oleme nagu harjunud, et eesti keelest võib vene keelde tõlkida ainult inimene, kelle emakeeleks on vene keel”. Ilmselt mõeldakse vähemalt viimasel juhul suuresti Eestis elavaid inimesi, kuid keda, jääb segaseks. Tegu on 1979. aasta valimi ainsa juhtumiga, kus autor üritab varjatult omistada mingi piiritletud ringkonna arvamust kõigile lugejaile.

Kasutati ka laiemat mingite tunnete või mõtete omistamist, nagu näiteks vene keele väidetava vabatahtliku tunnistamise puhul „ajalooliseks ühisvaraks”. Nii kirjutati veel 13. detsembri loos „Kordaminekurõõm tasub vaeva”, kuidas ka venekeelsete koolide õpilased teavad ja ootavad Anna Krjukova korraldatavaid vene keele õhtuid või 13. oktoobri loos „Välismaalased õpivad vene keelt”, kuidas mõned mitteslaavi lingvistid tunnevad vene keele ees kohmetust või 8. juuni loos „Õpitakse süvendatult, heade tulemustega”, kuidas õpilased olid õpetaja jutustust Leningradi blokaadist kuulates olnud ka tunnetanud. Samas oli tegu tagasihoidlikuma „kõiketeadja” võtte kasutamisega kui näiteks Stalini ajal, mil moodustati väga suurte üldistustega lauseid stiilis „iga kommunist peab kalliks”. Praegu kasutati väiksemat üldistusastet, rääkides vaid konkreetse klassi õpilastest, „mõnedest” lingvistidest vms, mis muudab kirjutatu usutavamaks. Seega oli võte siin rafineeritum.

Ohte lugudes ei konstrueeritud, isegi halbadest õpilastest ei räägitud. Tegu oli niivõrd positiivses toonis kajastusega, et sinna ei mahtunud midagi negatiivset. Isegi sõna „meie” ei esinenud kunagi paaris sõnaga „nemad”.

Küll võib konsolideerimise võtteks nimetada veel vene keele õppimise kui võimaluse, mitte kui sunduse konstrueerimist, rõhutades kogu aeg kaudselt taustaks, et

eestlastele jääb ka nende keel alles ja tegu on igati võrdõigusliku kakskeelsuse edendamiseks. Enamgi, nõukogude võim olevat kogu aeg teisi keeli hinnanud ja nende arengut toetanud.

Kokkuvõte

Vene keelt näidati kui ühest tavalisest keelest oma rolli ja funktsioonide poolest eristuvat keelt, mille õppimiseks on inimestele antud igatsetud võimalus. Vene keelt juba õppivaid või seda oskavaid inimesi konstrueeriti positiivsete, stereotüüpsete eeskujudena, kes said kasu keeleõppest ja olid innukad seda tegema rohkemgi kui otse tarvis, kellel olid põnevad võimalused teiste liiduriikide rahvastega suhelda, ja kes ka inimestena olid aktiivsed ja mitmekülgsed.

Kampaania alguses, Taškendi keelekonverentsist kõlanud lugudes öeldi välja ka vene keele õppimise n-ö riiklik mõte – NSV Liidu rahvaste edasine lähendamine, mille headust ja positiivsust ei selgitatud lahti, see jäi kõlama iseenesestmõistetavana. Ideed toetas järjepidev „meie” konstrueerimine kogu NSV Liidu elanikkonna mõistes. Need lood esindasid võimudiskursust ka „häälele” lõi – sõna said vaid partei esindajad.

Pärast kampaania algust oli valdav osa tekste pehmemas žanris, valdavalt olemuslood dialoogi, narratiivi vm lugejasõbralike elementidega. Samuti keskendusid tekstid valdavalt konkreetsete inimeste „lugudele”, taotledes sellegagi ilmselt suuremat mõjukust lugejate jaoks. Sõnasaajate areaal oli kirjum, hõlmates noori, tavainimestest täiskasvanuid, nagu õpetajaid ja töölisi jne. Ometi esines neiski lugudes ametlikust diskursusest pärit lauseid, kohati täpselt samas sõnastuses kui kampaania alguslugudes, mis näitas nende selget konstrueeritust. Samuti pidi lugejate vastuvõtlikkust vähendama vene keele teemaliste lugude üldises ilmumismustris väljendunud kampaanialikkus.

Pehmemas vormis lugudes esines ka sageli vene keele õpetuse, internatsionaalse kasvatuses vms kõõgipoole kirjeldusi, mis detailidest rääkides muutsid juba enesestmõistetavaks, et õpetustöö ise on vajalik.

Samas ei räägitud lugudes üldse partei konkreetsetest plaanidest vene keele õpetuse parendamiseks ning ka Taškendi keelekonverentsil heaks kiidetud soovitusi ei selgitatud täpsemalt. Kuna muutused, nt vene keele õppe laiendamine lasteaedades, pidid inimestele

nagunii teatavaks saama, põimus eelkirjeldatud kampaanialikkusega otsekui kartus otsese jutu kui sellise ees. Seega võis kokkuvõttes olla kajastuse mõjuks mitte vene keele õppe headuses veendumine, vaid hirm – kartus lehekajastuse taga kummitavast vene keele üha suuremast pealetungist, mille lõplikku ulatust ei teadnud keegi ette.

DISKUSSIOON

Kõik kolm uurimistemat, mida ma analüüsisin, olid sisult küllaltki erinevad. 1946. aasta teema puhul oli tegu võimude endi poolt organiseeritud konkreetse sündmuse, NSVL Ülemnõukogu valimistega. 1956. aasta Ungari ülestõusu puhul oli tegu vastu võimude tahtmist toimunud sündmusega, mille kestus ja käik olid alguses etteaimamatud ning mis tõusetus tugevalt ka rahvusvahelisel areenil. 1979. aasta uurimisteamaks ei olnud aga konkreetne sündmus, vaid pikemaajaline, päevakajalistest seikadest sõltumatu propaganda rahva mõjutamiseks – venestamiseks – pikemas perspektiivis.

Johtuvalt neist erinevustest joonistus iga teema puhul välja ka spetsiifiline muster kasutatud diskursustest ja propagandavõtetest, mida partei antud juhtudel oma võimu kehtestamiseks ja kinnistamiseks rakendas. Kokkuvõtte neist võib leida iga alateema lõpust (lk 87, 117, 138).

Hoolimata iga teema spetsiifikast ilmneseid analüüsi käigus aga ka mitmed korduvad, aastakümnest aastakümnesse kasutatud diskursiivsed strateegiad, mida võib seega pidada nõukogude võimudiskursuse kui sellise osadeks – sõltumata konkreetsest teemast ja ajahetkest. Alljärgnevalt võtan need kokku.

1) Demokraatlike protsesside konstrueerimine. See puudutas nii valijate kujutamist riigi kõrgeima võimu teostajana 1946. aastal, vene keele oletatavat vabatahtlikku väljavalimist ühiseks suhtluskeeleks 1979. aastal kui ka Ungari näitamist iseseisva ja võrdõigusliku riigina, kus toimuvate sündmuste suhtes NSV Liidu riigijuhid jäid otsekui abivalmiks kõrvalseisjaks. Kuna sellised konstruktsioonid lahkesid teravalt reaalsest elust, ei olnud need ilmselt kuigi suure mõjujõuga ega suutnud rahvast oma tõesuses veenda. Olgugi, et sageli kasutati demokraatlikkuse tõestamiseks palju lihtnimiste „hääli”, nende tsitaate, ei mõjunud öeldu ehtsana, sisaldades ametlikust diskursusest tuttavaid, tavainimese kõnes ebaloomulikke sõnastusi.

2) Rahva mõjutatavuse konstrueerimine. Inimesi näidati läbivalt igasugusele propagandale väga vastuvõtlikena. See kehtis 1946. aasta valijate puhul, keda tuli valimiste mõttest arusaamiseks õpetada, aga kes võisid ka kodanliku propaganda õnge sattuda. See kehtis ka nii Ungari ülestõusuga eksituse tõttu kaasaläinud „töötava rahva” kui ka 1979. aastal vene keelt õppinud noorte puhul. Nii esitati lugejatele samastumiseks eeskuju, mis

propageeriski propagandale allumist, tasalülitumist, iseseisva mõttetegevuse ja oma initsiatiivi vähesust.

3) NSV Liidu kui kodumaa konstrueerimine. Nii 1946. kui ka 1979. aasta puhul kasutati konstruktsioone „meie maa” ja „meie rahvas” minu valimi lõikes ainult Nõukogude Liidu ja kõigi sealsete rahvaste tähistajana. Eestist oli juttu vaid „meie vabariigina”. Niisiis näidati Eestit vaid ühe administratiivjaotusena ning NSV Liitu kui tõelist kodumaad, mille eestlased peaks sellisena omaks võtma. Selle diskursiivse võttega toetati eraldiseisvate rahvaste tasalülitumist ja sulandumist teiste Liidu rahvaste sekka.

4) Faktide asendamine hinnangute ja üldistavate „siltidega”. Seda võtet kasutati väga laialdaselt kõigi kolme uurimisteema puhul. 1946. aasta valimiste puhul üritati üldiste ja hinnanguliste lausetega kinnitada nõukogude valimissüsteemi suuri eeliseid kodanlike valimiste ees, esitamata ühtegi käegakatsutavat fakti, mida saaks selgelt kinnitada või ümber lükata. 1956. aastal esitati ülestõusu sündmuste kohta (ilmselt) osalisi tõdesid, mis jätsid karjuva infotühiku tegelikult toimuva osas, või siis ülisubjektiivselt tõlgendatud ning seeläbi juba sisult valesid väiteid, mis jäid nii ebakonkreetses, et neid ei saanud samuti tõendada ega maha tõmmata. 1979. aastal kinnitati enesestmõistetavana vajadust õppida paremini vene keelt ja sulanduda kokku ühtseks nõukogude rahvaks, toetamata seda mõttekäiku ühegi tõendatava asjaoluga.

Puuduv info asendati ülivõrdelise sõnadevoolu ja värvikate siltidega, mis olid tugeva emotsionaalse laenguga, kuid mille tegelikku sisu peaaegu kordagi lahti ei selgitatud. Näiteks ei öeldud, kes olid ikkagi need Ungari ülestõusu korraldanud „kontrrevolutsionäärid” või „fašistlikud elemendid” või mis mõttes on vene keel „nõukogude rahvaste ajalooline ühisvara” või mida õieti tähendab „ainus tõeliselt demokraatlik” riik.

Pikaajalise strateegiana tähendas faktidest hoidumine, piirdumine hinnangute ja sõnavahuga, et lugeja ei oodanudki enam fakte, ei oodanudki enam seda, et sündmusi talle nii lahti selgitataks, et neid võiks mõista. Partei otsustas, millal, mida ja kui palju öelda ning lugeja rolliks oli sellega leppida. Saamaks loetavatest tekstidest aru, pidi ta osa fakte küll mõttes ette kujutama, kuid needki faktid pidid pärinema sellest kujuteldavast maailmast, mida tekstides konstrueeriti. Nii vähendati inimese kriitilist mõtlemist, tema soovi ümbritsevat elu aktiivselt mõtestada. Ei ärgitatud mitte mõtlema, vaid pimesi

uskuma. Ilmselt oli tegu ka ühe mõjusama propagandistliku võttega, kuna ei pruukinud sisaldada ühtki otsest valet, mida ära tunda ja kõrvale heita.

5) Lääne allikatele viitamine. Seda tehti eriti ohtralt 1956. aasta Ungari sündmuste puhul, mis oli ka vaadeldud teemadest ainus, millel oli arvestatav rahvusvaheline kõlapind. Samas esines ka 1946. aastal valimiste ja 1979. aastal venestamise teema puhul viiteid välismaistele ajalehtedele või isikutele. Võimalused viiteid kontrollida olid napid, kuna Rahva Hääle lugejail ju praktiliselt puudus ligipääs lääne ajakirjandusele. Lääne meediale võidi viidata nii lootusega, et läänest tulev info mõjub usaldusväärsemana, kui selleks, et demonstreerida – kogu maailma eesrindlikud jõud mõtlevad ühtmoodi.

6) Stereotüpiseerimine. Kõik valimisteagssed agitaatorid olid osava sõnapruugiga, Ungari töölisel mõistsid ülestõusu üksmeelselt hukka, kõik vene keelt oskavad inimesed olid mitmekesised isiksused ja õilsate iseloomujoontega. Jne, jne. Ainsad mitte läbinisti stereotüüpselt esitatud subjektid olid 1946. aasta valijad, keda mõnikord tuli veel veenda valima minema (vastuseisu esines siiski ainult valimamineku või valimistest arusaamise osas, mitte kunagi kandidaatide osas), ja Ungari opositsiooniline riigijuht Imre Nagy, keda alguses esitati stereotüüpselt heana, seejärel üleöö stereotüüpselt halvana.

7) Juhikultus. Väljendus kõige rohkem 1946. aastal Stalini ülistamisena, oluliselt vähem 1979. aastal Brežnevi ülistamisena (mille mõlema taustaks oli ka Lenini ülistamine, kuid tema oli juba surnud ja otseselt juhikultuseks seda nimetada ei saa). Ülistatavate sõnastada jäid olemuslikud, kogu teemakäsitlusi põhjanevad definitsioonid ja järeldused. Stalini roll oli veel märksa laiem – teda käsitleti riigikorrale alusepanijana, sõja võidu tagajana jne, kasutades tema käsitamisel epiteete nagu „suur”, „geniaalne” jms.

8) Pühade tekstide kuvand. Riigijuhtide kõnesid, NLKP KK läkitusi jms kujutati otsekui pühade tekstidena, mida rahva seas tsiteeriti, millega tutvumine oli nagu rituaal, mille täitmiseks korraldati koosolekuid (justnagu jumalasõnaga tutvumiseks) jne. Selle taustaks esinesid riigijuhid päevakajaliste teemade kommentaatorina erakordselt harva, kuid seda justkui polnudki tarvis, sest tekstides näidatigi suuremat osa inimesi nagunii mõtlevat ja tegutsevat nii, nagu partei soovib. Kui aga riigijuhid mingis üldisemas küsimuses ikkagi võtsid sõna, valmis automaatselt järgmine püha kirjatükk.

9) Autori kui kasvataja kuvand. Kui jätta kõrvale osa Ungari sündmuste kajastusest ja osa 1979. aasta pehmemates žanrites lugusid, oli tekstide autor valdavalt asunud õpetaja

või kasvataja rolli, kes lugejale sündmusi tõlgendas ja lahti mõtestas. Seega oli tegu vastandina suhtumisele, mis ergutanuks lugejat ise mõtlema, tõlgendama ja analüüsima.

Kui rääkida uurimisteemade käsitlest seoses parajasti valitsenud poliitilise surve tasemega, võib öelda, et tsensuurinõuete muutumine ei kajastunud uuritud tekstides peaaegu üldse.

Esiteks ei ilmnenud lugudes ühtki selget märki opositsioonilise diskursuse tekkest, ajakirjanike soovist tsensuurinõudeid üle kavaldada. Ainsaks selliseks märgiks võib ehk lugeda Ungari liberaliseerumise ilmingute nagu uute parteide loomise täiesti neutraalset kajastust 1956. aastal enne ülestõusu mahasurumist. Kuna tegu oli aga TASSi materjalidega, mis olid väga tugevalt kontrollitud, võib tavatu kajastuse taga näha pigem võimude mõningast peataolekut, teadmatust tuleviku ees, mitte surve leevenemist iseeneses.

Käsitluslaadilt eristus ülejäänutest kolmas uurimisteema, venestamine. Erinevalt eelmistest oli siin mängus inimlähedasi aspekte – vene keelt ülistati läbi personaalsete kogemuste, kasutades mitmekesiseid žanrilisi elemente. Samas ei edastatud sellise stilistilise muutuse taustal opositsioonilisi sõnumeid, vaid vastupidi, väga stereotüüpseid, selgete kampaanialikkuse ilmingutega sõnumeid, mis olid lihtsalt rüütatud vastuvõetavasse, „söödavasse” kuube. Nagu ilmnes kontentanalüüsi osast, oli pehmemate žanrite levik 1979. aastal ka muidu laiem kui varasematel perioodidel, seega sobitus kampaania üldisse lehepilti.

Saab öelda, et võimu kehtestamise seisukohast olulised teemakäsitlused olid NSV Liidus alati tugeva kontrolli all, sõltumata tsensuuri üldisest tegutsemisest teiste teemade puhul. Käesolevate näidete puhul võib ainult tõdeda, et 1970. aastate lõpuks muutus tugevalt kontrollitud teemade kajastus stilistiliselt, väljendudes lugejatele vastuvõetavamalt üles ehitatud tekstides.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et valitud uurimisteemade puhul joonistus tõepoolest välja selline propagandavõtete muster, mis on suunatud võimu kehtestamisele ja kinnistamisele. Ja kuigi teemad sisult erinesid, kordusid paljud põhimõttelised võtted aastast aastasse. Kõige ohtlikumaks kasutatud strateegiatest võib pidada järjekindlat pooliku informatsiooni

esitamist ning sisuliste tühikute peitmist üldiste hinnangute, värvikate siltide ja ülivõrrete taha, mille tagajärjel inimese kriitiline meel võib nüristuda ning huvi tegeliku info järele – mida ta nagunii ei tundu saavat – kahaneda. Nõnda ühtivad mu töö tulemused suuresti Thomi (1989) seisukohtadega nõukogude propaganda vaimselt laastava mõju kohta (lk 26-29). Erinevalt näiteks Orwelli kujutatud düstopiast oli aga Nõukogude Eesti inimestel õnneks võimalik kokku puutuda ka elulähedasemate ja ambivalentsemate maailmapiltidega, seda nii ajakirjanduses kui ka ilukirjanduses, filmikunstis jne, rääkimata erasfääris käibinud diskursustest.

Praeguse uurimistöö põhjal võib välja tuua ka uusi uurimissuundi, millel võiks tööd jätkata. Kõiki kolme teemat võiks uurida sügavamalt, laiendades valimit ja/või minnes analüüsiga sügavamale mikrotasandile, uurides täpsemalt kõiki sõnastuse ja grammatika nüansse. Loomulikult saaks võimuhete konstrueerimist analüüsida ka paljude teiste teemade näitel, kusjuures huvitavamaid tulemusi saaks ilmselt 1980. aastate puhul, kus võiks analüüsida kompartei võimu kehtestamist olukorras, kus seesama võim juba murenema hakkas.

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli uurida keelelisi võtteid, millega kommunistlik partei proovis Eesti NSVs oma võimu kinnistada ja tugevdada. Kokkuvõtlikult võib neid võtteid nimetada võimudiskursuseks. Uurimuse aluseks oli kolme võimukehtestamise aspektist olulise teema kajastus ajalehes Rahva Hää – NSVL Ülemnõukogu valimised 1946, Ungari ülestõus 1956 ning forsseeritud venestamise laine algus 1979. Uurimus on oluline, kuna võimu kehtestamine oli nõukogude keelekasutuse peamisi ülesandeid.

Uurimistöös kasutasin kaht meetodit. Esmalt joonistasin kontentanalüüsi abiga välja kolmel uuritaval aastal Rahva Hääles valitsenud üldpildi, mille taustale asetus konkreetsete uurimisteemade kajastus. Vaatasin, millistest žanritest, milliste autorite kirjutatud ja millistel teemadel lugusid lehes ilmus. Üldise tendentsina aastate lõikes ilmnes järkjärguline n-ö pehmemate žanrite ja teemade osakaalu tõus.

Peamiseks uurimismeetodiks oli diskursuseanalüüs, mille viisin läbi nelja kategooria põhjal, mis olid olulised just võimusuhte uurimise eesmärgil – (1) subjektipositsioonide konstrueerimine, (2) intertekstuaalsus ja lugudes esinevad „hääled”, (3) argumentatsiooni iseärasused ja (4) võtted lugejate konsolideerimiseks.

Hoolimata kolme teema erinevustest, joonistus välja selge võtete kogum, mida kasutati hoolimata teemast ja ajaetapist ning mis moodustavad nõukogude võimudiskursuse püsiva osa. Peamise osa neist moodustasid võtted, mis olid suunatud inimeste tasalülitamisele, nende kriitilise mõtlemise pärssimisele. Nimetada võib faktidest hoidumist ning nende asendamist hinnangute, kategooriliste üldistuste ja ülivõrretega, aga ka maailma esitamist stereotüüpselt must-valgena ning hõlpsasti mõjutatavate, propagandale vastuvõtlike inimeste kuvandi konstrueerimist, mida lugejale esitati eeskujuna, millega samastuda.

Oluliseks järelduseks on asjaolu, et kuigi tsensuuri ja poliitilise surve tase Nõukogude Eesti ajaloo eri etappidel erines, ilmnes, et võimu kehtestamise aspektist olulisi teemasid kontrolliti alati tugevalt ning uuritud lugudes opositsioonilise diskursuse elemente ei esinenud.

SUMMARY

This paper concentrates on the linguistic methods used in the Soviet Estonia to fasten and enhance the power of the Communist Party. Those methods could be generalized as the power discourse. The research is based on the representation of three topics in the Estonian Communist Party newspaper *Rahva Hääl* – namely, the elections of the Supreme Soviet of the USSR in 1946, the uprising in Hungary in 1956 and the beginning of forced Russification in 1979.

Two research methods were used. First, by the means of content analysis an overall picture was drawn of the contents of *Rahva Hääl* in the three years, to give a background to the representation of the specific topics. Genres, authors and topics of the stories were studied. A general trend was an increase in the percentage of “softer” topics and genres throughout the years.

The main method used in research was discourse analysis. Four categories were used to approach the texts, all relevant in the context of power relations – (1) construction of subject positions, (2) intertextuality and the representation of “voices”, (3) characteristics of argumentation and (4) consolidation of readers.

Although the three topics were different by nature, there appeared a clear set of linguistic methods used to enhance the power of the Party throughout the years and independently from the specific topic. The main part of this set were methods used in the aim of suppressing critical thinking, in the aim of linking the readers mentally to the one-sided world drawn by propaganda. As such methods, the use of factual data was often minimized in the favor of judgments, generalizations, colorful “labels” and superlatives. Also, the world was shown as stereotypically black-and-white, and there was a constant representation of people as very easily influenced by propaganda – an example for the readers to identify themselves with.

An important conclusion of the research was the lack of oppositional discourse in the stories, although the general pressure to the media was different in the three years. Therefore the research gives proof of a constant strong control used in the approach to topics which had higher relevance to the maintenance of power.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Aarelaid, A. (1998). Ikka kultuurile mõeldes. Tallinn: Virgela.
2. Aarelaid, A. (2000). Topeltmõtlemise kujunemine kahel esimesel nõukogulikul aastakümnel. *Akadeemia*, 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 775-773.
3. Althusser, L. (1984). Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation). *Essays on Ideology*. London; New York: Verso, 1-60.
4. Ant, J. & Kiik, L. (1977). NLKP XXV kongress ideoloogiatöö aktuaalsetest probleemidest. Abiks lektorile. Tallinn: Eesti NSV ühing Teadus.
5. Auväärt, V. (2004). „Punalipu” toimetuses 1951-1959. *Meie jäljed jäävad. Eesti ajakirjanike elulood I*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 82-95.
6. Békés, C. (2006). Kas 1956. aasta revolutsioon Ungaris oleks võinud võita? *Horisont*, Ungari 1956 (ilmus koos 11. numbriga). Tallinn: Loodusajakiri, 2-7.
7. Bell, A. (2000). The Discourse Structure of News Stories. *Approaches to media discourse*. A. Bell, P. Garrett (toim.). Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 64-104.
8. Bereczki, U. (2001). 1956. aasta Ungari revolutsiooni tagamaadest. *Akadeemia*, 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1355-1363.
9. Bourdieu, P. (1994). Language and Symbolic Power. Cambridge: Polity Press.
10. Bourdieu, P. (1999). Televisioonist. Tallinn: Perioodika.
11. Bourdieu, P. (2003). Praktilised põhjused. Teoteooriast. Tallinn: Tänapäev.
12. Brežnev, L. (1979). Üleliidulisest teaduslik-teoreetilisest konverentsist „Vene keel on NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel” osavõtjaile. *Rahva Hää*, 23. mai 1979.
13. Chomsky, N. (1997). Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda. New York: Seven Stories Press.
14. Doob, L.W. (1995). Goebbels' Principles of Propaganda. *Propaganda*. R. Jackall, A.J. Vidich (toim.). London: Macmillan, 190-216.
15. Eagleton, T. (1996). Ideology. An Introduction. London, New York: Verso.
16. Ebon, M. (1987). The Soviet Propaganda Machine. New York: McGraw-Hill.
17. Eesti ajalugu II. (1997). M. Laur, A. Pajur, T. Tannberg (koost.). Tallinn: Avita.

18. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. (2002). E. Tarvel (koost.). Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus.
19. Endre, S., Laar, M. & Ott, U. (1996). Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986-1991. Tallinn: SE&JS.
20. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London, Sydney, Auckland: Arnold.
21. Fairclough, N. (1999). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
22. Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. Harlow, New York: Longman.
23. Foucault, M. (1995). Panopticism. *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books, 195-228.
24. Garrett, P. & Bell, A. (2000). Media and Discourse: A Critical Overview. *Approaches to media discourse*. A. Bell, P. Garrett (toim.) Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 1-20.
25. Hall, S. (1997). Representation. *Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
26. Harro, H. (2001). Changing Journalistic Conventions in the Press. Empirical studies on daily newspapers under different political conditions in 20th century Estonia. Oslo: Universitetet i Oslo.
27. Haste, C. (1995). The Machinery of Propaganda. *Propaganda*. R. Jackall, A.J. Vidich (toim.). London: Macmillan, 105-136.
28. Hoey, M. (2001). *Textual interaction: an introduction to written discourse analysis*. London, New York: Routledge.
29. Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatus töö edasisest parandamisest. NLKP Keskkomitee otsus. (1979). Tallinn: Eesti Raamat.
30. Ideoloogilise töö küsimusi. NLKP tähtsamate otsuste kogumik (1954-1961). (1962). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
31. Imelik, O. (1998). Punase paradiisi pärandus. Tallinn: O. Imelik.
32. Jackall, R. (1995). Introduction. *Propaganda*. R. Jackall, A.J. Vidich (toim.). London: Macmillan, 1-9.
33. Jakubowitz, K. (1995). Media as Agents of Change. D.L. Paletz, K. Jakubowitz, P. Novosel (toim.). *Glasnost and After. Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill, New Jersey: Hampton Press, Inc, 19-48.

34. Jokinen, A. & Juhila, K. (2000). Valtasuhteiden analysoiminen. *Diskurssianalyysin aakkoset*. A. Jokinen, K. Juhila, E. Suoninen. Tampere: Vastapaino, 75-108.
35. Jowett, G.S. & O'Donnell, V. (1999). Propaganda and Persuasion. London: Sage.
36. Kiin, S., Ruutsoo, R. & Tarand, A. (1990). 40 kirja lugu. Tallinn: Olion.
37. KPSS o sredstvah massovoi informatsii i propagandõ. (1979). Moskva: Izdatelstvo polititsheskoi literaturõ.
38. Kuuli, O. (2002). Sula ja hallad Eesti NSV-s. Tallinn: Olaf Kuuli.
39. Kuuli, O. (2005). Muutuvad parteitekstid (1946-1952). *Kohanevad tekstid*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum; Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus; Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetool, 259-270.
40. Laane, E. (2000). Rahvumõrv nõukogude ideoloogia teenistuses. *Eesti 2000. VI: Sõltumatu almanahh ühiskonna ja vaimuelu küsimustes*. Tallinn, Stockholm, Frankfurt/Main: West-Ost Renaissance, 28-31.
41. Lasswell, H.D. (1995). Propaganda. *Propaganda*. R. Jackall, A.J. Vidich (toim.). London: Macmillan, 13-25.
42. Lauk, E. (1999). Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia. *Nordicom-Information*, 3. Göteborg: Göteborgs Universitet.
43. Lenin, V.I. (1955). Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded. *Teosed*, 27. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 209-247.
44. Lepik, P. (2000). Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris. *Akadeemia*, 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 718-753.
45. Lepik, P. (2001). Nõukogude kultuur ja ideoloogia. *Eesti kultuur 1940. aastate teisel poolel*. K. Kirme, M. Kirme (toim.). Tallinn: Tallinna Pedagoogika Ülikool, 9-16.
46. Lõhmus, M. (1997). Journalistic editing in a closed society. *Journalism at the Crossroads*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 108-120.
47. Lõhmus, M. (1999). Toimetamine kui maailmapildi kujundamine: looming või tsensuur. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
48. NLKP ideoloogiatööst. Dokumentide kogumik. (1987). Tallinn: Eesti Raamat.
49. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. (1961). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

50. Orwell, G. (1990). 1984. *Loomingu Raamatukogu*, 48-51. Tallinn: Perioodika.
51. Ruutsoo, R. (2000). Sotsiaalteaduste võimalused: demokraatia diskursus ja diskursiivne demokraatia anekteeeritud Eestis. *Kõnelev ja kõneldav inimene: Eesti erinevate eluvaldkondade diskursus*. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 24-61.
52. Sarv, E. (1997). Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus. [<http://www.okupatsioon.ee/rus/trykised/ylev.html>]. Märts 2007.
53. Thom, F. (1989). Newspeak. The Language of Soviet Communism. London: The Claridge Press.
54. Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. (1993). S. Høyer, E. Lauk, P. Vihalemm (toim.). Tartu: Nota Baltica Ltd.
55. Triandis, H. C. (1995). Individualism and collectivism. Boulder: Westview Press.
56. Vahtre, L. (2001). Nõukogude aja periodiseerimisest. *Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks*. A. Andresen (koost.). Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio, 373-384.
57. Vahtre, L. (2004). Kui meil oli kaks ema. Postimees, 18. detsember 2004.
58. Van Dijk, T.A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2). London, Newbury Park, New Delhi, 249-283.
59. Van Dijk, T.A. (1996). Discourse, power and access. *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. C.R. Caldas-Coulthard, M. Coulthard. London: Routledge, 84-104.
60. Van Dijk, T.A. (1998). Ideology; a multidisciplinary approach. London: Sage.
61. Van Dijk, T.A. (2000). Opinions and Ideologies in the Press. *Approaches to media discourse*. A. Bell, P. Garrett (toim.) Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 21-63.
62. Veskimägi, K-O. (1996). Nõukogude unelaadne elu: tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn: K-O Veskimägi.
63. Veskimägi, K-O. (2005). Kuidas valitseti Eesti NSV-d. Tallinn: Varrak.
64. Wertsch, J.V. (1998). Appropriation and Resistance. *Mind as Action*. New York, Oxford: Oxford University Press, 141-177.

Käsitkirjalised allikad:

1. Aesma, M. (2005). Nõukogude tsensuurisüsteemi loomine ja organisatsiooniline väljakujunemine Eesti NSV-s 1940-41 ja 1944-53. Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, bakalaureusetöö.
2. Herodes, K. (1999). Kommunistlik noor kompartei visioonis Eestis aastatel 1946-1948. Tartu Ülikooli lähiajaloo õppetool, bakalaureusetöö.
3. Kants, L. (1997). Meta-level collectivism in Estonia and Finland. Tartu Ülikooli psühholoogia osakond, magistratöö.
4. Kreegipuu, T. (2005). Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel. Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetool, magistratöö.
5. Lauk, E. (2002). Use of *us-them* polarization in constructing ideological discourses (Estonia 1940-1989). Käsitkiri.
6. Möistlik, A. (2003). Nõukogude naiseideaal Eesti ajakirjanduses 1950. aastatel ja 1970. aastate teisel poolel. Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, bakalaureusetöö.
7. Ventsel, A. (2005). „Meie” konstrueerimine Eesti poliitilises retoorikas 1940.-1953.a. Tartu Ülikooli semiootika osakond, magistratöö.

LISA 1. KODEERIMISJUHEND

I Žanr

1. Siseuudis
 - 1.1. Ainult Eesti kohta
 - 1.2. Hõlmab Eestit ja teisi NSVL piirkondi
 - 1.3. Muu
2. Välisuudis
 - 2.1. NSVL, Liidu teised alad, ilma Eestit eraldi mainimata
 - 2.2. Sotsialismileer jm NSVL suhtes sõbralikud maad (nt kuni 1960 ka Hiina)
 - 2.3. Sotsialismileerist väljapoole jäävad riigid
 - 2.4. Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid
 - 2.5. Muu
3. Artikkel, olemuslugu
 - 3.1. Eestist
 - 3.2. Eesti osana NSVList, sotsialismileerist
 - 3.3. NSVL, sotsialismileer jm sõbralikud maad ilma Eestita
 - 3.4. Sotsialismileerist väljapoole jäävad riigid
 - 3.5. Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid
 - 3.6. Muu
4. Reportaaž
 - 4.1. Eestist
 - 4.2. Eesti osana NSVList, sotsialismileerist
 - 4.3. NSVL, sotsialismileer jm sõbralikud maad ilma Eestita
 - 4.4. Sotsialismileerist väljapoole jäävad riigid
 - 4.5. Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid
 - 4.6. Muu
5. Tabeluudis, sh faktiloetelu jms
 - 5.1. Eestist
 - 5.2. Eesti osana NSVList, sotsialismileerist
 - 5.3. NSVL, sotsialismileer jm sõbralikud maad ilma Eestita
 - 5.4. Sotsialismileerist väljapoole jäävad riigid
 - 5.5. Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid
 - 5.6. Muu
6. Piltuudis
 - 6.1. Eestist
 - 6.2. Eesti osana NSVList, sotsialismileerist
 - 6.3. NSVL, sotsialismileer jm sõbralikud maad ilma Eestita
 - 6.4. Sotsialismileerist väljapoole jäävad riigid
 - 6.5. Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid
7. Spordiuudis
 - 7.1. Eesti
 - 7.2. Liiduvabariikide vahelised võistlused
 - 7.3. Rahvusvahelised võistlused

- 7.4. Sotsialismileerisisesed
- 7.5. Mõne teise liiduvabariigi sisesed
- 7.6. Eri tüüpi võistlused segamini (näiteks mikrouudiste bloki puhul)
- 8. Intervjuu
 - 8.1. Eesti elanikuga
 - 8.2. Muu NSVL või sotsialismileeri riigi elanikuga
 - 8.3. Väljapoole NLi/sotsialismileeri jääva riigi elanikuga
 - 8.4. Muu
- 9. Portreelugu
 - 9.1. Eesti elanikust
 - 9.2. Muu NSVL või sotsialismileeri riigi elanikust
 - 9.3. Väljapoole NLi/sotsialismileeri jääva riigi elanikust
 - 9.4. Muu
- 10. Juhtkiri
- 11. Kõne, üleskutse, õnnitus, tervitus vms
- 12. Kultuuri- või meediaarvustus; -soovitus
- 13. Seadusandlik akt (seadlused, NLKP KK otsused jms)
- 14. Teadaanne, kuulutus (praktiline info, *à la* avamisajad vms)
- 15. Sisse- või väljajuhatus lühiuudiste blokile
- 16. Õiendus (NB! Valdavalt mitte oma, vaid välisajakirjanduse vigade parandamise žanr)
- 17. Avalik kiri, telegramm
- 18. Muu

II Autor

- 1. Märkimata
- 2. Nimi ilma tiitlita (või initsiaal + perekonnanimi; hõlmab Rahva Hääle enda ajakirjanikuna tutvustatud autoreid)
- 3. Nimi + ametikoht (kui lool on mitu autorit, siis tuleb mitu tulemust)
 - 3.1. Eesti parteitegelane üleriigiliselt tasandilt, kõrgema riigiaparaadi töötaja
 - 3.2. NSVL parteitegelane üleliiduliselt tasandilt
 - 3.3. Kohalik parteitegelane (rajooni, asutuse vm tasandilt)
 - 3.4. Lihttöötaja
 - 3.5. Asutuse nn keskastme juht (nt brigadir)
 - 3.6. Asutuse juht
 - 3.7. Kultuuritegelane
 - 3.8. Sõjaväelane
 - 3.9. Teadlane, õppejõud, õpetaja
 - 3.10. Sportlane, sporditegelane
 - 3.11. Infoagentuuri töötaja
 - 3.12. Külänõukogu esimees
 - 3.13. Valimisjaoskonna töötaja, valimiseelne agitaator
 - 3.14. Väljapoole NL-i jääva riigi juht
 - 3.15. Insener, agronoom vm spetsialist
 - 3.16. Muu

4. Uudisteagentuur
 - 4.1. ETA
 - 4.2. TASS
 - 4.3. Muu
5. Organisatsioon
 - 5.2. Partei- või riigiorgan
 - 5.3. Töötajate ühendus
 - 5.6. Teine ajaleht (nt Pravdast võetud artikkel või juhtkiri)
 - 5.7. Muu
6. Muu

III Peateema

1. Põllumajandus, sh loomakasvatus, kalandus
 - 1.1. Uued põllumajandusasutused või -ühendused
 - 1.2. Plaanitäitmine, sotsialistlik võistlus
 - 1.3. Probleemid
 - 1.4. Tööde üldine kulgemine, hooajaline töö
 - 1.5. Kaadri koolitamine
 - 1.6. Konkreetsete põllumajandustöötajate elu ja saavutused (laiemas ajalisel perspektiivis)
 - 1.7. Ühe asutuse areng
 - 1.8. Kindla sordi või tõu kasvatamine (näiteks mais)
 - 1.9. „Sabotööride” tegevus (konkreetsed isikud, kes pooleldi või tervenisti ebaausate võtetega kaastöötajate huve kahjustavad)
 - 1.10. Maaparandus
 - 1.11. Loomade soetamine
 - 1.12. Teiste elualade esindajad käivad põllumajanduslikel töödel abiks (näitlejad, appi saadetud õpilased vms)
 - 1.13. Kvalitatiivsed saavutused
 - 1.14. Praktikandid
 - 1.15. Põllumajandusnäitus
 - 1.16. Muu
2. Tööstus
 - 2.1. Uute tehaste, vabrikute või nende osade asutamine
 - 2.2. Plaanitäitmine, sotsialistlik võistlus
 - 2.3. Probleemid
 - 2.4. Tööde üldine kulgemine, ilma eraldi plaanitäitmise aspektita
 - 2.5. Kvalitatiivselt uued saavutused, ratsionaliseerimine
 - 2.6. Ühe tööstusharu areng läbi aja
 - 2.7. Ühe asutuse areng
 - 2.8. Uued tooted
 - 2.9. Mingi asutuse või selle osa remont
 - 2.10. Praktikandid + õppurite tööletulek

- 2.11. „Sabotööride” tegevus (konkreetsed isikud, kes pooleldi või terveni ebaausate võtetega kaastöötajate huve kahjustavad)
- 2.12. Muu
- 3. Metsandus
 - 3.1. Plaanitäitmine
 - 3.2. Probleemid
 - 3.3. Konkreetsete metsategijate saavutused, puudused
 - 3.4. Muu
- 4. Kultuur
 - 4.1. Edusammud kultuurivallas
 - 4.2. Puudused kultuurivallas
 - 4.3. Konkreetsed üritused, teosed, autorid
 - 4.4. Kultuuriasutuste kolimine, ümberkorraldamine, struktuur jms
 - 4.5. Isetegevus
 - 4.6. Konkursid
 - 4.7. Kultuuritegelaste kokkutulekud, konverentsid vms
 - 4.8. Uue kultuuriobjekti avamine
 - 4.9. Muu
- 5. Rahvusvahelised suhted
 - 5.1. Rahumeelsed suhted (s.t ei ole viinud sõjalise konfliktini)
 - 5.2. Sõjalised või sõjaohuga seotud suhted
 - 5.2.1. Võitlus rahu eest, desarmeerimine
 - 5.2.2. Sõjalise võimsuse kasvatamine (sh relvastuse suurendamine, baaside omamine võõra riigi territooriumil, relvastustarned jms)
 - 5.2.3. Sündmused II maailmasõjas (II MS)
 - 5.2.4. Muud sõjalised konfliktid peale II maailmasõja
 - 5.2.5. II maailmasõjas tehtud kuriteod, kurjategijate üle peetavad kohtuprotsessid, kurjategijate saatus
 - 5.2.6. Pariisi rahukonverents pärast II maailmasõda
 - 5.2.7. Muu
 - 5.3. Muu
- 6. Valimised
 - 6.1. Agitatsioon, eelnev selgitustöö
 - 6.2. Kandidaatide määramine
 - 6.3. Kandidaatide elulood, portreed
 - 6.4. Valijate kohtumised kandidaatidega
 - 6.5. Valimiste ettevalmistuse korralduslik pool
 - 6.6. Valimistulemused
 - 6.7. Valijate kommentaarid kandidaatide, valimiste ja tulemuste kohta
 - 6.8. Valimistele pühendatud töösaavutused
 - 6.9. Muu
- 7. Partei- või riigiorganite, partei allorganisatsioonide töö
 - 7.1. Neutraalne või positiivne kirjeldus
 - 7.2. Puudused
 - 7.3. Partei- või riigiorganite struktuur
 - 7.4. Parteisseastumine

- 7.5. Muu
- 8. Teenindus, kaubandus
 - 8.1. Probleemid
 - 8.2. Areng, positiivsed näited
 - 8.3. Personaliküsimused
 - 8.4. Muu
- 9. Sport
 - 9.1. Võistlused, tulemused
 - 9.2. Rahva-, tervisesport
 - 9.3. Muu
- 10. Sõjameeste, Punaarmee elu ja tegevus
 - 10.1. Punaarmee ajalugu ja tegevus kaasajal (s.t pärast II maailmasõda)
 - 10.2. Sõdurite taaslülitumine tsiviilellu pärast II maailmasõda
- 11. Krimi, kuritegevus
 - 11.1. Röövpüük, salaküttimine
 - 11.2. Pettused – lepingutega, tasumisega jms
 - 11.3. Noorte allakäik
 - 11.4. Korrakaitstajate, rahvakohtunike jms tegevus
- 12. Saavutused mitme majandusharu lõikes
- 13. Nõukogude süsteemi üldine areng, hetkeseis
- 14. Elu sotsialismileeri, rahvademokraatia maades
- 15. Elu kapitalismimaades, NSV Liidule vaenulikes maades
- 16. Eri rahvad NSVLis jm sotsialismileeris ühise perena (majandusabi, inimeste sõprusuhted jm)
- 17. Ametissenimetamised, uued ametikohad
- 18. Autasustamised, aunimetuste andmised
- 19. Agitatsioon ja poliitharidus
- 20. Kellegi surm, matuste korraldamine jms, surma-aastapäevad
- 21. Elu Eestis enne NL aegu
- 22. Haridus
- 23. Teadustegevus
- 24. Kosmoselennud, -tehnika
- 25. Arheoloogilised jm ajaloolise väärtusega esemete avastused
- 26. Elu ühes piirkonnas – linnas, rajoonis, külas
- 27. Transpordi, transpordiinfrastruktuuri areng
- 28. Konkreetse ühiskonnategelase elu
- 29. Tähtpäeva tähistamine (Punaarmee aastapäev, naistepäev, uusaasta vms)
- 30. Naiste roll ühiskonnas
- 31. Elamute ja kommunaalhoonete ehitus või remont
- 32. Ajakirjandus
- 33. Elu pärast II maailmasõda liitlaste vahel jagatud aladel (Berliinis, esialgu ka mujal Saksamaal ja Austrias)
- 34. Töö noortega, komsomolitöö jms
- 35. Turism, puhkekorraldus
- 36. Elektrivõrgu levik
- 37. Heakord, haljastus

- 38. Loodus, ilm
- 39. Looduse „ümberkujundamine”, nt uute veekogude rajamine jms
- 40. Joomarlus
- 41. Meditsiin
- 42. Rahvamajade töö
- 43. Loodusõnnetused, plahvatused jms, nende vältimine
- 44. Pereelu, lastekasvatus
- 45. Maksundus, laenud
- 45. Muu

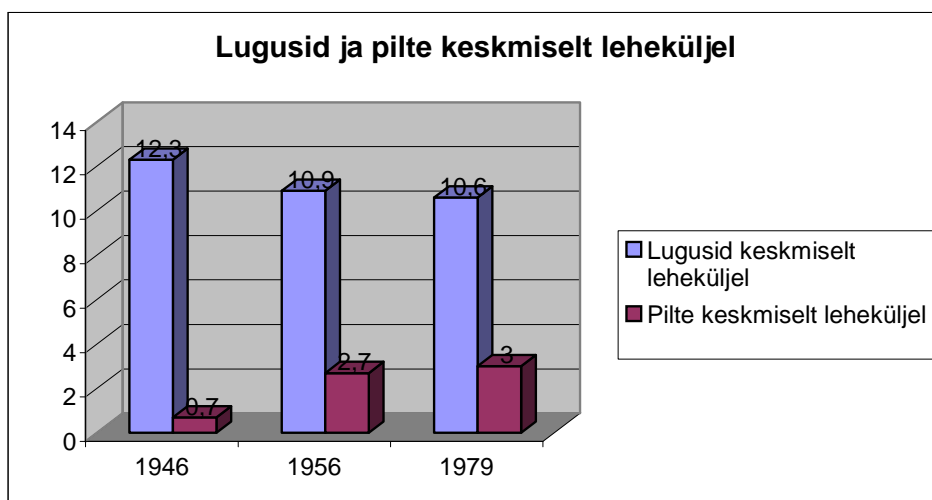
LISA 2. KONTENTANALÜÜSI TULEMUSED

Lugude ja piltide üldarv

	1946	1956	1979	Kokku
Lugusid kokku	617	525	511	1653
Lugusid keskmiselt numbris	51,4	43,8	42,6	45,9
Lugusid keskmiselt leheküljel	12,3	10,9	10,6	11,3

Pilte kokku	35	128	145	308
Pilte keskmiselt numbris	2,9	10,7	12,1	8,6
Pilte keskmiselt leheküljel	0,7	2,7	3	2,1

* - 1946. aastal oli 12 lehe peale kokku 50 lk, kuna üks leht oli erandina mitte 4-, vaid 6-küljeline

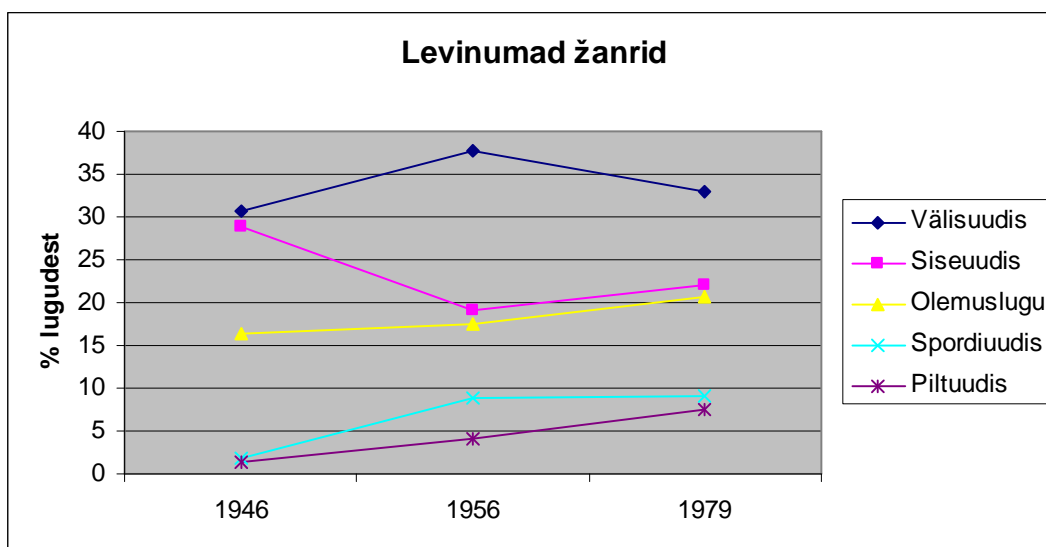

I Žanr

Kõik numbrid näitavad kategooria osakaalu vastava perioodi lugudest (%)

	1946	1956	1979	Kokku
Uudis, sh	59,6	56,9	55,0	57,3
välisuudis	30,7	37,8	32,9	33,6
NL ilma Eestit mainimata	10,3	4,0	10,0	8,2
Sotsialismileer jm sõbralikud riigid	6,2	11,8	6,7	8,2
Neist väljapoole jäävad riigid	6,7	7,8	6,5	7,0
Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid	6,1	13,9	9,8	9,7
Muu	1,3	0,2		0,5
siseuudis	28,9	19,1	22,1	23,7
Ainult Eesti	27,4	16,8	18,0	21,1
Eesti osana NL-ist, sotsialismileerist	1,5	2,3	4,1	2,6
Artikkel, olemuslugu	16,3	17,4	20,7	18,0
Eestist	13,3	13,4	11,2	12,7
Eesti osana NL-ist, sotsialismileerist	1,5	1,7	2,0	1,7
NL, sotsleer ilma Eestit mainimata	1,0	1,1	5,3	2,4
Sotsialismileerist väljapoole jäävad riigid		0,4	1,0	0,4
Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid	0,5	0,8	1,2	0,8
Muu			0,2	0,1
Spordiuudis	1,8	8,8	9,0	6,3
Eestisesed võistlused	0,2	1,9	0,2	0,7
Liiduvabariikide vahelised võistlused	1,1	4,0	2,2	2,4
Rahvusvahelised võistlused	0,3	1,7	2,3	1,4
Sotsialismileerisisesed võistlused	0,2	0,4	0,6	0,4
Eri tüüpi võistlused segamini		0,8	3,7	1,4
Piltuudis	1,3	4,2	7,4	4,1
Eestist	0,7	2,1	2,9	1,8
Eesti osana NL-ist, sotsialismileerist	0,2		0,4	0,2
NL, sotsleer ilma Eestit mainimata	0,5	1,7	2,9	1,6
Sotsialismileerist väljapoole jäävad riigid		0,2	1,0	0,4
Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid		0,2		0,1
Muu			0,2	0,1
Portreelugu	1,6	1,3	2,7	1,9
Eesti elanikust	1,3	1,3	2,0	1,5
Muu NSVL või sotsialismileeri riigi elanikust	0,3		0,8	0,4
Kõne, õnnitus, tervitus vms	3,1	0,8	1,2	1,8
Seadusandlik akt	3,0	1,0	0,8	1,6
Juhtkiri	2,0	2,1	0,6	1,6
Avalik kiri, telegramm	1,6	2,1		1,3
Kultuuri- või meediaarvustus; -soovitus	2,3	1,0	0,4	1,3
Reportaaž	2,0	0,8	0,2	1,0
Eestist	1,0	0,4		0,5
NL, sotsleer ilma Eestit mainimata	0,3	0,4	0,2	0,3
Nii NL/sotsialismileer kui teised riigid	0,7			0,2

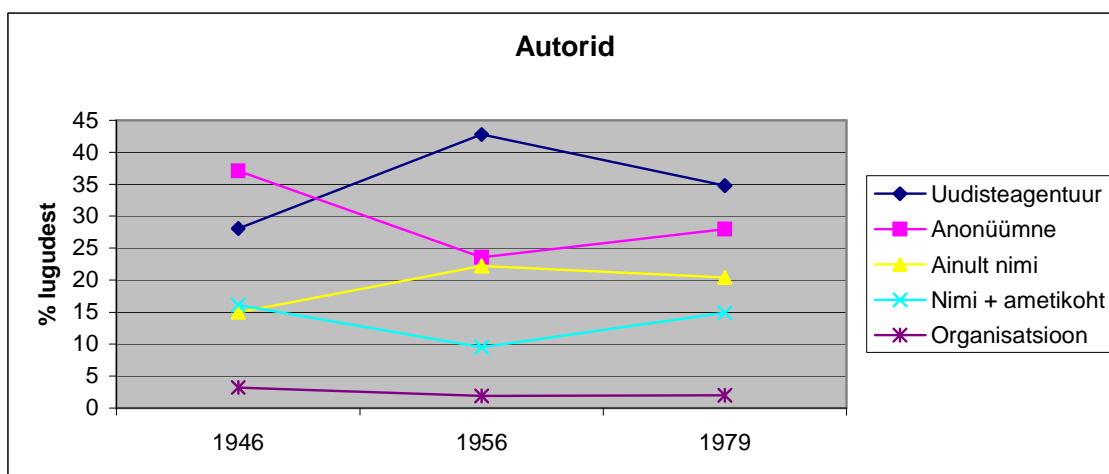
Tabeluudis	0,8	1,7		0,9
Eestist	0,8	1,5		0,8
Eesti osana NL-ist, sotsialismileerist		0,2		0,1
Teadaanne (à la avamisajad vms)	1,1	0,2		0,5
Sisse- või väljajuhatus lühiuudiste blokile	0,8	0,2		0,4
Õiendus	0,8	0,2		0,4
Karikatuur			0,6	0,2
MUU	1,8	1,9	1,4	1,7

II Autor

Kõik numbrid näitavad kategooria osakaalu vastava perioodi lugudest (%)

	1946	1956	1979	Kokku
Uudisteagentuur	28,1	42,8	34,8	34,8
TASS	25,1	35,7	25,8	28,7
ETA	3,0	6,8	8,0	5,8
Muu		0,2	1,0	0,4
Autor märkimata	37,1	23,6	28,0	30,0
Nimi ilma tiitlita	15,0	22,2	20,4	18,9
Nimi + ametikoht	16,1	9,5	14,9	13,7
Infoagentuuri töötaja	0,2	0,6	7,2	2,5
Eesti parteitegelane üleriigiliselt tasandilt	3,8	0,8	2,0	2,3
Kohalik parteitegelane (rajoon, asutus vm)	2,9	0,4	1,0	1,5
NSVL parteitegelane üleliiduliselt tasandilt	1,8	1,1	0,4	1,1
Asutuse juht	2,1	0,4	0,6	1,1
Teadlane, õppejõud, õpetaja	0,8	1,0	1,4	1,0
Insener, agronoom vm spetsialist	0,3	0,8	1,6	0,8
Riigijuht väljapoolt NL-i	0,2	1,9		0,7
Kultuuritegelane	1,0	0,6	0,2	0,6
Lihttöötaja	1,3	0,2		0,5
Asutuse nn keskastme juht	0,6	0,8		0,5
Sportlane, sporditegelane		0,8		0,2
Sõjaväelane	0,3		0,2	0,2
Külanõukogu esimees	0,3			0,1
Valimisi korraldav töötaja	0,3			0,1
Muu	0,3	0,4	0,4	0,4
Organisatsioon	3,2	1,9	2,0	2,4
Partei- või riigiorgan	2,4	0,8	1,0	1,4
Töötajate ühendus	0,2	0,6	0,2	0,3
Teine ajaleht (sealt võetud kirjutise puhul)	0,3		0,6	0,3
Muu	0,3	0,6	0,2	0,4
MUU	0,5			0,2

III Peateema

Kõik numbrid näitavad kategooria osakaalu vastava perioodi lugudest (%)

	1946	1956	1979	Kokku
Rahvusvahelised suhted	11,8	26,5	15,9	17,7
Rahumeelsed rahv.vah suhted	8,1	21,9	8,8	12,7
Sõjalised rahv.vah suhted	3,7	4,6	7,0	5,0
Muud sõjalised konfliktid peale II MS	0,2	1,9	2,7	1,5
Võitlus rahu eest, desarmeerimine		1,5	2,7	1,3
II MS kuriteod, kurjategijate saatus	2,3		0,2	0,9
Sõjalise võimsuse kasvatamine	0,3	1,1	1,0	0,8
Sündmused II maailmasõjas	0,3		0,4	0,2
Pariisi rahukonverents	0,6			0,2
Põllumajandus	17,2	16,4	7,0	13,8
Plaanitamine, sotsialistlik võistlus	8,3	6,5	1,8	5,7
Tööde üldine kulg, hooajaline töö	3,4	2,9	0,8	2,4
Probleemid	1,6	1,0	0,8	1,1
Maaparandus	1,0	0,8		0,6
Kvalitatiivsed saavutused		1,3	0,6	0,6
Konkreetsed töötajate elu	0,8	0,2	0,8	0,6
Ühe asutuse elu ja areng	0,2	0,8	1,0	0,6
Kindla sordi või tõu (nt maisi) kasvatus	0,2	0,8	0,2	0,4
Uued asutused	0,5	0,2	0,2	0,3
Kaadri koolitamine		0,6	0,2	0,2
Praktikandid		0,4	0,4	0,2
"Sabotööride" tegevus	0,5			0,2
Loomade soetamine	0,3			0,1
Põllul töötavad ka näitlejad vms	0,3			0,1
Põllumajandusnäitus		0,4		0,1
Muu	0,2	0,8	0,4	0,4
Tööstus	11,7	12,4	12,1	12,0
Plaanitamine, sotsialistlik võistlus	6,5	2,9	3,3	4,4
Kvalitatiivsed saavutused	0,6	3,6	2,3	2,1
Uued tehased või nende osad	1,1	1,7	1,2	1,3
Uued tooted	1,3	1,0	1,8	1,3
Probleemid	0,2	1,0	1,0	0,7
Ühe asutuse areng	0,5	0,6	0,6	0,5
Tööde üldine kulg, hooajaline töö	0,5	0,2	0,2	0,3
Praktikandid, õppurite tööletulek		0,8		0,2
"Sabotööride" tegevus		0,4	0,4	0,2
Ühe tööstusharu areng	0,3		0,2	0,2
Asutuse või selle osa remont	0,3		0,2	0,2
Töökorralduse põhimõtted			0,6	0,2
Muu	0,3	0,4	0,4	0,4
Sport	2,1	9,0	10,0	6,7
Võistlused, tulemused	2,1		9,0	6,4
Tervisesport			0,8	0,2
Muu			0,2	0,1

Kultuur	6,6	6,7	6,3	6,5
Konkreetsed teosed, üritused, autorid	4,1	5,3	4,9	4,7
Edusammud kultuurivallas	0,8			0,3
Puudused kultuurivallas	0,3	0,2	0,2	0,2
Konkursid	0,2	0,4	0,2	0,2
Kultuuriasutuste struktuur, asukoht jne	0,3		0,4	0,2
Kultuuritegelaste konverentsid	0,2		0,4	0,2
Isetegevus	0,2	0,4		0,2
Uue kultuuriobjekti avamine	0,3			0,1
Muu	0,3	0,4	0,2	0,3
Elu väljaspool sotsialismimaid	6,8	5,0	4,5	5,5
Valimised	7,9	0,2	1,6	3,5
Agitatsioon, eelnev selgitustöö	2,8		0,4	1,1
Valimistele pühendatud töösaavutused	2,9			1,1
Valijate kommentaarid	1,0			0,4
Valimiste ettevalmistamine	0,3	0,2		0,2
Kandidaatide määramine			0,4	0,2
Kandidaatide elulood, portreed	0,3			0,1
Kohtumised kandidaatidega			0,4	0,1
Valimistulemused			0,4	0,1
Muu	0,5			0,2
Elu sotsialismileeris	2,6	2,1	5,1	3,2
Partei- või riigiorganite, partei allorg. töö	2,8	2,5	3,7	3,0
Neutraalne või positiivne kirjeldus	1,0	0,6	3,1	1,5
Puudused	1,1	1,5	0,2	1,0
Partei- või riigiorganite struktuur	0,3	0,2		0,2
Ametlike tekstide kirjastamine			0,4	0,2
Parteisseastumine	0,3			0,1
Tähtpäeva tähistamine	4,9	0,6	1,6	2,5
Teadustegevus	0,6	1,7	3,1	1,8
Autasustamised	1,0	1,5	2,5	1,6
Metsandus	3,4	0,4	0,6	1,6
Plaanitäitmine	1,3	0,4	0,2	0,7
Konkreetsete metsategijate töö	1,6			0,6
Muu	0,5		0,4	0,3
Elamute, komm.objektide ehitus, remont	1,0	1,7	2,0	1,5
Transpordi, -infrastruktuuri areng	1,8	1,0	1,2	1,3
Teenindus, kaubandus, kooperatiivid	1,3	0,6	1,4	1,1
Probleemid	0,8	0,2	0,8	0,6
Areng, positiivsed näited	0,5		0,2	0,2
Personaliküsimused			0,4	0,1
Muu		0,4		0,1

Saavutused mitme maj.haru lõikes	1,3	0,6	1,2	1,0
Meditisiin	0,3	0,8	2,2	1,0
Nõukogude süsteemi üldine areng	1,6	0,6	0,8	1,0
Naiste roll ühiskonnas	0,6	1,7		0,8
Elu ühes linnas, rajoonis, külas vm	0,6	0,6	1,2	0,8
Ametissenimetamised	1,1	0,6	0,4	0,7
Sõjameeste elu	1,3		0,6	0,7
Punaarmee ajalugu ja tegevus kaasajal	0,8		0,6	0,5
Sõdurite taaslülitumine tsiviilellu	0,5			0,2
Töö noortega, komsomolitöö jms	1,6	0,2		0,7
Haridus	0,8	0,4	0,8	0,7
Loodusõnnetused jms, nende vältimine		1,3	0,8	0,7
Surm	0,6	0,4	1,0	0,7
Ajakirjandus	0,8	0,2	0,8	0,6
Kosmoselennud, -tehnika			2,0	0,6
Krimi			1,8	0,5
Röövpüük, salaküttimine			0,6	0,2
Pettused lepingutega jms			0,4	0,1
Noorte allakäigutee			0,4	0,1
Korrakaitstjate, rahvakohtunike tegevus			0,4	0,1
Agitatsioon ja poliitharidus	0,8	0,6	0,2	0,5
Arheoloogilised jms avastused			1,4	0,4
Heakord, haljastus	0,6	0,4		0,4
Vennasrahvad ühise perena		1,0	0,2	0,4
Konkreetsed ühiskonnategelase elu	0,3	0,2	0,6	0,4
Loodus, ilm			1,0	0,3
Elu liitlaste vahel jagatud riikides	0,8			0,3
Turism, puhkekorraldus	0,2	0,4	0,4	0,3
Joomarlus			0,8	0,2
Elu Eestis enne NL aegu	0,2	0,6		0,2
Elektrivõrgu levik	0,2	0,6		0,2
Looduse „ümberkujundamine”	0,5	0,2		0,2
Maksundus, laenud	0,5			0,2
Rahvamajade töö	0,5			0,2
Pereelu, lastekasvatus			0,6	0,2
MUU	1,1	1,0	3,1	1,7

